

Şairlerin Sultanı

SEYF-İ FERGÂNÎ

(HAYATI ESERLERİ VE GÖRÜŞLERİ)

Dr. İsmail SÖYLEMEZ

Ankara, 2022

Şairlerin Sultanı

SEYF-İ FERĠÂNÎ

(HAYATI ESERLERİ VE GÖRÜŞLERİ)

Dr. İsmail SÖYLEMEZ

ISBN :
Basım Tarihi : Mart 2022

© Copyright 2022

BERİKAN OFSET MATBAA SERTİFİKA NO: 47109

Sayfa Düzeni-Kapak Tasarım : Nurhan AY/ Gültekin ÖZBEK
Baskı & Cilt : Berikan Ofset Matbaa
Ergazi Mh. 2306 Sk. No: 70
Gersan-Y.Mahalle/ANKARA
Matbaa Sertifika No: 47109
Tel: (0312) 232 62 18
Fax: (0312) 232 14 99

**T.C. AKSARAY VALİLİĞİ İL KÜLTÜR VE TURİZM
MÜDÜRLÜĞÜ KÜLTÜR YAYINLARI-28**

**T.C. AKSARAY VALİLİĞİ
İL KÜLTÜR VE TURİZM MÜDÜRLÜĞÜ**

Yayın Kurulu

Mustafa DOĞAN: İl Kültür ve Turizm Müdürü

Mümin BERK: Müdür Yardımcısı

Çağatay VAN: İl Halk Kütüphanesi Müdürü

Ebru SERT: Folklor Araştırmacısı

Ömer OK: Ar-Ge

İlban SİNGİN: Ar-Ge

Gültekin ÖZBEK: Ar-Ge

Editör:

Dr. Mahmut ULU

**AKSARAY VALİLİĞİ
İL KÜLTÜR VE TURİZM MÜDÜRLÜĞÜ**

Taşpazar Mah. Kadioğlu Sok. No.1

68100 AKSARAY

Tel: 0 382 213 24 74 - **Fax:** 0 382 212 35 63

e-mail: iktm68@ktb.gov.tr - www.aksarayktb.gov.tr

Bu yayın Aksaray Valiliği Kültür ve Turizm Müdürlüğü tarafından bastırılmıştır. Kitabın telif hakları İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'ne aittir.

Dr. İsmail Söylemez

1977’de Bingöl’de doğdu. İlk ve ortaokulu Solhan’da, liseyi Malatya’da okuduktan sonra 1998’de Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fars Dili ve Edebiyatı bölümünden mezun oldu. 2014’te Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Fars Dili ve Edebiyatı alanında Yüksek Lisansını bitirdikten sonra Ankara Üniversitesi-Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Fars Dili ve Edebiyatı anabilim dalından Seyf-i Fergânî Divanı Tahlili başlıklı teziyle doktora derecesiyle mezun oldu.

2019-2014 arasında T.C. Dışişleri Bakanlığı Tahran Büyükelçiliği bünyesinde mütercim-tercüman olarak çalışan Söylemez, 1014’ten beri İnönü Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu Farsça Biriminde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Çeşitli dergilerde çok sayıda makale ve yazıları yayımlanmış Söylemez’in telif ve çeviri eserleri şunlardır:

1. Mukaddime Harfleri, Yedi İklim Yayınları, 2016.
2. Hafız Divanı, (çeviri) Kapı Yayınları, İstanbul, 2020.
3. İnanalım Soğuk Mevsimin Başlangıcına, Foruğ Ferrohzad, (çeviri), Vir, Bingöl, 2020.
4. Afganistan-İran-Tacikistan Dil ve Edebiyat Yazıları, (ed.), Demavend Yayınları, İstanbul, 2021.
5. Modern Afganistan Şiiri, İstanbul, 2022.
6. Seyf-i Fergânî (Hayatı, Sanatı, Eserleri), Aksaray, 2022.

TAKDİM

Anadolu asırlar boyu, medeniyet değerlerimizin oluşumuna katkı sağlayarak hem kültür hem de gönül dünyamızı inşa eden mühim şahısları ağırlamıştır. Kimisi bıraktıkları sözlü gelenekle kimisi de eser telif etmek suretiyle bu önemli tesiri icrâ etmişlerdir. Bu şahıslar bazen bir idareci, bazen bir sūfi bazen de bir şair olarak karşımıza çıkmaktadır. Ortak tarafları ise içerisinde buldukları zamanın ve mekânın ruhuna dair günümüze bir ayna olma vasıflarıdır.

Geçmişi günümüze taşıyan bu mühim şahsiyetlerden birisi hiç şüphesiz Seyf-i Fergânî'dir. Seyf-i Fergânî, Fergânâ'da doğmuş ancak genç yaşında Aksaray'a gelerek buraya yerleşmiş ve vefat edinceye kadar Aksaray'da yaşamıştır.

Seyf-i Fergânî'nin ömrünün büyük bölümünü Aksaray'da geçirmesinin tabii bir sonucu olarak şiirlerinin çoğunu Aksaray'da kaleme almıştır. Bu yönüyle onun şiirleri sadece sanatsal bir yapıt olmanın çok ötesinde manalar ihtiva etmekte, sözlerindeki derin manalar yanında devrin gerek sosyal gerekse siyâsî tarihine ilişkin önemli veriler içermektedir. Kaldı ki onun Aksaray'a gelmesi, buraya yerleşmesi ve nihayet ömrünün sonuna kadar burada kalması yaşadığı dönemde Aksaray'ın önemini göstermesi açısından kayda değerdir.

Nitekim Anadolu'ya gelen Mevlana Konya'ya yerleşirken Seyf'in Aksaray'a yerleşmesi dikkat çekicidir. Kaldı ki tarihî kaynaklar incelendiğinde o dönemde Aksaray'ın pek çok açıdan önemli bir merkez olduğu görülmektedir. Anadolu'nun kalbi sayılan Aksaray, hemen yakın çevresindeki illerle birlikte Selçuklu ve daha sonra Osmanlı döneminde rağbet gören bir şehir olmasının yanında, bu gün olduğu gibi o dönemde de büyük bir

önem taşıyan doğu-batı bağlantısını sağlayan en önemli güzergâhlardan biridir. Ayrıca Aksaray'ın dikkate değer bir diğer özelliği olan ve alimlere ve ariflere kucak açan "Dâru'l-İlim", "Dâru'l-İrfân" gibi vasıfları Seyf-i Fergânî'nin şiirlerinde açıkça görülmektedir.

Bütün bu hususiyetlerinden dolayı Seyf-i Fergânî, Aksaray için sadece bir şair olmaktan çok daha fazlasıdır. Bu yönüyle onun hayatının ve özellikle şiirlerinin ortaya konması önem arz etmektedir. Bizler, kadim medeniyetimizin asırlar boyunca meydana getirdiği kültür geleneğini geçmişten alıp geleceğe taşımayı bir vazife ve gereklilik olarak görüyoruz.

Aslen Ferganalı olmasına rağmen hayatının büyük bir kısmını Aksaray'da geçiren ünlü şair Seyf-i Fergânî'nin hayatını, eserlerini ve sanatını konu alan bu önemli çalışmayı hazırlayan sayın Dr. İsmail Söylemez'e ve kitabın hazırlanmasında emeği geçenlere teşekkür ediyor, kitabın kültür hayatımıza faydalı olmasını temenni ediyorum.

Hamza AYDOĞDU

Aksaray Valisi

SUNUŞ

Anadolu asırlar boyu, medeniyet değerlerimizin oluşumuna katkı sağlayarak hem kültür hem de gönül dünyamızı inşa eden mühim şahısları ağırlamıştır. Kimisi bıraktıkları sözlü gelenekle kimisi de eser telif etmek suretiyle bu önemli tesiri icrâ etmişlerdir. Bu şahıslar bazen bir idareci, bazen bir sūfi bazen de bir şair olarak karşımıza çıkmaktadır. Ortak tarafları ise içerisinde buldukları zamanın ve mekânın ruhuna dair günümüze bir ayna olma vasıflarıdır.

Geçmişi günümüze taşıyan bu mühim şahsiyetlerden birisi hiç şüphesiz Seyf-i Fergânî'dir. Seyf-i Fergânî, Fergânâ'da doğmuş ancak genç yaşında Aksaray'a gelerek buraya yerleşmiş ve vefat edinceye kadar Aksaray'da yaşamıştır.

Seyf-i Fergânî'nin ömrünün büyük bölümünü Aksaray'da geçirmesinin tabii bir sonucu olarak şiirlerinin çoğunu Aksaray'da kaleme almıştır. Bu yönüyle onun şiirleri sadece sanatsal bir yapıt olmanın çok ötesinde manalar ihtiva etmekte, sözlerindeki derin manalar yanında devrin gerek sosyal gerekse siyâsî tarihine ilişkin önemli veriler içermektedir. Kaldı ki onun Aksaray'a gelmesi, buraya yerleşmesi ve nihayet ömrünün sonuna kadar burada kalması yaşadığı dönemde Aksaray'ın önemini göstermesi açısından kayda değerdir.

Nitekim Anadolu'ya gelen Mevlana Konya'ya yerleşirken Seyf'in Aksaray'a yerleşmesi dikkat çekicidir. Kaldı ki tarihî kaynaklar incelendiğinde o dönemde Aksaray'ın pek çok açıdan önemli bir merkez olduğu görülmektedir. Anadolu'nun kalbi sayılan Aksaray, hemen yakın çevresindeki illerle birlikte Selçuklu ve daha sonra Osmanlı döneminde rağbet gören bir şehir olmasının yanında, bu gün olduğu gibi o dönemde de büyük bir

önem taşıyan doğu-batı bağlantısını sağlayan en önemli güzergâhlardan biridir. Ayrıca Aksaray'ın dikkate değer bir diğer özelliği olan ve alimlere ve ariflere kucak açan "Dâru'l-İlim", "Dâru'l-İrfân" gibi vasıfları Seyf-i Fergânî'nin şiirlerinde açıkça görülmektedir.

Bütün bu hususiyetlerinden dolayı Seyf-i Fergânî, Aksaray için sadece bir şair olmaktan çok daha fazlasıdır. Bu yönüyle onun hayatının ve özellikle şiirlerinin ortaya konması önem arz etmektedir. Bizler, kadim medeniyetimizin asırlar boyunca meydana getirdiği kültür geleneğini geçmişten alıp geleceğe taşımayı bir vazife ve gereklilik olarak görüyoruz.

Aslen Ferganalı olmasına rağmen hayatının büyük bir kısmını Aksaray'da geçiren ünlü şair Seyf-i Fergânî'nin hayatını, eserlerini ve sanatını konu alan bu önemli çalışmayı hazırlayan sayın Dr. İsmail Söylemez'e ve kitabın hazırlanmasında emeği geçenlere teşekkür ediyor, kitabın kültür hayatımıza faydalı olmasını temenni ediyorum.

Mustafa DOĞAN

İl Kültür ve Turizm Müdürü

ÖN SÖZ

Anadolu edebiyatının ve Aksaray'ın tarihteki önemli şairlerinden biri olarak kabul edilmekte olan Seyf-i Fergânî (öl.749/1348'den önce) hayatının büyük bölümünü Anadolu'da Aksaray çevresinde geçirmiştir. Yaşadığı yıllardaki Anadolu'nun sosyal, tarihî ve edebî özelliklerini, onun şiirlerinde görmek mümkündür.

Aksaraylı şair Seyf-i Fergânî, XIII-XIV. yüzyılın usta şairlerindedir. Şairin asıl adı, Muhammed'dir. Lakabı, Seyfeddîn'dir. Şairin tam adı *Seyfeddîn Ebu'l-Mehâmid Muhammed-i Fergânî* şeklindedir. Şairin Fergânî mahlasını kullanmasının sebebi Fergânâ'da dünyaya gelmesidir. Şair Fergânâ'da doğmuş ancak genç yaşta Aksaray'a yerleşmiş ve vefatına kadar Aksaray'da yaşamıştır.

Doğum tarihi net olarak bilinmeyen ancak divanındaki bilgilerden hareketle tahminen hicrî 640/1243 civarında doğduğu bilinmektedir. Şairin doğum yeri de kesin olmamakla birlikte Fergânâ olarak ifade edilmektedir. Şairin, adı bahsinde anılan bilgilerden hareketle ve nitekim kullandığı mahlastan aslen Fergânâlı olduğu ve Maverâünnehir bölgesinde yer alan Fergânâ vadisi diye bilinen bölgede dünyaya geldiği anlaşılmaktadır. Fergânâ, Seyhun ırmağının kuzeyinde yer almaktadır. Genellikle Fergânâ vadisi şeklinde anılan bölgenin toprakları günümüzde Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan arasında bölünmüştür. Yine günümüzde Özbekistan'da Fergânâ adında bir şehir de bulunmaktadır. Fergânâ şehri, bugün de Özbekistan'ın önemli kültür ve ekonomi merkezlerinden birisidir.

Eldeki bilgiler şairin uzun bir süre Aksaray'da yaşadığını, Aksaray'da vefat ettiğini ve şiirlerinin büyük çoğunluğunu da

Aksaray'da yaşarken kaleme aldığını göstermektedir. Anılan dönemde Aksaray şehrinin önemini göstermesi açısından aynı dönemde Anadolu'ya gelen Mevlana'nın Konya'ya yerleşirken Seyf'in Aksaray'a yerleşmesi dikkat çekicidir. Nitekim tarihî kaynaklar incelendiğinde o dönemde Aksaray şehrinin de önemli bir merkez olduğu görülmektedir. Aksaray, Konya ve Karaman ile birlikte Selçuklu döneminde rağbet gören şehirlerden birisidir. Aksaray şehri, bu dönemde büyük bir önem taşıyan Sivas-Kayseri-Aksaray-Konya bağlantısını sağlayan önemli bir güzergâh üzerinde bulunan önemli bir şehirdir.

Uzun süre Aksaray'da yaşayan Seyf-i Fergânî, burada vefat etmiştir. Şairin doğum tarihi gibi ölüm tarihi de belli değildir. Ancak h.k. 705/1305 yılından sonra ve 749/1348 yılından önce vefat ettiği tahmin edilmektedir. Çeşitli kaynaklarda yer alan bir bilgiye göre Fergânî'nin, 749/1348 yılında, 80 yaşında küçük bir şehir olan Aksaray'ın hankâhlarından birinde pek de tanınmamış bir şekilde yalnızlık içerisinde vefat ettiği ifade edilmektedir.

Anadolu'da Farsça şiir söyleyen şairlerin en büyüklerinden biri olan Seyf-i Fergânî'nin bir divanı bulunmaktadır. Divanı, toplamda 10.277 beyittir. Fergânî'nin şiirleri kaside, gazel ve az sayıda kıta ve rubaiden oluşmaktadır. Seyf-i Fergânî'nin, Farsça divanı dışında bir eseri bulunmuyor. Günümüze kadar ulaşan divanın mevcut nüshalarından anlaşıldığına göre şairin bizzat kendisi tarafından tertip edilen divanı günümüze kadar ulaşmış olup tespit edilmiş üç nüshası bulunmaktadır. Bu nüshalardan müellif hattı olan birinci nüsha, Kütahya Vahid Paşa kütüphanesinde, ikinci nüsha İstanbul Üniversitesi kütüphanesinde ve üçüncü nüsha da Topkapı Sarayı Revan Köşkü kütüphanesinde bulunmaktadır. Seyf'in divanı, biri bu çalışmanın yazarına ait olmak üzere Türkiye'de iki doktora çalışmasına

konu olmuştur. Türkiye dışında da İran ve Tacikistan'da Seyf-i Fergânî divanı konulu onlarca yüksek lisans ve doktora çalışması yapılmış, hakkında müstakil kitaplar kaleme alınmıştır.

Seyf-i Fergânî'nin divanında sosyal ve tarihî çok değerli malzemeler bulunmaktadır. Özellikle yöre tarihi açısından son derece önemli bir divandır. Divan ayrıntılı olarak incelendiğinde Fergânî'nin divanında Aksaray ve Anadolu isimlerinin de birçok şiirde yer aldığı görülmektedir. Aksaray şehrinin ismi üç şiirde geçmektedir. İlk şiirde şair, kendisinin de bizzat şahit olduğu ve Aksaray'da gerçekleşen bir olayı anlatırken şehrin adını anmaktadır. İkinci şiirde de yaşadığı yeri belirtirken Aksaray'da yaşadığını, ikamet etmek için Aksaray'ı tercih ettiğini *Aksaray meskenim oldu* şeklinde bir ifade ile anlatmaktadır. O dönemde Aksaray'a yerleşen sadece kendisi değildir. Aksaray özellikle ulema ve üdebanın sığınmakta olduğu güvenli bir liman gibidir. Bu nedenle Aksaray'a gelip yerleşen, Aksaray'ı memleketi olarak kabul eden, evi olarak bilen çok sayıda isim vardır. Seyf, bu isimleri de dikkate alarak birçok dervişin, fakirinin Aksaray'a gelerek yerleştiğini belirtmektedir. Bu durum da Seyf-i Fergânî'nin şiirinde *Aksaray, dervişlerin, güçsüzlerin şehri, evi ve memleketi* oldu şeklinde anlatılmaktadır.

Aksaray'ın yanı sıra genel olarak Anadolu coğrafyası da Seyf'in şiirlerinde işlenmiştir. Seyf'in şiirinden anlaşıldığı üzere o dönemde çok zor günler geçiren Anadolu'nun bu durumu açıkça tasvir edilmektedir. Anadolu coğrafyası o dönemde çeşitli sıkıntılı ve problemlerin yaşandığı ve halkın mutlu olmadığı, halkın güvende olmadığı bir coğrafyadır. Anadolu'nun o günkü bu sıkıntılı, problemlili ve güvensiz durumu Seyf-i Fergânî'nin şiirlerinde yaklaşık on şiirde anılmaktadır. Bir şiirde şair *Anadolu, mihnetin merkezidir* diyerek Anadolu'da yaşanan sıkıntılara dikkat çekmektedir.

Çalışma, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde dönemin ilmî-edebî, sosyal ve siyasi durumu hakkında özlü bilgiler verilmiştir. Birinci bölüm Seyf-i Fergânî başlığını taşımaktadır. Bu bölümde şairin hayatı ve edebî kişiliği özellikle şairin şiirlerinden hareketle ortaya konulmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde ise şairin divanı hakkında bilgi ve tespitlere yer verilmiştir.

Seyf-i Fergânî ve divanı modern dönemde hakkettiği ilgiyi görmeye başlamış özellikle Prof. Dr. Ahmet Ateş hocanın gayretleriyle gün yüzüne çıkarılarak edebî kamuoyunun ve araştırmacıların dikkatine sunulmuştur. Türkiye, İran ve Tacikistan'da hakkında çeşitli araştırmalar yapılmış olan Seyf-i Fergânî hakkındaki Aksaray Valiliği'nin bu değerli çalışması da takdire şayandır.

Bu çalışmanın son okumasını yaparak düzeltmelerde bulunan değerli eşim Ayşegül Söylemez'e, eserin yayımlanmasında emekleri geçen Sayın Dr. Mahmut Ulu'ya, İl Kültür ve Turizm Müdürü Sayın Mustafa Doğan'a ve özellikle eserin yayımlanmasına onay verip süreçle yakından ilgilenen Aksaray Valisi Sayın Hamza Aydoğdu'ya şükranlarımı arz ederim.

Dr. İsmail Söylemez

Mart - 2022

İÇİNDEKİLER

TAKDİM	V
SUNUŞ	vii
ÖN SÖZ	ix
İÇİNDEKİLER	xiii
GİRİŞ	1
Seyf-i Fergânî'nin Yaşadığı Dönem (650-749/1250-1348)	2
1. Siyasi Durum	3
2. Sosyal Durum	6
3. İlmî ve Edebî Durum	9

BİRİNCİ BÖLÜM

SEYF-İ FERĠÂNÎ	17
1. Hayatı	17
1.1. Adı ve Mahlası	17
1.2. Doğum Tarihi	18
1.3. Doğum Yeri	20
1.4. Eğitimi	21
1.5. Fergânâ'dan Ayrılışı ve Tebriz İkameti	23
1.6. Aksaray İkameti ve Aksaray	25
1.8. Vefatı	30
1.9. İlmî ve Dinî Şahsiyeti	33
2. Edebî Şahsiyeti	38
2.1. Şiir ve şair hakkındaki görüşleri	51
2.2. Etkilendiği Şairler	67
3. Eserleri	73
4. Memduhları	74

4.1. Cuveynî (ö. 683/1284)	74
4.2. Gâzân Han (ö.703/1304)	75
4.3. Kerîmeddîn İsmâ'îl el-Bekrî	77

İKİNCİ BÖLÜM

SEYF-İ FERGÂNÎ DİVANI 79

1. Divanın Yazma Nüshaları ve Neşirleri 79

1.1. Kütahya, Vahid Paşa Kütüphanesi, No: 1575	79
1.2. İstanbul, Üniversite Kütüphanesi, No: F 171	81
1.3. Topkapı Sarayı Müzesi, Revan Köşkü Kütüphanesi, No: 984	82
1.4. Seyf-i Fergânî Divanı Matbu Neşirleri	83
Seyf-i Fergânî Divanı, Tahran	83
Seyf-i Fergânî Divanı, Duşanbe	84
Seyf-i Fergân-i Divanı, Türkiye	84
2.1. Nazım Şekilleri	88
2.3. Redifler	88
2.4. Vezinler	88
2.4.1. Kullanım Niceliğine Göre Bahirler ve Vezinleri	89
2.5. Divanın Konusu	93

3. Divandaki Türkçe Unsurlar 93

4. Divandaki Arapça Unsurlar 95

5. Divandaki Tarihî Şahsiyetler 98

5.1. Hükümdarlar, Şehzadeler	98
5.1.1. Cengiz Han (ö. 624/1227)	99
5.1.2. Haccâc (ö.714/1314)	100
5.1.3. Gâzân Han (ö.703/1304)	100
5.1.4. Gazneli Mahmud (ö. 421/1030)	101
5.1.5. Sultan Mesud (ö.550/1155)	102
5.1.6. Mısır Azizi	102
5.2. Diğer Devlet Erkânı	105
5.2.1. Defterdâr	105
5.2.2. Hazinedâr	105

5.2.3. Kadı	106
5.2.4. Kale Komutanı	107
5.2.5. Vali / Şehrin Emiri	107
5.3. Tarihî-Efsanevî Şahsiyetler	108
5.3.1. 'Abdumenâf	108
5.3.2. Âsaf	109
5.3.3. Ashâb-ı Kehf	109
5.3.4. Âzer	110
2.1.5. Behrâm-i Gûr	111
5.3.6. Belkıs	112
5.3.7. Bîjen	113
5.3.8. Cemşîd	113
5.3.9. Cuveynî	114
5.3.10. Dehhâk	115
5.3.11. Ebû 'Amr ve 'Âsım	116
5.3.12. Ebû Hanîfe (Nu'mân b. Sâbit)	116
5.3.13. Ebû Muslim	117
5.3.14. Ebû Sa'îd	117
5.3.15. Ayâz	118
5.3.16. Ferîdûn	118
5.3.17. Firavun	119
5.3.18. Hâmân	120
5.3.19. Hasan Sabbâh	120
5.3.20. Havvâ	121
5.3.21. Hızır	121
5.3.22. Husrev	122
5.3.23. İbn-i Sînâ	123
5.3.24. İlek Han	123
5.3.25. İmrân	123
5.3.26. İsfendiyâr	124
5.3.27. İskender	124
5.3.28. Kârûn	125
5.3.29. Kayser	126
5.3.30. Kisrâ	127
5.3.31. Kerîmeddîn İsmâ'îl el-Bekrî	127
5.3.32. Kûbâd	129

5.3.33. Muhyîddîn Emîr Şâh	129
5.3.34. Mervân	130
5.3.35. Meryem	130
5.3.36. Nemrûd	131
5.3.37. Pervîz	131
5.3.38. Sâm	132
5.3.39. Sâmîrî	132
5.3.40. Sebüktekin	133
5.3.41. Safûrâ	134
5.3.42. Sohrâb	134
5.3.43. Şîmr	134
5.3.44. Rûyîn	135
5.3.45. Rüstem	135
5.3.46. Yezîd	136
5.3.47. Zâl	137
5.3.48. Zerdüş	138
5.3.49. Züleyha	138
5.4. Masal Kahramanları, Onlarla ilgili Unsur ve	
Mefhumlar	139
5.4.1. Anka (Sîmurg)	139
5.4.2. Ferhad ile Şîrîn	140
5.4.3. Humâ kuşu	142
5.4.4. Husrev ve Şîrîn	143
5.4.5. Kafdağı	143
5.4.6. Leylâ ve Mecnûn	144
5.4.7. Rahş	145
5.4.8. Semend	145
5.4.9. Şebdîz	146
5.4.10. Vîs ile Râmîn	146
6. Divanda Adı Geçen İlmî ve Edebî Şahsiyetler	146
6.1. Rûdekî (ö.329/950)	147
6.2. 'Am'ak-i Buhârâyî (ö.543/1164)	150
6.3. Enverî (ö.583/1204)	151
6.4. Hâkânî (ö.595-1216)	152
6.5. 'Attâr (ö.617/1238)	154
6.6. Senâî (ö.535/1156)	156

6.7. Kemâleddîn-i İsmâ'îl (ö.635/1256)	157
6.8. Sa 'dî (ö.690/1311)	160
6.9. Humâm-i Tebrîzî (ö.714/1335)	168
6.10. Sahbân (ö. I. yy sonları / VIII. yy başları)	168
7. Divanda Adı Geçen Eserler	169
8. Divanda Adı Geçen Kavim, Topluluk ve Diller	171
8.1. Âd Kavmi	172
8.2. Rûmiyân (Anadolulular)	173
8.3. Araplar	173
8.3.1. Arapça	174
8.4. Farslar	174
8.5. Tatarlar	174
8.6. Kürtler	175
8.7. Türk/Türkmen	175
8.7. 1. Türkçe	177
8.8. Ermeni	177
8.9. Semûd	177
8.10. Ye'cûc	178
8.11. Zenciler	178
9. Divanda Adı Geçen Ülkeler ve Şehirler	178
9.1. Aksaray	179
9.2. Alamût	179
9.3. Anadolu (Rûm)	180
9.4. Bedehşân	182
9.5. Buhara	182
9.6. Çin	183
9.7. Ermenistan (Ermen)	184
9.8. İran / Acem Mülkü	184
9.9. İsfahan	185
9.10. Gazne	186
9.11. Gazneliler	186
9.12. Hicâz	186
9.13. Horasan	187
9.14. Hoten	187
9.15. Kazvîn	187

9.16. Ken'ân	188
9.17. Kerbelâ	189
9.18. Kirmân	189
9.19. Kudüs	190
9.20. Medyen	190
9.21. Mekke	190
9.22. Mısır	191
9.23. Merv	192
9.24. Sâ mânîler	193
9.25. Sâ sâ nîler	193
9.26. Sebe	193
9.27. Selçuklular	194
9.28. Semûd	194
9.29. Şam	195
9.30. Şîrâz	195
9.31. Şîrvân	196
9.32. Tarâz (Talas)	196
9.33. Tebriz	196
9.34. Turân	197
9.35. Umman	197
9.36. Yemen	198
10. Divanda Sosyal Eleştiri	198
SONUÇ	207
KAYNAKÇA	209
EKLER	214

GİRİŞ

Klasik Farsça şiir ihtiva ettiği yoğun eleştiri ifadeleri, hicviyeler ve bu malzemenin sosyal arka planı itibariyle sosyolojik bir bakış açısıyla değerlendirilmeye ve incelenmeye değer. Bu çalışmanın konusu olan Seyf-i Fergânî de şiirinde yaşadığı dönemin sosyal durumunu açık bir şekilde işlemiştir. Seyf'in şiiri, sunduğu veriler itibariyle döneminin sosyal ve siyasî durumuyla birebir örtüşmektedir. Döneme ilişkin son derece açık anlatımlarla dönemin genel manzarası hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Seyf, şiirlerinde dönemin şahsiyetlerine yönelik bir taraftan sert eleştiriler dile getirirken diğer taraftan nasihatlerde bulunmaktadır. Şair eleştirilerini, ahlakî ve siyasî konularda yoğunlaştırmakta, gerek saray erkânına, saray çevresine, devlet memuriyetinde bulunan şahıslara ve gerekse toplumda mevki ve makam sahibi bir takım şahsiyetlere yönelik de sert eleştirilerde bulunmaktadır.

Seyf-i Fergânî'nin siyasî ve sosyal olarak son derece karışık bir dönemde yaşaması ise onun şiirini önemli kılmaktadır. Zira anılan dönemde toplumsal hayat bütün boyutlarıyla çok yoğun bir baskı görmeye başlamıştı. Bu dönemde ekonomik sıkıntılar baş göstermiş, halkın emniyet kaygıları ciddi boyutlara ulaşmış ve emirlerin, egemenlerin, kamu görevlilerinin ahlakî çöküşü had safhaya ulaşmıştı.

Şairin yaşadığı dönem olan hicrî yedinci yüzyılın ikinci yarısı ve sekizinci yüzyılın ilk yarısında (m.XIII-XIV.yy), önceki dönemlere oranla eleştirel düşünceler ve eleştiri yoğunluklu şiirlerin sayısında artış olduğu görülebilmektedir. Moğolların istilasıyla birlikte oluşan fetret dönemi ve yönetim boşluğu sonucunda toplumsal yozlaşmanın hızlı bir şekilde artması ve çok sayıda katliamın yaşanması toplumun her kesiminde ve

özellikle de şairlerde yüksek düzeyde bir hassasiyet oluşmasına neden olmuştur. Bütün bu nedenler, bu dönemde eleştirel şiirin çok daha ön plana çıkmasına sebebiyet vermiştir. Seyf-i Fergânî de bu yaşananlara tanıklık etmiş ve bunca olumsuzluğu güzel bir ifadeyle söze dökmüş olan en önemli şairlerin başında gelmiştir.

Seyf-i Fergânî'nin Yaşadığı Dönem (650-749/1250-1348)¹

Seyf-i Fergânî'nin yaşadığı ve eser verdiği dönem, divanından elde edilen bilgilerden hareketle 650-749/1250-1348 olarak tahmin edilmektedir. Bu tarih aralığı üç farklı siyasî hakimiyetin kesiştiği bir döneme denk gelmektedir. Bu siyasî güçler, 1077-1307 yıllarında hüküm süren Anadolu Selçukluları, 1206-1294 yıllarında hüküm süren Moğollar ve son olarak da 1256-1353 yılları arasında hüküm süren İlhanlılardır. Anılan bu üç siyasi gücün egemenlik alanı olan coğrafya, aynı zamanda şairin yaşam ve kültür coğrafyasıdır. Fergânâ, Tebriz, Aksaray çizgisinde geniş bir coğrafyanın etkilerine maruz kalan, benliğinde bu coğrafyanın izlerini taşıyan şairin şiir dilini daha sağlıklı bir şekilde değerlendirebilmek açısından bu coğrafyanın o dönemdeki siyasî, sosyal ve edebî durumu da bilinmelidir. Zira şiir ve mekân ilişkisi ve mekânın şiire olan etkisi bilinmektedir. Nitekim bu bağlamda Karaismailoğlu şöyle demektedir: “Doğu şiiri, İslâmiyet öncesi gelenek ve kaynaklardan da yararlanarak, İslâm dairesine giren milletlerin katkılarıyla gelişmiş ve asırlar boyu muhteva, şekil ve lafız açısından büyük değişiklikler geçirmiştir. Özellikle Gazneliler ve Selçukluların siyâsî hâkimiye-

¹ Seyf-i Fergânî'nin doğum ve ölüm tarihleri kesin olarak bilinmediğinden hayatıyla ilgili bölümde ayrıntılı açıklamalarda ifade edildiği üzere tahmini bir tarih aralığı dikkate alınmak durumundadır.

tinin ve dinî anlayışının, şiirin Müslüman toplumun şiiri haline gelmesinde önemli etkisi olmuştur.”²

1. Siyasi Durum

Selçuklu devletlerinin en uzun ömürlüsü ve en önemlisi olan ve Süleyman Şah tarafından kurulan Anadolu Selçukluları tarihine bakıldığında I. Keykâvus’un kardeşi ve halefi I. Keykûbâd devrinin (1220-1237) Anadolu Selçukluları tarihinin altın devri olduğu görülmektedir. Anadolu Selçuklularının geniş bir coğrafyada hâkim olduğu ancak I. Keykûbâd’ın ölümünden sonra çöküşe geçtiği bilinmektedir. Anadolu Selçuklu Devleti’nin yükseliş devri I. Keykûbâd’ın ölümüyle sona ermiş (634/1237) ve yerine geçen oğlu II. Keyhusrev ile birlikte çöküş devri başlamıştır. (643/1246)’da vefat eden II. Keyhusrev’in yerine tahta geçen II. Keykâvus devleti toparlamayı başaramamıştır. Yerine 1249 yılında tahta geçen kardeşi IV. Kılıçarslan, Moğollara karşı başarı elde etmiş olmasına rağmen devleti eski gücüne getirmeye muvaffak olamamıştır. Kaldı ki bu dönemde hanedanı oluşturan kardeşler arasında ihtilaf da meydana gelmiştir. Nitekim bu ihtilafı çözmek için Emîr Celâleddîn Karatây hadiseye müdahil olmak durumunda kalmıştır. Onun geliştirdiği üç sultanlı devlet yönetimi bir başka problemin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Böylece Anadolu Selçuklu Devleti tarihinde müşterek saltanat devri başlamıştır (1249-1254). Celâleddîn Karatây ve II. Keykûbâd’ın ölümünden sonra II. Keykâvus ile IV. Kılıçarslan anlaşmazlığa düşmüştür. IV. Kılıçarslan kendini Kayseri’de müstakil sultan ilân etmiştir (652/1254). Sultan Keykâvus, Aksaray yakınlarında Sultanhanı’nda Moğollarla yaptığı savaşta mağlûp olmuştur

² Adnan Karaismailoğlu, *Klasik Dönem Türk Şiiri İncelemeleri*, Akçağ Yay., 2011, Ankara, s.17.

(654/1256), bunun üzerine Burgulu'da (Uluborlu) bulunan IV. Kılıçarslan Konya'ya getirilerek tahta çıkarılmıştır (655/1257).

1242'de Anadolu'ya gelen ve 1243'te Köseadağ'da Selçukluları yenen Bâycû Noyân, Köseadağ'dan sonra Azerbaycan bölgesine çekilmiş, ardından 1256'da Anadolu'ya geri dönmüştür. Konya'yı ele geçiren Bâycû, Giyâseddîn Keyhusrev'in hapisteki oğlu IV. Rukneddîn Kılıçarslan'ı tahta çıkarmış ve görevini tamamladığını düşünerek Anadolu'dan ayrılmıştır. Ancak Bâycû'nun Anadolu'dan ayrılmasından sonra II. Keykâvus, Konya'da tekrar tahta oturtulmuştur (14 Rebîülâhîr 655/1 Mayıs 1257). Ancak bu durum Moğolları harekete geçirmiş, Mengü Han devreye girerek ülkeyi 'İzzeddîn Keykâvus ile Kılıçarslan arasında ikiye bölmüştür (657/1259). Kılıçarslan'ın Moğollar tarafından öldürülmesinden sonra (664/1266) yerine küçük yaştaki oğlu III. Keyhusrev geçirilmiştir.

Öte taraftan Eyyûbîlerden sonra Mısır'da kurulan Memlûk Sultanlığı giderek güçlenmiş ve Moğollarla mücadele edebilecek güce ulaşmıştır. Nitekim bu güç Anadolu'yu kasıp kavurmaya çabalayan Moğolların önünde bir set olarak durmaya başlamıştır. Öyle ki Memlûk Sultanı Bâybârs Kayseri'ye gelerek Moğollarla savaşmış (675/1277) ve Elbistan ovasında meydana gelen savaşta Moğolları ağır bir yenilgiye uğratmıştır (Zilkade 675/Nisan 1277). Ancak Bâybârs'ın Mısır'a geri dönmek zorunda kalmasını fırsat bilen İlhanlı Hükümdarı Âbâkâ Han, Anadolu'ya gelmiş, yenilgilerinin müsebbibi olarak gördüğü ve Memlûklerle iş birliği yaptıkları gerekçesiyle devlet adamlarından, halktan ve Türkmenlerden 200.000 kişiyi katletmiştir. Böylece Anadolu, yeniden İlhanlıların hâkimiyetine girmiştir.

İlhanlıların, Anadolu Selçuklu Devleti'ni Tebriz'den gönderdikleri memurlarla idare etmeye çalıştıkları bilinmektedir. Bu dönemde Anadolu'da aileleriyle birlikte yaşayan çok sayıda

Moğol askeri vardı. Moğolların nüfusu İran'dan gelenlerle birlikte gittikçe artmaktaydı. Buna rağmen Anadolu'nun tamamını Moğollarla idare etmek yerine Türkmen boylarından istifade etmeyi tercih ettikleri görülmektedir. Nitekim Âbâkâ Han, Erzurum, Erzincan, Sivas, Diyarbakir ve Harput'un idaresini 1280'de II. Mesud'a vermeyi tercih etmiştir. Ahmed Teküder, İlhanlı hükümdarı olunca (680/1282) Selçuklu topraklarını II. Mesud ile III. Keyhusrev arasında taksim etti. Ârgûn Han tahta çıktıktan sonra II. Mesud'u sultan ilân etmiş (681/1282) ve III. Keyhusrev'i öldürtmüştür. II. Mesud, Anadolu'ya dönüp önce Kayseri'de, ardından Konya'da Selçuklu sultanı olarak tahta çıkmıştır (683/1284).

İlhanlılar'da hânedanın en seçkin siması Gâzân Han'ın (1295-1304) İslâm'ı kabulü ve tahta geçmesinin ardından içti-maî, idarî ve iktisadî sahalarda yaptığı reformlar dikkat çekmektedir. Doğudaki büyük han Kubilay Kağan'ın ölümünden (1294) sonra artık akrabalık derecesi oldukça zayıflayan amca-zadeleriyle tâbiiyet bağlarını koparan Gâzân Han, İran'da bozkır geleneklerinin yanında İslâmî geleneklere dayanan bir devlet düzeni oluşturmayı tercih etmiştir. Böylelikle halka karşı Moğol emirleri ve vergi tahsildarlarının yaptığı zulmün önüne geçmeyi amaçlamıştır.

İlhanlı Hükümdarı Gâzân Han Müslüman olunca Anadolu halkı rahat nefes alabilmiştir. Gâzân Han döneminde II. Mesud hükümdarlıktan uzaklaştırılıp Hemedân'da ikamete mecbur edilmiştir. İki yıl sonra kardeşi Ferâmûrz'un oğlu III. Keykûbâd tahta çıkarılmıştır (697/1298). Ancak III. Keykûbâd'ın seleflerinin aksine adil bir yönetimi tercih etmeyip Moğol valilerinin usulünü uygulamayı bir politika olarak benimsediği görülmektedir. Onun bu uygulaması tahttan uzaklaştırılıp II. Mesud'un ikinci defa tahta çıkarılmasına neden olmuştur (702/1302). İkinci hükümdarlık dönemi de başarısız geçen II. Mesud 708'de

(1308) ölmüştür. Onun ardından tahta çıkarılan Kılıçarslan b. III. Keyhusrev, hem Moğollar hem Selçuklu hânedanı ve halk tarafından tanınmadığı için II. Mesud son hükümdar olarak kabul edilmektedir.

Anadolu Selçuklularının bütününe esas aldığımızda her bir hükümdarın ortalama saltanat süresi 3 yıldan daha az (2 yıl 8 ay) bir süre olduğu görülür. Bu durum bile başlı başına dönemin ne kadar çalkantılı ve siyasî belirsizliklerle dolu olduğunu göstermeye kâfidir. ³

2. Sosyal Durum

Selçuklular döneminde şairin yaşam coğrafyasında uzun süren bir istikrarsızlıktan sonra nihayet siyasî istikrar sağlanmış, üretim arttırılmış ve ticaret son derece gelişmiştir. Ticaret kervanları Mâverâünnehir, Hârizm, İran, Azerbaycan, Irak, Suriye ve Anadolu'da güvenli bir şekilde sefer yapabilmıştır. Şehirlerde üretilen mallar, ticaret yolları vasıtasıyla pek çok yere kolayca pazarlanabilmıştır. Selçukluların ticaret yollarına vermiş olduğu önem özellikle Anadolu'da daha ileri bir seviyeye ulaşmış ve milletlerarası ticaretin gelişmesine yardımcı olmuş-

³ Bu dönemle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Osman Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, 3. bs, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1993, s. 35; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1993, s. 284; Faruk Sümer, "Selçuklular", *DİA*, XXXVI. Cilt, 2009, s. 380-83; İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", *İslam Ansiklopedisi*, X. Cilt, MEB, 1997, s. 379; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2014, s. 631; Tuncer Baykara, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985, s. 26; Osman Çetin, *Anadolu'da İslamiyet'in Yayılışı*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1990, s. 235; Osman Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, Ötüken Yayınları, Altıncı Basım, İstanbul, 2005, s. 111; Anonim, *Târîh-i Âl-i Selçuk*, çev. Halil İbrahim Gök-Fahrettin Coşguner, Atfı Yay., Ankara, 2014, s. 36; Osman Gazi Özgüdenli, "Moğollar", *DİA*, XXX. Cilt, 2005, s. 225-29, Muhammed-i Cuveynî, *Târîh-i Cihângüşâ*, I. Cilt, İntişârât-ı Ergüvan, Tahran, 1370 s. 83; Reşîduddîn Fażlallâh-i Hemedânî, *Târîh-i Muhabrek-i Gâzânî, Dâstân-i Gâzân Hân*, Neşr-i Evkâf-i Gibb, Lenden, 1940, s. 76.

tur. Eğitim faaliyetleri de şehirlerde hızla yayılan medreselerde yürütülmüştür. Merv, Nîşâbûr Bağdat, İsfahan, Rey gibi şehirlerde çok sayıda medrese ve büyük kütüphane kurulmuştur.⁴ Anadolu'da ise önceleri birer kaleden ibaret olan kasabalar büyüyüp gelişmiş, Konya, Kayseri, Sivas, Erzurum, Harput, Amasya, Tokat, Ankara, Sinop, Samsun, Antalya, Alanya ve Aksaray gibi şehirler birer büyük şehir olarak ortaya çıkmışlardır.⁵

Moğol istilasası sırasında şairin yaşam coğrafyasında birçok şehir ve kasaba tahrip edilmiş ve bu yerleşim alanlarında bulunan ilim ve irfan kurumları da bu durumdan yeterince nasibini almıştır. Art arda gelen saldırılarda Mâverâünnehir, Horasan, Irak ve Rey gibi İslâm medeniyetinin merkezi durumunda olan şehirler birer viraneye dönmüş, Hârizm, Buhara, Semerkand, Merv, Nîşâbûr, Tûs, Gazne, Rey, İsfahan ve benzeri şehirlerde bulunan büyük kütüphaneler de tamamen yok olmuştur. Cuveynî, Moğolların yıkıcılığı hakkında değerlendirmede bulunurken şu çarpıcı cümleyi kullanmaktadır: “Geldiler, yıktılar, yaktılar, öldürdüler, gittiler ve götürdüler.”⁶

İlhanlılar döneminde genel olarak Hûlâgû'nun İslâm'a ve Müslümanlara karşı beslediği kinden dolayı, hem komşu Müslüman ülkelerle savaşa dayalı siyaseti ve hem de Müslümanlar aleyhindeki Hıristiyan Batı âlemi ile ittifakı ve dostluğu uzun süre devam etmiş ve saray entrikalarının doğurmuş olduğu iç karışıklıklar ve komşu ülkelerle sürtüşmeler sürüp gitmiştir. Bunun neticesinde ülke çapında ekonomik gerileme, sanayi ve ticaretin durması, birçok toplumsal hareketin ve göçün doğması gibi sonuçlar ortaya çıkmıştır. Ancak Müslüman olduktan kısa bir süre sonra tahta oturan Mahmud Gâzân Han'ın iyi sayı-

⁴ Faruk Sümer, “Selçuklular”, s. 384.

⁵ İbrahim Kafesoğlu, “Selçuklular”, s.401.

⁶ Muḥammed-i Cuveynî, *Târîh-i Cihângûşâ*, s. 83.

lan idaresi neticesinde öteden beri sürmekte olan iç savaşlar sona ermiş ve her alanda imar hareketleri başlamıştır.⁷

İslâmiyet'i kabul eden Sultan Mahmud Gâzân Han, Horasan'dan hareket ederek, hanlık makamına oturunca (1295-1304) İslâm aleyhtarı siyasete son vermekle bölgeye umumî bir huzur getirmiştir. Gâzân Han yüksek şahsiyeti ve adaleti sayesinde derhâl devlet nizamını kurmuştur. Han, Tebriz'de ve Azerbaycan'da Moğollara ait Budist puthanelerini yıkarak ırkdaşlarını İslâmiyet'i kabule teşvik etmiş, fakat diğer yandan gayri Müslimlere şeriatı tatbikten ve adaleti tesisten başka bir şey yapmamıştır. Esasen Gâzân Han birçok ıslahat işleri ve tesisleri ile de imparatorluğa yeni bir nizam getirmiştir.⁸

Mahmud Gâzân Han, Müslüman ve aynı zamanda yüksek vasıflara sahip bir hükümdar olduğu halde, Moğol idaresi Anadolu'da bir düzelme ve salah yoluna girememiştir. Bunun bir sonucu olarak Moğol Noyânlarının isyanları memlekette büyük sarsıntılar yaratmıştır. İlhanlı devleti Anadolu'da vergi nizamını sağlamak maksadıyla vezir Nizâmeddîn Yahyâ'yı bir yarlıg ile gönderse de Nizâmeddîn birçok yerde halka zulmetmiştir. Nihayet Aksaray'a geldiğinde orada da bu soygun ve zulümleri tekrarlamış, kendisine karşı çıkanları da öldürtmüştür. Bazı kaynaklar bu zulümlere bir de beş sene süren kuraklık ve kıtlık eklenince Aksaray'da insanların açlıktan ölmeye başladığını kaydetmiştir. Kerîmuddîn Âksarâyî bir manzumesinde bu durumu "*Kıtlık halkın kanını akıttı ve hükümetin zulmü de memleketin malını hebâ etti.*" şeklinde ifade etmektedir. Âksarâyî, Yahyâ'dan sonra Şerefeddîn Hamza'nın da zulümlerini şiir ve hicviyeleri ile anlatmış ve adeta Anadolu'nun ızdırabına tercü-

⁷ Hasan Çiftçi, '*Ubeyd-i Zâkânî: Toplumsal Görüşleri, Ahlâk ve Felsefesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Erzurum, 1996, s. 8.

⁸ Reşîduddîn Fażlallâh-i Hemedânî, '*Târîh-i Mubârek-i Gâzânî*, s. 76; Osman Turan, '*Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 631.

man olmuştur. Nihayet bu duruma dair Anadolu'nun dört bir yanından şikâyetler Gâzân Han'a arz edilmiştir.⁹ Gâzân Han'ın ölümünden sonra yerine İlhanlı tahtına Sultan Muhammed geçtiğinde o da, Anadolu'da hüküm süren bozuk nizamı düzeltmek için gayret sarf etmiştir.

3. İlmî ve Edebî Durum

Farsça şiir için oldukça önemli olan Selçuklular dönemi, genel olarak Doğu şiiri için de bir değişim dönemidir. Bu dönem aynı zamanda, "Arapça, Farsça ve Türkçe şiir için aynı derecede etkin olan bir değişim ve gelişmeyi yansıtır. Mezkûr dönemde şiirde üslûp farklılığı oluşmuş, düşünce ve hayal ağırlık kazanmaya başlamış, maddî hisler ve dış dünyaya yönelik gözlemler yerini manevî hislere ve iç dünya zevklerine bırakır olmuştur."¹⁰ Anadolu Selçukluları döneminde de Anadolu'da edebiyatın ve özellikle de şiirin oldukça saygın bir konumda olduğu görülmektedir.¹¹ Şiirin bu saygın konumundan hareketle Mevlânâ halkla paylaşmak istediği duygu ve düşüncelerini şiir şeklinde takdim ettiğini söylerken kullandığı "şerbete karıştırılan ilaç" benzetmesi bu saygınlığı çok açık bir şekilde göstermektedir. Bu dönemde Anadolu'da edebiyatın, özellikle şiirin konumunu, halk nezdindeki önemini anlayabilmek açısından Mevlânâ'nın ifadesi oldukça önemlidir. Anadolu'da o dönemde

⁹ Osman Turan, *age.*, s. 648.

¹⁰ Adnan Karaismailoğlu, *Klasik Dönem Türk Şiiri İncelemeleri*, s. 14.

¹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Adnan Karaismailoğlu, "Selçuklu Dönemi Şiiri ve Mevlânâ'nın Şiirinin Özellikleri", *Türk Kültürü, Edebiyatı ve Sanatında Mevlânâ ve Mevlevîlik Ulusal Sempozyumu (14-16 Aralık 2006) / Bildiriler*, Selçuk Üniversitesi Mevlânâ Araştırma ve Uygulama Merkezi Yay., Konya 2007, s. 1-9; Adnan Karaismailoğlu, "Anadolu Selçukluları ve Beylikler Döneminde Farsça ve Farsça Eserler", *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygurluğu, I-II*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 2006, I, 487-491; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, e Yayınları, İstanbul, 1994, s.66.

halk, şiire karşı bir temayül sergilemekte, hatta kendisine aktarılacak her bilginin manzum olarak verilmesini beklemektedir. Şairler; şiiri, toplumu aydınlatma ve bilgilendirmenin bir vasıtası olarak kullanmışlardır. Bu dönemin edebî ortamı ve şiirin halk arasında gördüğü ilgi hakkında bir başka önemli tespit de yine Mevlânâ tarafından yapılmıştır. Mevlânâ şiir yazmasını Anadolu'da bulunmasına bağlamıştır. Bu düşüncesini şöyle açıklamıştır: “Yanıma gelen dostlar benden mütemadiyen şiir istiyorlar, yoksa şiir nerede, ben nerede. Vallahi ben şiirden usanmışım, benim indimde şiirden aşağı bir şey yok. İnsan bir memlekette hangi mal revaçta ise, bayağı bir şey bile olsa, onu alıp satmalıdır. Bizim memleketimizde şairlik kadar ayıp bir iş yoktu. Eğer memleketimde kalsaydım, ben de vaaz etmek, ders okutmak ve kitap yazmakla uğraşırdım.”¹²

“Genelde Müslüman toplumun hissiyatı ve sanat zevkine, bazen de özel tasavvufî düşünceye yer veren şiir anlayışı, genel olarak bütün İslâm dünyasında Selçuklular döneminde yaygınlaşmıştır.”¹³ Diğer taraftan sultanlar da isimlerinin kalıcı olabilmesi için şairleri ve şiirleri önemsemişlerdir. Sultanlar, şairlerin şiirleri üzerinden isimlerinin kalıcı hale geleceğine ve ölümsüzleştireceklerine inandıklarından dolayı şairleri desteklemişler, koruyup kollamışlardır. Sadece şairleri desteklemekle yahut şairlere eser yazdırmakla kalmamışlar, kendileri de şiir söylemişlerdir. Şiir söylerken de birçoğunun tercih ettiği şiir dili Farsça olmuştur.¹⁴

XII. asırda Anadolu, İslâm dünyasında ilim ve irfan için yeni bir merkez durumuna gelirken özellikle XIII. asrın başlarından itibaren alimler ve şairler için âdeta bir sığınak haline

¹² Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı, İş Bankası Yay., İstanbul, 2007, s. 70.

¹³ Adnan Karaismailoğlu, *Klasik Dönem Türk Şiiri İncelemeleri*, s. 15.

¹⁴ M. Fuad Köprülü, “Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları”, *Belle-ten*, VII. Cilt, S. 27, Ankara 1943, s. 19.

gelmiştir. Orta Asya, İran, Hindistan, Arap bölgeleri, Kuzey Afrika ve Endülüs'ten Anadolu'ya ulaşan âlim, ârif ve edip kişiler, başta üç dil; Türkçe, Farsça ve Arapça olmak üzere çeşitli dillerde konuşuyor ve eserler kaleme almışlardır. Anadolu'daki bu yeni nüfus ve göç hareketliliği ve bağlı gelişmeler, bu açıdan ele alındığında genel olarak Doğu şiirinin, bütün özellikleriyle bu alana taşındığını göstermektedir.¹⁵

Bakıldığında Anadolu Selçukluları döneminde Farsça, Anadolu'da konuşulan beş dilden biri olduğu görülür. Bu dil aynı zamanda Bürokraside çok yoğun bir şekilde kullanılmakta ve resmi yazışma dili gibi kabul görmüştür. Birçok sultan ve melik de Farsça bilmenin yanında Farsça şiir yazmış, şair ve âlimleri de himaye etmişlerdir. Sultan 'İzzeddîn Keykâvus da bizzat Farsça şiir yazan şair sultanlar zümresindedir. Onun Kayseri muhasarası sırasında 'Alâeddîn Keykûbâd tarafında bulunan Zahîruddîn İl'î'ye yazdığı bir kıt'a şairliğini ve kültür seviyesini de göstermektedir. Hastalığında hayatından ümidi kestiği bir sırada söylediği ve sandukasına yazılmasını vasiyet ettiği kıta onun hem şairliğini hem de hayat görüşünü ifade etmektedir.

İbn-i Bîbî tarafından kitabına dercolunan ve Yazıcıoğlu tarafından Türkçeye nazmen çevrilen bu güzel kıtanın Farsçası ve Türkçesi şöyledir:

ما جهان را گذاشتیم و شدیم
رنج بر دل نگاشتیم و شدیم
پس ازین نوبت شماسست که ما
نوبت خویش داشتیم و شدیم

*Bu cihânı ki terk edüp gittik
Rencini dilde berk edüp gittik
Şimden sonra nevbet erdi size
Nitekim evvel ermiş idi bize¹⁶*

¹⁵ Adnan Karaismailoğlu, *Klasik Dönem Türk Şiiri İncelemeleri*, s. 16.

¹⁶ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 341.

'Alâeddîn Keykûbâd'ın da Farsça şiir söylediği bilinir. Onun söylediği beyitlerden birinin Farsçası ve Yazıcıoğlu tarafından yapılan Türkçe çevirisi şöyledir:

عالم ز لباس شادیم عریان یافت
با دیده پر خون و دل بریان یافت
هر شام که بگذشت مرا غمگین دید
هر صبح که خندید مرا گریان یافت

*Âlem beni key hazîn ve giryân buldu,
Her şâdi donundan teni üryân buldu
Her şâm melâlet beni gamgîn gördü
Her subh ki beşâret beni giryân buldu*¹⁷

'Alâeddîn Keykûbâd'ın Arapça, Farsça ve Rumca'yı konuşabilecek derecede bildiği ve ilim adamlarını himaye ettiği de rivayet edilmiştir. Moğol istilasını yüzünden kaçan Türkistanlı, İranlı ve diğer âlim, edib, şair ve sanatkârlar için Türkiye'yi bir sığınak ve himaye sahası yapmıştır. Bu dönemde Moğollardan kaçan Necmeddîn Râzî, Kayseri'ye gelerek Sultan 'Alâeddîn'in hizmetine girmiştir.¹⁸ Necmeddîn Râzî, Türkistan, Fergânâ, Mâverâünnehir, Hârizm, Horasan, Gûr ve Sîstân, İran, Irak, Diyarbakir, Suriye ve Rûm (Anadolu) ülkelerinin Selçukluların eserleri ile dolu olduğunu ifade eder ve Müslümanların bu hanedanlara dua ve sena ettiklerini" belirtmiştir.¹⁹

Karaismailoğlu bu dönemde Farsça'nın etkinliğine dair şu tespitte bulunur: "Anadolu Selçuklu Devleti'nde bilim dili Arapça, divan dili önce Arapça, daha sonra Farsça olmuştur."²⁰ Ayrıca bürokraside birçok Farsça konuşan memurun bulunması,

¹⁷ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 349.

¹⁸ Osman Turan, *age.*, s. 412.

¹⁹ Necmeddîn-i Râzî, *Mîrşâdu'l-'İbâd*, Matba'a-yi Meclis, Tahran, 1302, s. 413.

²⁰ Adnan Karaismailoğlu, "Anadolu Selçukluları ve Beylikler Döneminde Farsça ve Farsça Eserler", *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygartlığı, I-II*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 2006, I, s. 487-491.

Moğol baskısı yüzünden çok sayıda Farsça konuşan münevverin Anadolu'ya göç etmesiyle Farsçanın itibarının artması, hatta giderek şehirlerde yüksek tabakanın edebiyat dili haline gelmesi o dönemde kaleme alınan bazı eserlerin sebab-i teliflerinde de ifade edilmiştir.

Bu dönemin dikkat çeken noktalarından biri de Farsça, Arapça ve Türkçe divanların tertip edilmesidir. Bunlar içerisinde en dikkati çeken divanlar ise Mevlânâ'nın *Dîvân-ı Kebîr'i*, Sultan Veled, Seyf-i Fergânî ve Fâhreddîn-i 'Irâkî'nin Farsça divanlarıdır.²¹ Karaismailoğlu, konuyla ilgili tespini şu şekilde ifade etmiştir: "Anadolu'da, Anadolu Selçukluları ve Beylikler döneminde çok sayıda Farsça eser yazılmıştır. Bu dönemde İslâm dünyasındaki ilmî ve edebî gelenek Anadolu'ya taşınmıştı, çok sayıda din ve bilim adamı da Anadolu'yu sığınak edinmiştir."²²

Selçuklular döneminde durum böyle iken Moğollar ve İlhanlılara gelindiğinde durumun ciddi bir değişime uğradığı görülmektedir. Moğol ve İlhanlı hanları işgal altındaki milletlerin edebiyatlarını önemsememişler, İslâm dinini kabul edinceye kadar dinî ilimlere de itibar etmemişlerdir. Bütün bu olumsuzluklara rağmen tahrip olmaktan kurtulmuş Fars eyaleti, Sind ırmağının ötesindeki Gürcü beylikleri ve Anadolu'daki Selçuklular gibi bazı irili ufaklı ülkeler, edebiyat ve ilim adamlarının sığınağı haline gelmiş, ilim ve edebiyatın gelişmesine katkıda bulunmuştur. Mevlânâ ve Sa'dî gibi büyük şairlerin bu dönemde yetişmesi de bu anılan ülkelerin katkıları sayesinde olmuştur. Bu dönemin bir diğer özelliği de genel olarak övgüye dair kaside tarzının ve saray şiirinin azalmış olmasıdır.²³ Moğolların

²¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Adnan Karaismailoğlu, "agm.", s. 487-491.

²² Adnan Karaismailoğlu, "Anadolu Selçukluları ve Beylikler Döneminde Farsça ve Farsça Eserler", s. 487-491.

²³ Hasan Çiftçi, *'Ubeyd-i Zâkânî: Toplumsal Görüşleri, Ahlâk ve Felsefesi*, s. 20.

saldırısıyla bölgenin karşı karşıya kaldığı zulüm ortamı, yıkımlar, katliamlar, göçler, kültürel imha süreçleri, şehirlerin talan ve tarumar edilmesi gibi zarar ve ziyanlar çok sayıda kitaba konu olmuş ve genel kamuoyu tarafından da bilinen durumlardır. Moğolların tarihe bir kara leke gibi düştükleri ve topluma her yönden verdikleri zarar tartışılmazdır. Ancak burada ilgi çekici olan başka bir durum var ki o da bu dönemde yaşamış önemli şairlerin tartışmasız bir şekilde Farsça'nın şiir anıtları olan şairler olmasıdır. Sa'dî, Mevlânâ, Hâfız, Seyf-i Fergânî, Evhâdî-yi Merâgâî, 'Ubeyd-i Zâkânî gibi tarih boyunca Farsça'nın yetiştirdiği en büyük şairlerin bu netameli dönemde yetişmiş olmaları ve eser vermiş olmaları son derece ilgi çekicidir. Onca zulüm ve kötülük ortamında, onca yıkım ve talan ortasında, hayatın normal akışının ciddi zararlar gördüğü ve sekteye uğradığı bir ortamda, eğitim görmenin değil, hayatta kalmanın bile büyük bir başarı sayıldığı bir zamanda bu yetkinlikte şairlerin nasıl yetiştikleri de henüz cevaplandırılmamış bir sorudur.

Anadolu Selçukluları zamanındaki bu fikrî ve ilmî gelişme giderek zayıflamıştır. Halk tasavvufa daha çok ilgi göstermeye başlamış ve bölgede tekke ve dergâhlar giderek önemli hale gelmiş ve saygınlık kazanmıştır. Bu dönemde tasavvuf şiirinin yaygınlaşmasına dair Karaismailoğlu şu tespitte bulunur: "Genelde Müslüman hissiyatı ve sanat zevkine, bazen de özel tasavvufî düşünceye yer veren şiir anlayışı, genel olarak bütün İslâm dünyasında Selçuklular döneminde yaygınlaşmıştır."²⁴ Bu zayıflama ve gerileme Moğol istilâsının etkisiyle gerçekleşmiştir. Özellikle Moğolların 640/1243 yılında Anadolu Selçuklu Devleti'ni hâkimiyetleri altına almalarından sonra, devlet tedricen zayıflarken, dinî-tasavvufî düşünce ön plana çıkıp gelişmeye başlamıştır. Zira XIII. asrın ilk çeyreğinden itibaren çok sayı-

²⁴ Adnan Karaismailoğlu, *Klasik Dönem Türk Şiiri İncelemeleri*, s. 15.

da mutasavvif ve sufi, Moğol istilasından kaçarak Anadolu'ya gelmiş ve burada gösterdikleri faaliyetler neticesinde Anadolu'daki fikrî dengenin tasavvuf lehine dönmesini sağlamıştır. Bunda Moğol iktidarının Anadolu halkı üzerinde yarattığı şiddetli baskı ve gerçekleştirdiği katliamların önemli bir etkisi olmuştur. Böylece hızlıca mistikleşen Anadolu'da diğer ilimlere olan ilgi de azalmıştır. Moğolların Anadolu'da gerçekleştirdikleri bu katliam ve zulümlerden dolayı birçok münevver ya öldürülmüş ya da Anadolu'yu terk etmiştir. Bütün bu gelişmelerin sonucunda da Anadolu'da dinî-tasavvufî-ahlakî mensur eserlerin telifinde gözle görülür bir artış dikkat çekmektedir. Bu eserlerin büyük çoğunluğu da yine Farsça ile kaleme alınmıştır.

Yukarıda da ifade edildiği üzere Moğolların bunca saldırısına rağmen Farsça edebiyatın Sa'dî, Mevlânâ, Hâfız, Seyf-i Fergânî gibi en önemli isimlerinin de bu dönemde yetişmiş ve eser vermiş olması araştırmacıların ilgisini çekmiş ve sorgulanmış bir konudur.

Moğolların bu yoğun saldırıları sonucu edebiyat merkezi değişmiştir. Horasan'ın merkez olma özelliği özellikle daha güvenli kalmayı başarmış olan diğer bölgelere geçmiştir. Yedinci ve sekizinci yüzyıllarda şairlerin itiraz ve eleştirileri genellikle sosyal eleştiri konulu olmuştur. Edebiyatın bu iki asırdaki güzel konumu ve durumu dördüncü asırda başlamış ve doğrudan Moğollar ile herhangi bir ilgisinin olmadığı, şairlerin, Moğollar vakasından ziyade daha başka konulara yöneldiklerini iddia eden araştırmacılar olmuştur. Ancak bu dönemde korku sonucu köşesine çekilen isimlerin yanısıra Seyf gibi açıkça isim vermeden de olsa net ifadelerle eleştirilerini dile getiren şairler de çıkmıştır.²⁵

²⁵ Mehnâz-i Fûlâdî, *Berresî-yi Te'sîrât-i Hâmle ve Hukûmet-i Moğolân ber Şîr-i Fârsî*, Pâyânâme-yi Kârşînâsi-yi Erşed, Dânişkede-yi Edebiyât ve Zebânâ ve Târîh, Dânişgâh-i Zehrâ, Tahran, 1383, s. 1.

Moğolların medeniyetten nasibini almamış bir halk olmasına ve sıkı bir şekilde sihire, cin ve perilerin gündelik yaşama müdahil oluşlarına inanmalarına karşın onların döneminde İran'da, tıp, astronomi ve matematik gözle görülür bir gelişme kat etmiştir. Bu dönemde Farsça şiir de Moğol saldırısı döneminde yaygınlaşmış olan İslâmi irfandan faydalanarak büyük bir gelişme göstermiştir. Moğol döneminde çok sayıda şair yetişmiş ve Farsça şiiri yeni bir aşamaya geçirmişlerdir. Bu şairlerin büyük çoğunluğu arif, bilgili ve kendi döneminin sorunlarıyla ilgilenen kişilerdi. Farsça bu dönemde çok değerli eserler vermiştir. Bu dönemde yetişen şairler üçe ayrılmaktadır. 'Attâr'ın başını çektiği birinci gruptaki şairler, şiirlerinde irfanî mazmunları kullanarak yeni bir üslup oluşturanlardır. Seyf-i Fergânî de bu gruptaki büyük şairlerdendir. İkinci gruptaki şairler, sosyal ortamdan etkilenmeksizin meddahlık ile ilgilenenlerdir. Selmân-i Sâvecî, bu grubun en önemli isimlerindedir. Üçüncü gruptaki şairler ise övücü kasideler yazmalarına rağmen memduhlarına nasihatte bulunmaktan da geride durmayanlardır. Sa'dî bu gruptaki en önemli şairlerdendir. Onun kasidelerinin konusu, nasihat, hikmet, ahlak, irfan, mersiye ve methiyedir. O övgü ve nasihati birbirine katmıştır.²⁶

Bu dönem şiirinde sosyal eleştiri geçmiş dönemlerden çok daha fazla ve yoğun bir şekilde ön plana çıkmıştır. İşte çalışmamıza konu olan Seyf-i Fergânî de bu eleştirel dili en fazla kullanan şairlerin başında gelmektedir.

²⁶ Muhammedrızâ Berzger-i Hâlikî-Vahîde Novruzzâde-yi Çegînî, "Berresî-yi Veche-yi Temâyuzât ve Teşâbuhât-i Sebki der Kaşâyid-i 'Asr-i Moğol", *Behâr-i Edeb*, Sâl-i Çehârom, Şomâre-yi Dovvom, Tahran, Tâbistân, 1390, s. 368.

BİRİNCİ BÖLÜM

SEYF-İ FERGÂNÎ

1. Hayatı

1.1. Adı ve Mahlası

Seyf-i Fergânî, h.VII. ve VIII./XIII-XIV. yüzyılın usta şairlerindendir. Şairin asıl adı, Muhammed, lakabı Seyfeddîn, künyesi Ebu'l-Mehâmid'dir. Nisbesi, Fergânî ve mahlası ise Seyf veya Seyf-i Fergânî'dir. Şairin tam adı, kendi divanında geçmemektedir. Seyf-i Fergânî olarak bilinen şairin tam adı hakkındaki bilgiyi divanın müstensihî olan Aksarâyî'ye borçluyuz. Zira divanın Üniversite Kütüphanesi F171 nüshasını istinsah eden Muhammed bin 'Alî Kâtib-i Aksarâyî, bu nüshaya düştüğü istinsah kaydında, şairin tam adının *Seyfeddîn Ebu'l-Mehâmid Muhammed-i Fergânî* olduğunu ifade etmektedir. Şair hakkındaki en önemli bilgi, yine divanın üniversite nüshasının müstensihî olan Muhammed bin 'Alî Kâtib-i Aksarâyî'nin istinsah ettiği nüshaya bir saygı ifadesi olarak düştüğü ve şairin tam adını da ele veren şu istinsah kaydıdır:

تم هذه ديوان من انشاء امام العالم الزاهد المتقى سيد المشايخ والمحققين مولانا سيف
الله والحق والدين ابو المحامد محمد الفرغانى نورالله روحه العزيز على يدى العبد الضعيف
المحتاج الى رحمة ربه اللطيف محمد بن على الكاتب الاقسرايى... بتاريخ يوم الاحد الثالث
من ... رجب...لسنه تسع و اربعين و سبعمائة الهجرية...

“Alim, zahid, takvalı, şeyhlerin ve muhakkiklerin efendisi, milletin, hakkın ve dinin kılıcı Ebu'l-Mehâmid Muhammed el-Fergânî, Allah ruhunu aziz kılsın”.²⁷ Ateş de Aksarâyî'nin bu kaydını esas al-

²⁷ Seyf-i Fergânî, *Divân*, Yz., İstanbul Üniversitesi Ktp., No. F171, İstinsah kaydı.

mak durumunda olduğumuzu ifade etmektedir.²⁸ Şair, şiirlerinde çoğunlukla Fergânâlı Seyf anlamına gelen “Seyf-i Fergânî” mahlasını kullanırken bazen de sadece “Seyf” mahlasını kullanmıştır. Nitekim şairin divanında yer alan şiirleri incelendiğinde iki yüz bir makta beytine Seyf-i Fergânî diye başladığı, yirmi bir beyite Seyf diye başladığı görülmektedir. Bunlar dışında makta beyit içlerinde de zaman zaman Seyf-i Fergânî ve Seyf mahlaslarını kullanmıştır.

Divanın hemen başında yer alan yedi beyitlik küçük bir kasidenin yedinci beytinde, tertip edilen divanın Seyf-i Fergânî’ye ait olduğu şairin bizzat kendisi tarafından belirtilmiştir. Zira kuvvetle muhtemel şair, bu küçük kasideyi mukaddime maksadıyla ve divanını tanıtıcı bilgi olması niyetiyle kaleme almıştır. Anılan beyit şu şekildedir:

از جهان کمتر ثناگوی ویست

سیف فرغانی که این دیوان اوست

Dünyadaki en az övüde bulunandır

Bu divanın sahibi olan Seyf-i Fergânî

K 36/1-7

1.2. Doğum Tarihi

Seyf-i Fergânî’nin doğum tarihi tam olarak bilinmemektedir. Şairin elimizde bulunan divanında kendisinin doğum tarihiyle doğrudan alakalı bir bilgi bulunmamaktadır ancak divanın yazıldığı döneme dair fikir yürütmeye imkân tanıyan birtakım bilgiler bulunmaktadır. Şairin devri ile ilgili kaleme aldığı hiciv ve nasihat yollu şiirlerinde doğrudan anılan çok az şahıs adı bulunmaktadır. Şairin şiirlerinin bü-

²⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Ateş, “Anadolu’nun Unutulmuş Büyük Bir Şairi: Sayf al-Dīn Muhammed al Farġānī”, *TTK Belleten*, XXIII/91, Ankara, 1959, s. 416; Ahmed Ateş, *İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler I*, MEB, İstanbul, 1968, s. 206-208.

Aynı şekilde şairin divanını neşreden Safâ’nın belirttiğine göre divanın Revanköşkü nüshasının ilk sayfasının arkasında *Seyf-i Fergânî* ismi yer almaktadır. Yine aynı nüshanın vakıf mührünün altında nestâlik yazıyla *Dîvân-ı Seyf-i Fergânî* kaydı bulunmaktadır. Safâ, bu notu aktararak, şair hakkındaki bilgiler itibarıyla bu küçük not ile iktifa etmek durumunda olduğunu ifade eder. Ayrıntılı bilgi için bkz. Zebîhullâh-i Şafâ, *Dîvân-ı Seyf-i Fergânî*, Bâ taşhîh ve muqaddime-yi Zebîhullâh-i Şafâ, İntişârât-i Firdevs, Tahran, 1392, s. heşt.

yük çoğunluğunda şahıs adı anılmamıştır ve şairin muhatabı belli değildir. Bundan dolayı kesin bir tarih bilgisi sunmak mümkün değilse de şiirlerinde bahse konu olan şahıs ve hadiselerden hareketle yaşadığı dönem hakkında yaklaşık bilgiler edinmek mümkündür. Şairin divanında yaşadığı ve şiirlerini kaleme aldığı tarihler ile ilgili bilgiyi alabilmeye imkân tanıyan birkaç beyit vardır. Bu beyitlerden birinde şair, dünyaya gelişinden bahsetmekte ancak orada da herhangi bir tarih bilgisi vermemekte, sadece dönem hakkında hayretini ifade etmektedir. Anılan beyit şu şekildedir:

در عجبم تا خود آن زمان چه زمان بود
کآمدن من بسوی ملک جهان بود

*Hayret ediyorum, o zamanlar ne zamanlardı
Benim dünya mülküne geldiğim o zamanlar*

K 129/65-2055

Şairin ömrüne dair önemli bilgi kaynaklarından biri, şairin altmış yaşını geçtiğini ifade eden şu beyittir:

مکن جوانی ازین بیش سیف فرغانی
که پیری آمد و عمرت بحد ستین رفت

*Bundan böyle gençlik taslama Seyf-i Fergâni
Zira yaşlılık geldi ve senin ömrün altmış sınırını aştı*

K 74/30-822

Divanın ilerleyen bölümlerindeki kasidelerinden birinde tarih bilgisine de yer verdiği bir beyit bulunmaktadır. Şairin hayatına dair önemli karinelere biri de onun *gece gündüz demeden divanını tertib etmek ile meşgul olduğunu* ifade ettiği şu beyittir:

هفتصد و سه سال بر گذشته ز هجرت
روز نگفتیم و لیل، مه رمضان بود

*Hicretten yedi yüz üç yıl geçmişti
Gece gündüz demedik, Ramazan ayı idi*

K 129/65-2087

Anılan bu son iki beyit birlikte düşünüldüğünde şairin h. 703/1303 yılında en az altmış yaşında olduğu varsayılarak onun hicrî 640/1243 civarında doğmuş olabileceği sonucuna varılabilir.²⁹

Elde edilen bu bilgilerden hareketle şairin Moğolların Anadolu'yu yakıp yıktığı dönemde dünyaya geldiği anlaşılmaktadır. Bu dönem de yaklaşık olarak hicrî yedinci yüzyılın ilk yarısına denk düşmektedir. Bu kanaat de yukarıda divandan elde edilerek arzedilen bilgileri teyit etmektedir. Kaynaklarda yer alan hicrî yedinci asrın ilk yarısı ifadesi de bu tesbitimizi doğrular niteliktedir.³⁰ Buna göre Seyf-i Fergânî'nin tahminî doğum tarihi için hicrî 640/1243 civarı şeklindeki ifade ile iktifa etmek durumundayız.

1.3. Doğum Yeri

Seyf-i Fergânî'nin doğum yeri hakkında da doğrudan elde edemediğimiz kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Şairin tercih ettiği mahlas-tan ve tam adının tesbitine imkân tanıyan nüsha kayıtlarından hareketle onun Fergânâ'da dünyaya geldiğini söylemek mümkün görünmektedir.

Şairin, adı bahsinde anılan bilgilerden hareketle ve kullandığı mahlas-tan aslen Fergânâlı olduğu ve Maverâünnehir bölgesinde yer alan Fergânâ vadisi diye bilinen bölgede dünyaya geldiği anlaşılmaktadır.

Fergânâ, Seyhun ırmağının kuzeyinde yer almaktadır. Genellikle Fergânâ vadisi şeklinde anılan ve Tanrı dağları ile Altay dağları arasında yer alan bölgenin toprakları günümüzde Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan arasında bölünmüştür. Yine günümüzde Özbekistan'da Fergânâ adında bir idari birim de bulunmaktadır. Fergânâ, bugün de Özbekistan'ın önemli kültür ve ekonomi merkezlerinden birisidir.

²⁹ Zebîhullâh-i Safâ, Seyf'in şiiirlerinden yaptığı çıkarımla onun doğum tarihinin yedinci yüzyılın ilk yarısının ortalarında olması gerektiğini ifade eder. Bu da yaklaşık olarak h.625 tarihine denk düşmektedir. Zebîhullâh-i Safâ, *Dîvân-i Seyf-i Fergânî*, s. devâzde.

³⁰ Zebîhullâh-i Safâ, *Târîh-i Edebiyât der İrân*, III/I. Cilt, İntişârât-i Firdevs, Tahran, 1371, s. 625; Ħasan-i Enûşe, ed. *Dânişnâme-yi Edeb-i Pârsî*, VI. Cilt, -Ânâtölî ve Bâlkân-, İntişârât-i Teb' u Neşr, Tahran, 1384, s. 483.

Seyf-i Fergânî'nin doğum yeri olan Fergânâ şehri tarihte önemli kültür merkezlerinden biri olarak ön plana çıkmıştır. Fergânâ bölgesinden birçok âlim, şair, yazar, mutasavvıf ve mütefekkir yetişmiştir. *Ebü'l-‘Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Kesîr el-Fergânî, Sa‘âdeddîn Fergânî (Sa‘iduddîn-i Fergânî), Ebû Mansûr Ahmed b. ‘Abdullâh el-Fergânî. Ebû Muzaffer Muşâttâb b. Muhammed el-Fergânî, Ebû Sâlih ‘Abdulazîz el-Fergânî ve Mes‘âde b. Bekir b. Yûsuf el-Fergânî* bu bölgeden yetişen Fergânî nisbesiyle anılan önemli isimlerdir.³¹

1.4. Eğitimi

Önemli kültür merkezlerinden birisi konumunda olan Fergânâ'da dünyaya gelen Seyf-i Fergânî'nin, eğitim hayatı ve ailesi hakkında başta kendi divanı olmak üzere ulaşılan diğer kaynaklarda da bir bilgi bulunamamıştır. Seyf-i Fergânî Divanı'nı, vefatından bir süre sonra istinsah eden Muhammed bin ‘Alî Kâtib-i Âksarâyî, şairi *âlim, zahid, muttaki, şeyhlerin ve muhakkiklerin efendisi* sıfatlarıyla zikretmekte ve *milletin, Allah'ın, hakkın ve dinin kılıcı Ebu'l-Mehâmid Muhammed el-Fergânî, Allah ruhunu aziz kulsın* şeklinde duayla anmaktadır. Bu kısacık tanıtım, Seyf'in çağdaşları nezdindeki konumu hakkında önemli bir fikir vermektedir.³² Zira, bir şahsın âlimlik mertebesine ulaşması için ciddi bir ilim tahsil etmesi, âlimlerin ve muhakkiklerin efendisi olarak anılabilmesi için dönemindeki diğer âlimler arasında da ön plana çıkmış olması gerekmektedir. Bu ifadeden hareketle Seyf-i Fergânî'nin iyi bir eğitim gördüğünü ve döneminde nüfuzlu bir âlim olarak ön plana çıktığını, toplumda saygın bir konumda olduğunu ifade etmek mümkündür. Divandan elde edilen bilgilere göre Seyf-i Fergânî'nin, ilmi son derece önemseyen alim bir zat olduğu anlaşılmaktadır. Şairin birçok şiirinde Kur'an ve ilmin önemini ifade etmesi dikkat çekmektedir.

³¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Zebîhullâh-i Şafâ, *Divân-i Seyf-i Fergânî*, s. deh; Tahsin Yazıcı, "Fergânâ", *DİA*, XII. Cilt, 1995, s. 375; Muhammed Emîn-i Riyâhî, *Zebân o Edeb-i Fârsî der Kalemrov-i ‘Osmânî*, Tahran 1369, s. 109.

³² Zebîhullâh-i Şafâ, *Târîh-i Edebiyât der İrân*, III/I. Cilt, s. 623; ‘Ali Honerî-yi İbrâhîmpûr, *Berresî ve Tahlîl-i ‘İlm-i Beyân der Divân-i Seyf-i Fergânî*, Pâyânnâme-yi Kârşînâsî-yi Erşed, Dânişgâh-i İmâm Homeynî, Dânişkede-yi ‘Ulûm-i İnsânî, Tahran, 1392, s. 4.

مکن بجهل تناول که خوان قرآن را
پر از حلاوه علم است کاسه های حروف

*Cehalet ile bir şey yeme zira Kur'an sofrasında
Harflerin kâseleri ilim tatlılarıyla doludur*

K 46/9-227

دایم ز شراب نخوت علم
سرمست روی بگرد بازار

*Daima ilim gururunun şarabından ötürü
Çarşı etrafında sarhoş dolaşır olmuşsun*

K 82/34-1028

Şairin, hak yolun ancak Kur'an ve dinî kaynaklarda bulunabileceğini vurgulaması da onun alim ve fakih bir zat olduğunu göstermektedir.

خلق در دنیای باطل راه حق گم کرده اند
چون نمی جویند در قرآن و در اخبار دین

*Halk batıl dünyada hak yolunu kaybetmiştir
Kur'an ve din kaynaklarında aramadıkları için*

K 180/107-3172

Yine divanda görüldüğü üzere şair döneminde alimlerin yaşadığı sıkıntıları da dile getirmektedir. Şair, alimlerin hakkettikleri konumda olmamalarından yakınmaktadır.

اندین ایام کآسایش نمی یابند انام
حکم بر ارباب علم اهل جهالت می کنند

*Halkın huzur bulmadığı bu devirde
Cahiller alimlere hükmederler*

K 190/121-3379

عارفان بی جای و جامه عالمان بی نان و آب
خانقه بی فرش و سقف و مدرسه بی بام و در

Arifler yersiz ve elbisesiz, alimler ekmeksiz ve susuz

Hânkâh halısız ve tavanısız, medrese çatısız ve kapısız

K 154/81-2586

Divandan şairin çevresinde bulunanlara yönelik vaaz ve nasihatte bulunabilecek bir konumda olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum da şairin alimliğini göstermektedir. Ayrıca buradan ve diğer beyitlerinden anlaşıldığı üzere bir hânkâh'tan ve zaman zaman ariflere yer vermesi onun aynı zamanda bir sûfî olduğu yorumunu da gerektirmektedir.

نصیحت می کنم بشنو بر آن باش

بدل گر مستمع بودی بجان باش

Nasihat ediyorum dinle ve itaat et/uygula

Gönül ile eğer dinlediysen candan kabul et

K 180/108-3177

Divandan elde edilen bilgilere göre şairin ilk tahsilini memleketi Fergânâ'da gördüğü ve belli bir olgunluğa eriştikten sonra dönemindeki diğer âlimler gibi memleketin maruz kaldığı kötü şartların da etkisiyle ilim ve irfan peşine düşerek memleketinden ayrılmayı tercih etmesi kuvvetle muhtemeldir. Seyf-i Fergânî'nin, Moğol tehlikesi ortaya çıktığında, güvenlik endişeleriyle yurdunu terk etmediği, aksine bu feci olaydan çok daha sonra, muhtemelen saldırı sonrasında o karışıklıklar döneminde memleketi Fergânâ'dan ayrılarak Anadolu'ya göç ettiği anlaşılmaktadır.

1.5. Fergânâ'dan Ayrılışı ve Tebriz İkameti

Seyf-i Fergânî'nin, tam olarak hangi tarihte yahut kaç yaşında Fergânâ'dan ayrıldığı bilinmiyorsa da, Fergânâ'dan Anadolu'ya göçünün muhtemelen genç yaşlarda vuku bulduğu söylenebilir. Bazı rivayetlerde Moğol istilasının yol açtığı o kargaşa döneminde memleketi Fergânâ'dan ayrıldıktan sonra Anadolu'ya gelmeden önce bir süre Tebriz'de yaşadığı söylenmektedir.³³ Safâ'ya göre Hârezm'de de kısa bir süre bulunmuştur. Şairin Tebriz'de yaşadığı döneme dair divanında

³³ Zebîhullâh-i Şafâ, *Dîvân-i Seyf-i Fergânî*, s. deh.

kaderin kendisini Tebriz'e gönderdiğini ifade ettiği bir beyit bulunmaktadır. Anılan beyit şu şekildedir:

ز بعد آنکه مرا مدتی قضای آله

میان خطه تدریز چون گهر در سنگ

Ondan sonra kader bir süreliğine beni

Tebriz şehrinin ortasına attı taşın ortasındaki cevher gibi

K 93/39-1270

Şairin Tebriz'de bulunduğu sürede Cuveynî'nin himayesinde iken kaleme aldığı şiirlerden hareketle de o dönemde bir süre Tebriz'de yaşadığı anlaşılmaktadır. Ancak Tebriz'e ne zaman gittiği, orada ne kadar kaldığı ve oradan ne zaman ayrıldığına dair kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak bir süreliğine de olsa şairin hamiliğini üstlendiği anlaşılan Cuveynî'nin 661/1263 - 683/1284 tarihleri arasında görevde olduğu³⁴ bilindiğinden hareketle şairin de bu tarih aralığına denk gelen bir dönemde birkaç yıllığına Tebriz'de bulunmuş olduğu söylenebilir. Safâ, Seyf'in Tebriz'de kaldığı sürenin birkaç yıl olabileceğini ifade ederek Sa'dî ile yazışmalarını, Humâm-i Tebrizî'nin şiirleri ile tanışıklıklarının da Tebriz'de bulunduğu bu dönemde gerçekleştiğini söyler.³⁵

Seyf-i Fergânî'nin, Tebriz'de bulunduğu döneme dair kaleme aldığı bir şiirinde kullandığı ifadelerden Tebriz'de bulunduğu zaman içerisinde bir sıkıntıyla karşılaştığı da anlaşılmaktadır. Şairin yaşadığı bu sıkıntı şiirine şöyle yansımıştır:

مرا کلوخ جفا آنچنان زدند بقهر

که کافران عرب بر لب پیمبر سنگ

Beni cefa kesekleriyle öylesine bir kahırla dövdüler ki

Arap kâfirlerinin peygamberin dudağına taş vurmaları gibi

K 93/39-1272

Bir süre Tebriz'de yaşayan Fergânî, oradan ayrılarak Anadolu'ya gelmiş ve Aksaray'a yerleşmiştir. Aşağıda gösterdiğimiz şu beyit

³⁴ Tahsin Yazıcı, "Cuveynî", *DİA*, C.VII, 1993, s. 145-146.

³⁵ Zebîhullâh-i Safâ, *Târîh-i Edebiyât der İrân*, III/I. Cilt, s. 626.

de Tebriz'den ayrılışının sebebini açıklar gibidir. Zira şair *yardım almak için övgü şiirleri yazması gerektiğinden bahisle bunun için eşek gibi alçalmak istemediğini* ifade etmektedir.

اسب همت سر کشید و بهر جو جایز نداشت

خوار همچون خر در اصطبل ثنا خوانی مرا

Himmet atı başkaldırdı arpa için caiz görmedi

Medhiye tavlasında benim eşek gibi hakir olmamı

K 104/45-1527

1.6. Aksaray İkameti ve Aksaray

Seyf-i Fergânî'nin Tebriz'den ayrılış tarihi hakkında ne şairin kendi divanında ne de diğer kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmaktadır. Ancak ifade edilen bilgilerden hareketle şairin bir süre Tebriz'de yaşadktan sonra Anadolu'ya geçerek Aksaray'a yerleştiği anlaşılmaktadır.³⁶

Şairin Aksaray'da kaleme aldığı ve meşguliyetine dair karineler barındıran beyitlerden elde ettiğimiz mevcut bilgilerden hareketle Seyf'in Sa'dî'nin çağdaşı olduğu rahatlıkla söylenebilir. Zira şiirlerinden elde edilen bilgilere göre Sa'dî'ye karşı büyük bir muhabbet beslemekte olan şair onun birçok şiirine cevaben şiirler kaleme almıştır ve nitekim şu beyitte yer alan ifadesinden hareketle Sa'dî'nin 691/1292³⁷ yılında vefat ettiği dönemde henüz hayatta, sağlıklı ve şiir söylemekte olduğu anlaşılmaktadır.

برای وقت جوانان کنون که سعدی رفت

سخن بگو که درین خانقاه پیر تویی

Sa'dî'nin gittiği şu vaktitte şimdiki gençler için

Şiir söyle zira bu hankâhta pîr olan sensin

G 318/204-5821

³⁶ Zebîhullâh-i Safâ, *Târîh-i Edebiyât der İrân*, III/1. Cilt, s. 629; Muhammed Emîn-i Riyâhî, *Zebân u Edeb-i Farsî der Qalemrov-i 'Osmânî*, s. 109; Muhammed Sâdık-i Zeynîvend, *Bâztâb-i Mesâ'il-i İctimâ'î ve Bâverhâ-yi Mezhebî der Divân-i Seyf-i Fergânî*, Pejuhişgâh-i 'Ulûm-i İnsânî ve Mutâle'ât-i Ferheng, Tahran, 1387.

³⁷ Sa'dî-yi Şîrâzî, *Gülîstan*, çev. Adnan Karaismailoğlu, Akçağ Yay., Ankara, 2004, s. 7.

Bir rivayette, Fergânî'nin Nevşehir ve Konya arasındaki bir hankâhda yaşadığı belirtilmektedir.³⁸ Kaynaklarda şairin evliliği ile ilgili herhangi bir kayıt yoktur. Divanından elde edilen bilgilerden anlaşıldığına göre şair yalnız bir hayatı tercih etmiştir. Nitekim şiirlerinde de bu yalnızlık vurgusu hissedilmektedir.

ایا سیف فرغانی ار عاقلی

برو گوشه بی گیر و بگزین عفاف

Ey Seyf-i Fergânî eğer akıllıysan

Git bir köşeye çekil ve takvayı seç

K 67/24-688

Eldeki bilgiler şairin uzun bir süre Anadolu'da (Aksaray'da) yaşadığını, Aksaray'da vefat ettiğini ve şiirlerinin büyük çoğunluğunu da Aksaray'da yaşarken kaleme aldığını göstermektedir.³⁹ Şiirlerin içeriği incelendiğinde şairin ömrünün büyük kısmını Aksaray'da geçirdiği ve muhtemelen genç yaşlarda Aksaray'a yerleştiği anlaşılmaktadır. Fergânî'nin Aksaray'da ikamet ettiğine dair en önemli bilgi kaynağı şairin divanında yer alan şu beyittir:

مسکن من ملک روم مرکز محنت

آقسرا شهر و خانه دار هو ان بود

Benim meskenim Anadolu mihnetin merkezi

Aksaray zorluğun şehri ve eviydi

K 129/65-2088

Şairin Aksaray'da yaşadığı döneme ışık tutan şiirlerinden birisi de ifadelerinden anlaşıldığı üzere yardım ve desteklerini aldığı ve kendisi için çırpındığı anlaşılan Kerimeddîn İsmâ'îl el-Bekrî hakkında yazdığı ünlü mersiyesidir. Mersiyeden Bekrî'nin yedi ay boyunca sıkıntı çektiği, çektiği sıkıntılar itibarıyla Aksaray'ın onun için zorlu

³⁸ Sayyâra Mahînfâr, "Farğânî, Sayf-Al-Dîn Moḥammad", Encyclopaedia Iranica, December 15, 1999 (Erişim) <http://www.iranicaonline.org/articles/persian-authors-2>, 03.06.2016.

³⁹ Ahmed Ateş, *İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler I*, s. 208.

bir mekâna dönüştüğü anlaşılmakta ve şiirdeki ifadelerde Seyf'in eleştiri yüklü ifadeleri de anlaşılabilir. Bu şiirden sıkıntılı durumun Aksaray'da gerçekleştiği ve Seyf'in de buna şahit olduğu görülmektedir. Bu mersiyedeki ifadeleri şu şekildedir:

ای بوده همتم همه طول بقای تو
همت اثر نکرد و بدیدم فنای تو

*Ey bütün himmetimi varlığın için harcadığım sen
Himmet etki etmedi ve senin yok oluşunu gördüm ben*

نزدیک عصر بود که ناگه غروب کرد
اندر محاق حادثه ماه بقای تو

*İkinci sularıydı ansızın battığında
Olayların karmaşasında senin varlığının ayı*

K 105/46-1052-1053

شمر تو چون یزید سمر شد بفعل بد
ای تو حسین و آق سرا کربلای تو

*Senin Şimr'in Yezid gibi kötü eylemiyle ünlendi
Ey kendisi Hüseyin ve Aksaray Kerbelâsı olan sen*

این هفت ماهه زحمت و محنت ز ناکسان
رنجوری تو بود و شهادت شفای تو

*Bu yedi ay boyunca alçaklardan zahmet ve eziyet
Senin eziyetin idi ve şehadet senin şifan idi*

K 105/46-1056-1057

Öyle görünüyor ki Anadolu'daki canlı şiir pazarı ve şirin saygınlığı Seyf-i Fergânî'yi Anadolu'ya cezbedti. Ancak Fergânî, Anadolu'ya vardığı zaman Selçuklu devletinin parlak dönemi sona ermiş, onların şiire verdiği değer artık geride kalmıştı.

Şair, ömrüne dair önemli karinelerden biri olan şu beyitte de artık iyice yaşlandığını ve tövbe istiğfar vaktinin erdiğini söylemektedir.

Kuvvetle muhtemel altmışından sonra yazılmış olan bu beyit şairin nisbeten uzun bir ömür sürdüğünü göstermektedir.

سیف فرغانی جوانی رفت تا کی عاشقی

بیر گشتی توبه کن هنگام استغفار شد

Seyf-i Fergânî gençlik gitti âşıklık ne zamana kadar

Yaşlandın artık tövbe et bak istiğfar vakti erdi

G 224/49-3995

Şair, divanda yer alan beyitlerde altmış yaşını geçtiğini, artık yaşlandığını ifade ederken devamında da sırasıyla hicrî 703/1303 ve 705/1305 tarihlerine yer vermektedir. İlk tarih bilgisi onun gece gündüz demeden divanını tertib etmek ile meşgul olduğunu beyan ettiği şu beyittir:

هفتصد و سه سال بر گذشته ز هجرت

روز نگفتیم و لیل، مه رمضان بود

Hicretten yedi yüz üç yıl geçmişti

Gece gündüz demedik, Ramazan ayı idi

K 129/65-2087

İkinci tarih bilgisi de divanında yer alan, hayatına dair en son bilgi kaynağı olan ve divanın gazeller bölümünde kaleme aldığı bir gazelin başına düştüğü şu nottur:

در شهر سنه خمس و سبعمائه شیخ نجم الدین اردبیلی و شمس و راوی بدین
ضعیف رسیدند و التماس این دو غزل کردند گفته آمد...

*705 yılı aylarında Şeyh Necmeddîn Erdebîlî ve Şems-i Verâvî
bu zaife gelerek şu iki gazeli istediler.⁴⁰*

Şairin burada anılan isimlerin kendisine 705/1305 yılında gele-
rek gazel isteğinde buldukları ifadesinden Seyf-i Fergânî'nin
705/1305 yılında hayatta olduğu ve sağlıklı bir durumda bulunduğu
anlaşılmaktadır. Bu bilgilere ilaveten divanda açıkça zikredilen mem-
duhlardan birisi olan Gâzân Han'ın da 694-703/1295-1303 yılları ara-

⁴⁰ Seyf-i Fergânî, *Dîvân*, G/501, s. 494.

sında iktidarda olduğu ve şairin Gâzân Han'a hitaben şiir kaleme aldığı bilindiğinden buradaki bilgiler de hâsıl olan kanaati teyit etmektedir.

Seyf-i Fergânî Divanı'nı daha sağlıklı bir şekilde değerlendirebilmek ve şiirini daha doğru anlayabilmek açısından o dönemdeki Aksaray şehrini tanımak ve önemini bilmek konunun anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Zira anılan dönemde Mevlânâ Konya'ya gelip yerleşmişken, Seyf-i Fergânî ise yerleşmek için Aksaray şehrini tercih etmiştir. Tarihî kaynaklar incelendiğinde o dönemde Aksaray şehrinin de önemli bir merkez olduğu görülmektedir.

T. Baykara'nın belirttiğine göre; "Aksaray, Konya ve Karaman ile birlikte Selçuklu döneminde rağbet gören şehirlerden birisidir. Şikârî'ye akseden Türk rivayetlerinde de Selçuklu payitahtı olarak Aksaray, Lârende ve daha sonra Konya gelmektedir."⁴¹ O. Çetinin belirttiğine göre de "Aksaray şehri, bu dönemde büyük bir önem taşıyan Sivas-Kayseri-Aksaray-Konya bağlantısını sağlayan önemli bir güzergâh üzerinde bulunmaktadır."⁴² Ayrıca O. Turan'ın belirttiği gibi "Bu güzergâhın önemini vurgulayan Kerîmeddîn Âksarâyî'nin zikrettiği şu vakıa dikkat çekicidir. Konya-Aksaray yolu üzerinde bulunan 'Alâaddîn Keykûbâd Hanı tahrife uğramış ve bu yol emniyetsiz bir hale gelince birkaç yıl işlemez olmuş ve daha sonra Gâzân Han'ın yardımcılarıyla yeniden inşa edilmiştir."⁴³

"Kılıçarslan 566/1170'da yeniden kurduğu ve askerî seferleri için bir üs haline getirdiği Aksaray'da kendisine bir saray (Ak-saray adı buradan gelir)"⁴⁴, "askerlerine meskenler inşa ederken şehirde camiler, medreseler, ribatlar ve çarşılar yaptırmış; Azerbaycan'dan buraya gaziler, âlimler ve tüccarlar getirterek yerleştirmiştir. Rum ve Ermenilerin şehre girmelerine müsaade etmemiştir. Moğol İstilasası büyük ölçüde ilim ve sanat adamlarının Anadolu'ya göçmesine ve bu ülkede İslâm kültürünün gelişmesine amil olmuştur. Seferlerine de

⁴¹ Tuncer Baykara, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, s. 26.

⁴² Osman Çetin, *Anadolu'da İslamiyet'in Yayılışı*, s. 235.

⁴³ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 111.

⁴⁴ Aksaray isminin tarihî kökeni hakkında Turan bu iddiada bulurken, M. Zeki Oral ise, Kapadokya krallarının sonuncusu olan Archelais'den geldiğini söylemektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Zeki Oral, "Aksaray'ın Tarihî Önemi ve Vakıfları" *Mütefekkir*, Yıl:1, S.2, Güz-2004, s. 221.

çoğu zaman buradan hareket ettiği için Aksaray'a bu hüviyeti dolayısıyla Dâru'z-zafer, bazen de Dâru'l-cihâd veya Dâru'r-ribât unvanları verilmiştir."⁴⁵ Anadolu'da birleşmeye başlayan büyük ticaret yolları ve iktisadi kalkınma sebebiyle ilk Selçuklu kervansarayı da Kılıçarslan tarafından Aksaray'a bir konak mesafede inşa edilmiştir.⁴⁶

Anılan dönemde Aksaray'ın sosyoekonomik durumuna bakmak şehrin önemi ve konumu hakkında fikir verebilir. Bu dönemde Aksaray'ın sosyoekonomik durumunu göstermesi açısından Hamdullah Kazvîni'nin Selçukluların 1336 yılına dair verdiği bilgiler önemlidir. "Kazvîni'ye göre Konya'nın ödediği vergi 600.000, Sivas'ın ödediği vergi 700.000 dinar iken Aksaray'ın ödediği vergi 51.000 dinardır."⁴⁷

Aktarılan bilgilerden hareketle Aksaray'ın dönemin ön plana çıkan şehirleri kadar olmasa da anılan dönemde küçük bir şehir olmasına rağmen önemli bir konuma sahip olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Aksaray şehrinin Dâru'z-zafer unvanını taşıdığı, iyi insanların, garip, zengin ve fakirlerin sığınağı durumunda olduğu da kaynaklarda belirtilmektedir.⁴⁸

Aksaray şehri bu önemini İlhânlılar döneminde de korumuştur. Oral, bunu şöyle anlatmaktadır: "235 yıl devam eden Anadolu Selçukîlerinin idaresi zayıfladığı vakit Aksaray da diğer Anadolu şehirleri gibi İlhânîlerin idare ve nüfuzları altına girmiş ve İlhânî kumandanlarının belli başlı merkezlerinden biri olarak kalmıştır."⁴⁹

1.8. Vefatı

Şairin doğum tarihi gibi ölüm tarihi de divanındaki bilgilerden hareketle kesin olarak tesbit edilememiştir. Tezkirelerde şairin ismine rastlanmadığı gibi günümüze dek ulaşan ve bugün elimizde bulunan divanın üç nüshasındaki istinsah, kıraat ve vakıf kayıtlarında da ölüm tarihine dair bir bilgi bulunmamaktadır.

⁴⁵ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 257.

⁴⁶ Osman Turan, *age.*, s. 259; Osman Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, s. 78;

Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 259.

⁴⁷ Osman Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, s. 138.

⁴⁸ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 350; M. Zeki Oral, "agm.", s. 221.

⁴⁹ M. Zeki Oral, "agm.", s. 223.

Seyf-i Fergânî Divanı'nın nüshalarından müellif hattı⁵⁰ olan Vahid Paşa Kütüphanesi 1575 numarada kayıtlı bulunan nüshada istinsah kaydı yoktur ancak varak 372b'de yer alan ve kıraat kaydı olduğu anlaşılan kayıttaki *kutibe fî şevval seneti hamsin ve seb'a mi'e (yedi yüz elli senesi şevvalinde yazıldı)* ifadesinden hareketle divanın 750/1349 yılında okunduğu ve kıraat kaydı düğüldüğü, haliyle kuvvetle muhtemel bu tarihten evvel istinsah edildiği anlaşılmaktadır.⁵¹ İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi 171 nolu nüshada yer alan istinsah kaydındaki *bi't-târîhi yevm'i-l aħad es-şâlis min receb li seneti tis'a ve erba'in ve seb'a mi'etu'l-hicriye (hicri yedi yüz kırk dokuz yılı receb ayının üçü pazar günü)*⁵² şeklindeki ifadeden de anılan nüshanın yazımının hicrî 749/1348 yılının recep ayının üçü, Pazar gününde tamamlandığı anlaşılmaktadır. Divanın üçüncü nüshası olan Topkapı Sarayı Müzesi Revan köşkü Kütüphanesindeki 984 numaralı nüshada kayıtlı *fî senetin erbe'a ve tis'a mi'e (dokuz yüz dört senesi)* şeklinde bir istinsah kaydı bulunmaktadır.⁵³

Görüldüğü üzere şairin doğum tarihi gibi ölüm tarihi de belli değildir. Ancak h.k. 705/1305 yılından sonra ve 749/1348 yılından önce vefat ettiği tahmin edilmektedir. Zira yukarıda anıldığı üzere divan nüshalarındaki kayıtlardan hareketle ölüm tarihi hakkında net bir fikir yürütmek mümkün görünmemektedir. Nitekim Ahmed Ateş, Üniversite Kütüphanesi F.171 nolu nüshanın istinsah kaydındaki duaların ölmüş kimseler için kullanılan dualar olduğundan hareketle şairin bu tarihte yani Receb 749/Eylül-Ekim 1348 tarihinden önce ölmüş olduğunu beyanla şairin ölüm tarihi olarak XIV. yüzyılın ilk çeyreğini işaret etmektedir.⁵⁴ Bu tarih de yaklaşık olarak 1300-1325 yılları arasına denk gelmektedir. Çeşitli kaynaklarda ise birbirini tekrar ettiği anlaşılan bir bilgiye göre Fergânî'nin, 749/1348 yılında, 80 yaşında küçük bir şehir olan Aksaray'ın hankâhlarından birinde pek de tanınmamış bir şekilde yalnızlık içerisinde vefat ettiği ifade edilmektedir.⁵⁵

⁵⁰ Ahmed Ateş, "Anadolu'nun Unutulmuş Büyük Bir Şairi", s. 416.

⁵¹ Ahmed Ateş, "agm.", s. 416.

⁵² Ahmed Ateş, "agm.", s. 417.

⁵³ Ahmed Ateş, "agm.", s. 417.

⁵⁴ Ahmed Ateş, "agm.", s. 425.

⁵⁵ Zebîhullâh-i Şafâ, *Târîh-i Edebiyât der İrân*, III/1. Cilt, s. 624; Muhammed Emîn-i Riyâhî, *Zebân o Edeb-i Fârsî der Kalemrov-i 'Osmânî*, s. 109; Nimet Yıldırım, "Seyf-i Fergânî", *DİA*, XXXVII. Cilt, 2009, s. 27; Ħasan-i Enûşe,

Safâ da neşrettiği divanın mukaddimesinde anılan bilgilerden hareketle şairin 80-90 yıl arasında bir ömür sürmüş olduğunu ifade etmektedir.⁵⁶

Seyf'in isminin tezkirelerde ve aynı şekilde ileri gelen tasavvuf ehli ve ariflerin eserlerinde de anılmamasının sebebi olarak da, Seyf'in erken dönemde memleketini terk ederek Anadolu'ya yerleşmesi ve bir daha memleketine geri dönmemesi şeklinde ifade edilmektedir. Zira bu dönemde Anadolu'da yaşanan karışıklıklar nedeniyle şairin yaşam coğrafyasının ilk parçaları olarak andığımız Fergâna-Tebriz hattı ile ilişkiler de oldukça zayıflamıştı. Seyf'in adının hiçbir kaynaktan anılmıyor oluşunun bir nedeni olarak da Ahmed Ateş, devrin son derece karışık olması ve Fergâni'nin dönemin kültür merkezi Konya'da değil de Aksaray'da yaşaması olduğunu ifade eder.⁵⁷ Şairin özellikle görmezden gelindiğini iddia ederek sert eleştiri yüklü dili, zalim ümerayı övmekten kaçınması, dünyadan elini eteğini çekmesi ve hayatını sürdürdüğü bölgenin memleketi ile ilişkilerinin eski parlaklığına karşın zaafa uğraması olduğunu ifade edenler de vardır.⁵⁸

Divanda yer alan bir beytine bakıldığında şairin Anadolu'dan ayrılmak istediği ancak bunu yapamadığı anlaşılmaktadır. Zira bu beyitte sıkıntısını ve artık yorulduğunu açık bir şekilde ifade ederek Tebriz'e dönebilmek için Allah'a dua etmektedir. Anılan beyit şu şekildedir:

منم مانند خاقانی و روم امروز شروانم

بتمبریزم فگن یارب ز شروان بی نیازم کن

Ben Hâkânî gibiyim ve Anadolu bugün Şîrvân'ımdır

Tebriz'e at beni ya rabbi Şîrvân'a muhtaç etme beni

K 150/78-2531

Dânişnâme-yi Edeb-i Pârsî, s. 483; Hâdî-yi Kezâyî, **Zindeğînâme-yi Nivîsendedgân ve Şâ'îrân ez Rûdeki ta Dovletâbâdî**, İntişârât-i Behzâd, Tahran, 1386, s. 199. Kezâyî, Seyf'in Aksaray'da doğduğunu belirtmektedir ancak bu bilgi diğer kaynaklarda geçmemektedir.

⁵⁶ Zebîhullâh-i Şafâ, **Dîvân-i Seyf-i Fergâni**, s. hifdeh.

⁵⁷ Ahmed Ateş, "Anadolu'nun Unutulmuş Büyük Bir Şairi", s. 416.

⁵⁸ Ahmed Ateş, "agm.", s. 416; Zebîhullâh-i Şafâ, **age.**, s. noh; 'Ali Honerî-yi İbrâhîmpûr, **Berresî ve Tahlîl-i 'İlm-i Beyân der Dîvân-i Seyf-i Fergâni**, Pâyânnâme-yi Kârşînâsî-yi Erşed, Dânişgâh-i İmâm Homeynî, Dânişkede-yi 'Ulûm-i İnsânî, 1392, s. 4.

Şairin burada kendisini Hâkânî'ye benzetmesi Anadolu'yu da Şîrvân'a benzetmesi ve Allah'tan Tebriz'i dilemesi son derece ilginç olup özellikle Hâkânî'nin kayınpederi ile arasının açılmasından sonra yaşadıkları ve özellikle Hacc dönüşü Şîrvân'a gitmeyerek bir süre Tebriz'de yaşamak zorunda kalması ve kendisine sığınabileceği, kendisini barındırabilecek bir saray aramasını hatırlatmaktadır. Buradan hareketle şairin Anadolu'da benzer sıkıntılar yaşamakta olduğu söylenebilir. Bir sonraki beyitte de Hâkânî'nin destek talebiyle birçok kişiye kaside ve mektuplar yazmasına göndermede bulunarak kendisinin böyle bir girişimde bulunmadığını ifadeyle Allah'a dua ederek talebini yinelemektedir. Bu ifadelerden Seyf'in kopup geldiği topraklarla iletişiminin devam ettiği, bu iletişimin hiç kopmadığı da anlaşılmaktadır.

نگفتم همچو خاقانی ثنای هیچ خاقانی

تو از گنج عطای خود ز خاقان بی نیازم کن

Ben Hâkânî'nin yaptığı gibi hiçbir hakanı övmedim

Sen kendi hazinenden ver hakana muhtaç etme beni

K 150/78-2532

Hal böyle iken anılan iddiaları ikna edici birer sebep olarak kabul etmek uzak bir ihtimal olarak görünmektedir. Geriye tek ihtimal olarak şairin kaynaklarda başka bir isimle anılmış olma ihtimali kalmaktadır ancak maalesef bu tahmini temellendirebilecek bir veriye de en azından şimdilik sahip değiliz.

1.9. İlmî ve Dinî Şahsiyeti

Seyf-i Fergânî'nin çok geniş bir dinî/tasavvufi bilgiye sahip olduğu ve dindar bir birey olarak hassasiyetini dile getirdiği dikkat çekmektedir.

ای بدنیا مشغول از کار دین غافل مباش

یک نفس از ذکر رب العالمین غافل مباش

Ey dünya ile meşgul olan din işinden gafil olma

Bir an bile Rabbu'l-âlemîni anmaktan gafil olma

K 185/114-3290

Şiirlerinde büyük bir özgüvenle çevresine nasihatte bulunurken kullandığı ifadelerden, Fergâni'nin âlim bir şahsiyet ve kuvvetle muhtemel devrinin sözü dinlenen önemli isimlerinden birisi olduğu anlaşılmaktadır.

ای هشت خلد را بیکی نان فروخته

وز بهر راحت تن خود جان فروخته

Ey sekiz cenneti bir ekmeğe satan

Bedenin rahatlığı için ruhunu satan

نان تو آتش است و بدینش خریده ای

ای تو ز بخل آب بمهمان فروخته

Senin ekmeğin ateştir ve din ile satın almışsın

Sen ey sen cimrilikten misafire su satan

ای ز برای نعمت دنیا چو اهل کفر

اسلام ترک کرده و ایمان فروخته

Ey sen dünya nimeti için ehl-i küfür gibi

İslâmı terk eden ve imanı satan

K 43/5-147-150

ای خانه دلت بهوا و هوس گرو

وی جان جبریل بشیطان فروخته

Ey gönlünün evini hevâ ve hevese rehin veren

Ve sen Cebrâil'in canını şeytana satan

ای تو زمام عقل سپرده بحرص و آز

انگشتری ملک بدیوان فروخته

Ey sen ki aklın dizginini hırsla teslim eden

Mülkün yüzüğünü şeytanlara satan

K 43/5-152-153

Şair, Ehl-i sünnet ve'l-cemaate mensup olup mezhep olarak da Hanefî mezhebine bağlıdır. Nitekim şiirinde de İmâm Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit'e bağlılığını şu şekilde ifade etmektedir:

از حقیقت اصل دارد وز طریقت رنگ و بوی

میوه مذهب که هست از فرع نعمانی مرا

Hakikatten aslı vardır tarikattan rengi ve kokusu

Mezheb meyvesi Nu'mân'ın yolundandır benim için

K 105/45-1537

Ahmed Ateş ve Safâ, Fergânî'nin tasavvufî bir yönü olduğunu ve dönemindeki önemli tasavvufî şahsiyetlerden birisi, muhtemelen nüfuzlu bir şeyh olduğunu söylemişlerdir.⁵⁹ Bu özelliğini açıklar nitelikte bir şiirinde kaleme aldığı şu ifadeler de bu düşünceyi destekler niteliktedir. Şairin bu şiirini, tavrının, duruşunun, dilinin ve şiirinin anlaşılmağını eleştiren birisine yönelik cevaben kaleme almış olması da kuvvetle muhtemeldir. Kaynaklarda Fergânî'nin tarikatına dair ayrıntılı bilgi bulunmazken bazı kaynaklar onu Halvetiyye Tarikatı'nın İbrahim Zâhid Gîlânî'ye uzanan silsilesi içinde göstermiştir. Onunla ilgili yapılan muahhar çalışmalarda da herhangi bir tarıkata müntesipliğinden bahsedilmemekle birlikte şiirlerinden yola çıkan araştırmacılar onun tasavvufî ilgisinin olduğunu ileri sürmüşlerdir.⁶⁰

گرت نیست از شرع عشق آگهی

بر اسرار شعرم نیابی شعور

Eğer senin aşkın kanununa dair bilgin yoksa

Benim şiirim sırlarına akıl erdiremezsin

وگر پاک داری درون چون صدف

چه درها بدست آوری زین بحور

Eğer içini sedef gibi temiz tutarsan

Bu denizlerden ne inciler çıkarırsın

K 63/20-583-584

⁵⁹ Ahmed Ateş, "Anadolu'nun Unutulmuş Büyük Bir Şairi: Sayf al-Dîn Muhammed al FarĠânî", s. 424.

⁶⁰ Mahmut Ulu, *Osmanlı Toplumunda Halvetilik ve Halvetiler IX/XV. Asır*, Berikan Yayınları, Ankara, 2021, s. 32. (Dipnot)

Fergânî, dini dünya işlerine alet edenlerden yakınmakta ve dinin bu tiplerin elinden bizar olduğunu ifade etmektedir. Şair, sarık ve cübbenin imam olmak için yeterli olmayacağını, dünyayı terk etmeden sadece sarık ve cübbe ile dinin yaşanmayacağını söylemektedir. Şair bu tipleri, dindarlık görüntüsü veren dönemin yaygın lakaplarından mülhem bir şekilde *filânu 'd-dîn ve 'd-dunyâ* şeklinde anmakta ve eleştirmektedir.

ای تو را در کار دنیا بوده دست افزار دین

وی تو از دین گشته بیزار و ز تو بیزار دین

Sen ey dünya işlerinde dini bir alet edinen

Sen dinin elinden bizar oldun din de senin elinden

ای بدستار و بجبه گشته اندر دین امام

ترک دنیا کن که نبود جبه و دستار دین

Ey sarık ve cübbe ile dinde imam olan

Dünyayı terk et zira cübbe ve sarık din olmaz

ای لقب گشته فلان الدین و الدنيا تو را

ننگ دنیایی و از نام تو دارد عار دین

Ey lakabı filânu 'd-dîn ve 'd-dunyâ olan sen

Dünyanın utancısın ve din de senin isminden utanmaktadır

K 179/107-3145-3147

Şair, nefsi de *hilekâr* olarak nitelemek suretiyle olumsuzlamakta ve nefsin hile ile bireyi aldattığını ifadeyle riyakarların, çıkarıcıların dinlerini dünya için sattıklarını, dini para ile satın aldıklarını belirtmektedir.

نفس مکارهت کجا بازار زرقي تيز کرد

کز پی دنیا درو نفروختی صد بار دین

Senin Hilekâr nefsinin kızıştırdığı hangi pazarda

Sen dünya için yüz yüz kere dinini satmadın

قدر دنیا را تو می دانی که گر دستت دهد
یک درم از وی بدست آری بصد دینار دین

Dünyanın değerini sen biliyorsun eğer elinden gelirse

Yüz din dinarı ile ondan bir dirhem alırsın

K 179/107-3148-3149

Şair, her durumda vaaz u nasihatten geri durmaz ve çevresine öğüt verir, tavsiyelerde bulunur. Şair, cemaate yönelik olarak *dünyayı satın alma* hevesinden vazgeçmeleri gerektiğini, *din pazarında altın satılmayacağını, dünya ehli olanların ucuz mal için ahiretlerini, dinlerini kaybettiklerini belirterek* uyarılarda bulunur.

خویشن باز آر ازین دنیا خریدن زینهار
چون خریداران زر مفروش در بازار دین

Kendini geri çek bu dünyayı satın almaktan sakın

Altın müşterileri gibi altın satma sen din pazarında

کز برای سود دنیا ای زیان تو ز تو

بهر مال ارزان فروشد مرد دنیادار دین

Dünya menfaati için senin zararın sendendir

Dünya ehli adam mal için dini ucuza satar

K 179/107-3151-3152

Şaire göre, samimi, dindar dini yaşamak gayesiyle öğrenir ve hayatına tatbik eder. İlmî, makam ve mevki için kullananlara yönelik olarak *dinin sana nasip olması için tedris makamı arzusunu gönlünden kovmalısın* diyerek uyarıda bulunur, zira din sırlarına muttali olmak için dünya güzelinden yüz çevirmek gerekir.

آرزوی مسند تدریس بیرون کن ز دل

تا ترا حاصل شود بی بحث و تکرار دین

Tedris makamı arzusunu gönlünden çıkar

Taki tartışmasız ve tekrarsız nasip olsun sana din

چشم جان از دیدن رخسار این رعنا ببند
تاگشاید بر دلت گنجینه اسرار دین

Can gözünü bu güzelin yanağını görme

Ki senin gönlüne din sırlarının hazinesi açılınsın

K 179/107-3159-3160

2. Edebî Şahsiyeti

Yaşadığı dönemde Anadolu'nun en büyük şairlerinden birisi olduğu anlaşılan Seyf-i Fergânî'nin günümüze divanı dışında bir eserinin ulaşmaması ve kaynaklarda da şair hakkında başkaca bir bilgi bulunmamasından hareketle sadece şiir alanında eser verdiği söylenebilir. Şairin günümüze kadar ulaşan tek bir eseri bulunmaktadır. Nitekim şairin kendisi de sadece şiir yazdığını ifadeyle şairliğini vurgulayarak kendisinden geriye sadece şiirlerinin kaldığını divanında şu şekilde ifade etmektedir:

من شاعری بدم ز من اشعار باز ماند

Ben bir şair idim ve benden geriye şiir kaldı

K 102/43-1480

از جهان رفت سیف فرغانی

ماند اشعار ازو نشان در وی

Dünyadan gitti Seyf-i Fergânî

Ondan geriye şiirleri kaldı orada

K 187/115-3334

Seyf-i Fergânî'nin en önemli özelliği şiirlerinde çok açık ve net ifadelerle sosyal eleştiriye yer vermesinin yanısıra dönemin sosyal yapısına yönelik net veriler sunmasıdır. Şairin bir diğer önemli özelliği de bir methiye şairi olmamasıdır. Şair, saray şairlerinin aksine gelir ve çıkar elde etmek için şahları, padişahları, vezirleri yahut diğer ileri gelenleri övmekten sakınmıştır. Arif bir şair olarak dikkat çeken Seyf, çok sınırlı sayıda övgü içerikli şiir yazmıştır. Ancak kendisinin bir medhiye şairi olmadığını ifade ederek diğer şairlere de methiye yaz-

mamalarını tavsiye etmiştir.⁶¹ Seyf'in bu hassasiyeti şirine şu şekilde yansımıştır:

من نیم شاعر که مدح کس کنم مر شاه را
از برای حق نعمت پند دادم این قدر

*Ben kimseyi methededem bir şair değilim
Ancak şaha hak için öğüt verdim o kadar*

K 154/81-2615

Seyf, saraylara muhtaç bir görüntü vermekten sakınmıştır. Seyf'in bu hassasiyeti Gâzân Han'a yazdığı ve bir beyti yukarıda iktibas edilen kasidede açıkça görülmektedir. İlhanlı hükümdarlarından Gâzân Han, Müslüman olunca ona gönderdiği tebrik ve nasihat içerikli kasidede *kimseyi övecek bir şair olmadığını, sadece nimet hakkı için, öğüt verdiğini, kimsenin, iyiliğinin ve kötülüğünün peşinde olmadığını* ifade etmiştir.⁶² Bu kasidede, muhabından sitayişle söz ettiğinden olsa gerek aslında övgü şairi olmadığını, kimseyi övmediğini de özellikle belirtme gereği duymuştur.

Ahmed Ateş, şairin XIV. asır başlarındaki Anadolu halkının sıkıntılarını yüksek bir şiir ifadesi ile dile getirdiğini belirtmektedir. Bu tesbit Safâ tarafından da paylaşılmaktadır.⁶³ Divanda dönemin durumuna yönelik eleştiriler ve dönemin yetkililerine ve halka yönelik nasihatleri dikkat çekmektedir. Divanında bu tavrı pek çok yerde görülebilmektedir.

تا زمان باشد رهی را بر صلاحیت بدار
چون اجل آید بمیران بر مسلمانی مرا

*Henüz vakit varken kendine yakışan bir yol seç
Ecel geldiğinde beni Müslümanlık üzere öldür*

K 105/45-1549

⁶¹ Zebîhullâh-i Safâ, *Târîh-i Edebiyât der İrân*, s. 635.

⁶² Zebîhullâh-i Safâ, *age.*, s. 631, Hasan Çiftçi, *'Ubeyd-i Zâkânî*, s. 271.

⁶³ Ahmet Ateş, "Anadolu'nun Unutulmuş Büyük Bir Şairi", s. 415; Zebîhullâh-i Safâ, *age.*, s. 623.

Fergânî'nin bir özelliği de şiirlerinde eleştirdiği, nasihatte bulunduğu şahısların isimlerini anmamasıdır. Bu şahısların kimler olduğu bilinmiyorsa da dönemin üst düzey memurları oldukları açıktır. Buraya alacağımız birkaç şiir örneğinin incelenmesinden de anlaşılacağı üzere şairin, gerek eleştirirken gerekse de nasihatte bulunurken sözünü esirgemeyen bir kaleme sahip olduğu görülebilmektedir. Şair, padişahları dahi eleştirmekten ve nasihatte bulunmaktan çekinmemiştir.

ملک شمشیرزن باید چو تو تن می زنی ناید
ز تیغی بر میان بستن مرادی در کنار تو

Padişah dediğin kılıç kullanmalı oysa sen dizini dövüyorsun

Bele kılıç kuşanmakla maksat hâsıl olmaz

K 40/4-90

عیالان رعیت را بحسبت کدخدایی کن
چو کدبانوی دنیا شد بر غبت خواستار تو

Emrindekilere gerektiği gibi davran, sahip çık

Dünya hanımı seni arzusuyla istediğinde

مروت کن یتیمی را بچشم مردمی بنگر
که مروارید اشک اوست در گوشوار تو

Yetime iyi davran bir insan gözüyle bak

Zira senin küpendeki inci onun gözyaşındır

K 40/4-92-93

Seyf-i Fergânî Divanı'nı diğer divanlardan ayıran temel özelliğin, sert ve açık eleştirisi olduğu ifade edilmiştir. O dönemin emirlerini, *kurt, deli, tilki ve köpek, hakkı yiyen, vezirleri eşek huylu*, emir yardımcısını *eşek*, âlimi *kuru beyinli*, dervişi *tilki, köpek ve sinek* olarak nitelirmektedir. O, dönemin zalimlerini *şeytan suratlı*, büyükleri *ölü ve köle* olarak anmaktadır. Bu kullanımlara örnek olarak şu beyitler dikkat çekmektedir:

چون صید که در پیش سگانند
چون کلب که در پی کسانست

Köpeklerin önünde olan bir av gibi

İnsanların peşinde olan köpek gibi

هر چند که خواجه ظالمانرا

همواره چو گربه گرد خوانست

Her ne kadar zalimlerin efendisi olsa da

Sofranın etrafında dolanan kedi gibidir daima

چون سگ شکمش نمی شود سیر

با آنکه چو سفره پر ز نانست

Köpek gibi karnı doymaz

Sofrası ekmekle dolu olmasına rağmen

K 172/101-3010-3012

ایا دستور هامان وش! که نمرودی شدی سرکش

تو فرعونى و چون قارون به مال است افتخار تو

Ey Hâmân'in veziri gibi olan! Sen isyancı Nemrûd oldun

Sen Firavunsun ve Kârûn gibi malınladır gururun

K 40/4-101

بگاو آوردند در خانه بعهد تو که و دانه

ز خرمنهای درویشان خران بی فسار تو

Öküz ile getirirler evine saman ve tahılı

Senin yularsız eşeklerin, yoksulların harmanlarından

K 40/4-105

بجاه خویش مفتونى و چون زین خاک بگذشتى

بهر جانب رود چون آب مال مستعار تو

Kendi makamına tutkunsun ama bu topraktan göçtüğünde

Senin bu ödünç malın da su gibi her tarafa dağılır

K 41/4-107

ز خرطبعی تو مغروری بدین گوساله زرین
که گاو سامری دارد امل در اغترار تو

*Eşekliğinden dolayı sen bu altın buzağı ile aldanırsın
Zaten Sâmîrî'nin sığırının amacı da senin aldanman*

K 41/4-108

تو نخل بارور گشتی بمال و دست رس نبود
بخرمای تو مردم را ز بخل همچو خار تو

*Sen meyve yüklü hurma ağacı gibi olmuşsun servetinle
Halk senin diken gibi cimriliğin yüzünden sana ulaşamıyor*

رہت ندهند اندر گور سوی آسمان زیرا
چو قارون در زمین ماندست مال خاکسار تو

*Kabirde gökyüzüne doğru sana yol vermezler
Zira Kârûn gibi yerde kalmış senin değersiz malın*

K 41/4-112-113

تو مسلمان گشته و از نامسلمان حاکمان
اندرین کشور نمانده از مسلمانی اثر

Sen Müslüman oldun ve Müslüman olmayan egemenler yüzünden

Bu memlekette kalmamış Müslümanlıktan bir eser

عارفان بی جای و جامه عالمان بی نان و آب
خانقہ بی فرش و سقف و مدرسه بی بام و در

*Arifler yersiz ve elbisesiz, âlimler ekmezsiz ve susuz
Hânkâh halısız ve tavansız, medrese damsız ve kapısız*

هم شفای جان مظلومان شده زهر اجل
هم غذای روح درویشان شده خون جگر

*Hem mazlumların canının şifası olmuş ecel zehri
Hem dervişlerin ruhunun gıdası olmuş ciğer kanı*

خرقه می پوشند چون مسکین خداوندان مال
لقمه می خواهند چون سایل نگهبانان زر

Miskinler gibi hırka giyiyorlar mal sahipleri
Dilenciler gibi lokma istiyorlar altın bekçileri

K 154/81-2586-2588

Şiirlerinde çağın olumsuzluklarını, toplumun tabakaları arasında refah düzeyi bakımından oluşan farklılıkları ve yozlaşmayı açık ve eleştirel bir yaklaşımla dile getirmiştir.

شرح الاهی و سنت نبوی را
هر که نکرد اعتبار معتبر آن بود

Allah'ın şeriatına ve Peygamberin sünnetine
Kim değer vermezse o değer görür bu devirde

K 129/65-2078

Seyf-i Fergânî, şiirlerini Farsça olarak kaleme almıştır. Şiirlerinde çok nadir olarak Türkçe unsurlara tesadüf edilmektedir. Örneklerde görüleceği üzere, eşek anlamındaki *ulâğ*, buyruk anlamındaki *yarlıg*, vergi anlamındaki *koncûr* ve mühür anlamındaki *tamgâ* gibi Türkçe unsurları az da olsa kullanmıştır. Seyf'in Türkçe bilip bilmediğine dair herhangi bir bilgi mevcut değildir. Şiirlerinde tesadüf edilen bu çok az sayıdaki Türkçe kelimelerin Farsça'ya geçmiş kelimeler olma ihtimalinin yanısıra şairin yaşadığı bölgede Türkçe konuşan kişilerle iletişim halinde olmasından hareketle az da olsa Türkçe'yi öğrenmiş olduğu da muhtemel görünmektedir. Öte yandan anılan kelimelerin İran coğrafyasında yaygın olarak kullanıldığı da bilinmektedir.

کجا به منزل وصلت رسم چو اندر راه
اولاغ عمر سقط می شود بهر فرسنگ

Nasil varayım vuslat konağına zira şu yolda
Ömür eşeği sakatlanıyor her fersahta

K 92/39-1240

چو زر قلب مردود است و تقویم کهن باطل
درین ملکی که ما داریم، یرلیغ تترار تو

*Sahte altın gibi geçersiz ve eski takvim gibi batıldır
Bizim yaşadığımız bu memlekette senin Tatar yarlığıın*

K 42/4-130

حاکمان دردم از او قنجر و تمغا خواهند
عنکیوت ار بنهد کارگه جولاهی

*Yetkililer ondan da vergi ve haraç isterler
Örümcek dahi bir dokuma atölyesi kursa*

K 147/76-2489

Fergâni, Farsça'da genel kabul gören ve günlük dil kullanımında rastlanabilecek Arapça kelime ve tamlamalar dışında da şiirlerinde yer yer Arapça unsurlar kullanmaktadır. Zaman zaman altıncı asır şairlerinin kullanımında gelenek olduğu üzere şiirlerinde Arapça terkiplere de rastlanmaktadır. Hatta bazen bir mısraın tamamı Arapça bir deyim olabilmektedir. Bazen de ifadenin bir kısmını Arapça olarak yazarken diğer bölümünü Farsça olarak yazmaktadır. Öte yandan özellikle ayet ve hadis alıntılarında ise doğrudan Arapça ifadeyi kullandığı dikkat çekmektedir. Yine klasik divan tertibinde bir gelenek olduğu üzere şiirlerinin başına ilave ettiği notların Arapça olması da dikkat çekicidir. Buradan hareketle şairin Arapça'ya vâkıf olduğu ifade edilebilir. Aşağıda göstereceğimiz örneklerden de görülebileceği üzere Seyf'in şiirlerinde çoğunlukla tesadüf edilen Arapça unsurlara örnek olarak şunlar anılabilir: نجوم، اظفار حور، امطار خزن، شمسه حق لایقین، رق، رقیق، صولجان ارجعی

Şairin divanında kullandığı Arapça unsurlar tahlil bölümünde Arapça unsurlar başlığı altında ayrıntılı olarak yer almaktadır. Örneklerden de anlaşılacağı üzere Fergâni'nin şiirinde Farsça dışındaki unsurlara da yer verdiği görülmektedir. Ancak bu Arapça unsurlar o dönemde eser veren hemen hemen her şairin şiirlerinde kullanılan kelimelerdir. Lakin her şeye rağmen bu Türkçe ve Arapça unsurlar Seyf-i Fergâni'nin dilinin sadeliğini ve üslubunun akıcılığını bozmaktadır.

Şair kasidede herhangi bir girizgâhta bulunmaksızın doğrudan anlatmak istediği konuyu işlemeye başlamaktadır. Teşbîb, tegazzûl, nesîb gibi bölümlere yer vermez. Övgü kasidelerinde görmeye alışkın olduğumuz dua bölümüne de yer vermez.

Seyf'in kasideleri Farsça şiirin sanatsal örnekleri arasında değerlendirilmektedir. Divanında sıklıkla teşbih sanatını kullandığı görülmektedir. Hemen hemen her beyitte teşbih ve istiare kullanmıştır. Seyf-i Fergânî, âdeta dilini teşbih ve istiare üzerine kurmuştur. Kasidelerinde bilge, arif ve düşünür bir şair olduğu görülmektedir. Fergânî'nin gazelleri diğer büyük sûfi şairlerin gazelleri gibi, aşk mevzularına dairdir. Gazellerinin içeriği nasihat, toplumsal eleştiri ve irfânî mazmunlar olup az sayıda âşıkane şiirleri de mevcuttur. Bu şiirlerde en çok teşbih sanatı kullanılmıştır.

Safâ, Seyf'in şiiri hakkında değerlendirmede bulunurken kasidelerinin onun sözdeki ustalığını net bir şekilde gösterdiğini, Seyf'in şiirlerini ya vaaz ve nasihat içerikli olarak söylediğini ya da sosyal sıkıntıları, sorunları eleştirdiğini ifadeyle onun padişahları, emirleri ve vezirleri methetmediğini söyler. Safâ da sadece iki kasidede Gâzân Han'ın methedildiğine dikkat çekmektedir.⁶⁴ Ama divan incelendiğinde adı açıkça anılan Cuveynî gibi memduhlarının yanısıra adı açıkça anılmayan şahıslara yönelik de zaman zaman övgü içerikli şiirler yazdığı görülebilmektedir. Şairin kendilerini övdüğü şahıslar genellikle şairler olup tahlil kısmında gelecek olan ilgili bölümde etraflıca bahsedilecektir.

Seyf-i Fergânî'nin şiirinde *segiye* diye anabileceğimiz bölümlere de sıklıkla rastlanmaktadır. *Segiye*, sevgili yahut memduh karşısında kendisini köpeğe benzetmek olarak tanımlanmaktadır ve özellikle hicri altıncı asırda yaygın bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Bu kullanımın önemli örnekleri, *Enverî*, *Nizâmî*, *Hâkânî* gibi usta şairlerin şiirlerinde görülmektedir.⁶⁵ Seyf'in *segiye* olarak değerlendirilebilecek kullanımlarına örnek olarak şu beyitleri dikkat çekicidir:

⁶⁴ Zebîhullâh-i Safâ, *Târîh-i Edebiyât der İrân*, s. 631.

⁶⁵ Sa'îd-i Hâmîdiyân, "Tefâvut-i Reh ez-Sa'dî tâ Seyf-i Fergânî", *Faşl-nâme-yi Tahâssôsî-yi Zebân o Edebiyât-i Fârsî*, Sâl-i Evvel, Şomâre-yi Yek, Pejuhiş-gâh-i 'Ulûm-i İnsânî, Tahran, 1389, s.167.

گرگ طبعم بحمله همچون شیر
سگ سرشتم بحیله چون روباه

*Aslan gibi saldırırken kurt gibi davranıyorum
Tilki gibi hile yaparken köpek gibi davranıyorum*

K 38/3-51

پلنگ طبعی و من بر درت چو سگ خوارم
به دست جور مزین بر چو من غضنفر سنگ

*Kaplan gibisin ve ben de senin kapıda köpek gibi zelilim
Eziyet ederek ben gibi yırtıcı aslana taş atma*

K 92/39-1241

شدم ز عشق تو سگ جان و شیر دل که مرا
غمت چو گربه فرو برد در جگر دندان

*Senin aşkından canın köpeği ve gönlün aslanı oldum
Senin derdin kedi gibi ciğerime dişlerini batırdığında*

K 94/40-1296

خاک کوی فقر لیسم زان چو سگ بر هر دری
تیره نبود آب عز از دل بی‌نانی مرا

*Yokluk sokağının toprağını yalarım her kapıda bir köpek gibi
Çünkü izzet suyu bulanmaz benim ekmeksizlik zilletimden*

K 104/45-1530

ما بجای سگ درین در خفته ایم
قسم ما زان استخوان آید همی

*Biz köpek yerine bu kapıda uyumuşuz
Bizim yeminimiz o kemikten gelir daima*

K 138/71-2261

مفتاح فتح خواهی در دست خود، چو سگ
بر آستانه نه سر و بیرون گذار پای

*Kapının anahtarını kendi elinde istersen eğer
Köpek gibi eşiğe koy başını ve dışarı koy ayağını*

K 142/73-2367

Seyf-i Fergânî'nin şiirinde Horasan ekolünün özellikleri görülmektedir. Bu durumun en büyük göstergesi Seyf'in doğu şivesini kullanmasıdır. Zira Seyf'in kendisi de o bölgeden, Fergânâlı idi. Bu bölgenin lehçesinde Batı İran etkisi çok azdı. Seyf'in şiirinde doğu şivesini kullanmasının tek nedeni Seyf'in gurbet elde içine kapanması ve çocukluğundaki dili koruması değildir. Zira Safâ'nın da tesbitiyle divanındaki özel bir takım kullanımlar da bu durumun bilinçli bir tercih olduğunu göstermektedir. Örneğin, divanında defalarca خواستن (hasten: istemek) fiilini Semerkand lehçesinin etkisiyle elifsiz olarak خوستن şeklinde yazdığı görülmektedir. Bu cümleden olmak üzere divanda, defalarca نخوهد، خوهد، خوہی، خوہم، خوہم kullanımları görülmektedir. Bu kullanımlara misal olarak şu beyitler verilebilir:

خاک کوی او خوہم کز هر سوش
« باد جوی مولیان آید همی»

*Onun sokağının toprağını isterim zira her tarafından
“Mûliyân ırmağının havası gelir daima”*

K 139/71-2292

ای شمع می خوہم کہ ببینم شبی ترا
چون شمعدان گرفته من اندر کنار پای

*Ey mum isterim ki bir gece göreyim seni
Şamdan gibi ben ayağını kucaklamış olarak*

K 142/73-2370

ای دوستان خوہم (کہ) بنیکی دعای سیف
یک روز بر زبان شما نیز بگذرد

Ey dostlar iyilik üzere isterim ki Seyf'in duası

Bir gün sizin de dilinizin üzerinden geçer

K 171/100-2997

چو خار غصه فرو برد سر بپای دلم
اگر خواهی که بدستت رسد بیار انگشت

Keder diken gibi battı gönlüme

Eğer eline ulaşmasını istiyorsan uzat parmağı

K 143/74-2396

چو عشق مالک امر تو شد از آن پس ملک
بده بهر که خواهی وز ملوک بستان تیغ

Aşk senin işlerinin amiri olduktan sonra

İsteyene ver sen saltanatı ve meliklerden al kılıcı

K 157/84-2726

گر خواهی تا نظم گیرد کار ملک و دین ز تو
جهد کن تا جمله افعال شود موزون عدل

Din ve devlet işlerinin senin elinden düzen bulmasını istersen

Bütün eylemlerinin adalet ölçüsünce olması için gayret göster

K 163/88-2818

عاشق تو ز غیر مستغنیست

تیغ چوبین نمی خواهد بهرام

Senin aşışının başkasına ihtiyacı yoktur

Behram'ın ahşap oka ihtiyacı yoktur

K 174/103-3059

Yine ikamet anlamında باش kelimesinin kullanımı veya Doğu Derî lehçesinin özelliği olan kelimelerin başına elifin eklenmesiyle اشکم اشکن، اشکستان اشکن، اشکنه، اشکنه، اشکنه، اشکنه، اشکنه، اشکنه şeklindeki yazımlar bu bağlamda anılması gereken özelliklerdendir.

در دولت شود بر تو گشاده
گرت گوید چو سگ بر آستان باش

*Devlet kapısı açılır sana
Sana köpek gibi eşikte kal dese de*

K 180/108-3184

درین ماه کاندر زمین می درخشد
بدان سان که استاره بر آسمان گل
*Yeryüzünde parılayan bu ayda
Sanki gökyüzündeki yıldızdır gül*

K 99/42-1418

درین کوی آوارگان را مقام
درین حرب اشکستگان را ظفر
*Bu sokakta serseriler için bir makam
Bu savaşta yenilenlere bir zafer*

K 124/62-1971

اشکم گورست و پهلوئی لحد بر پشت خاک
گر کسی خواهد که اندر مأمنی سازد مقر
*Karın kabirdir ve kabrin karnı da toprağın sırtındadır
Her kim güvenli bir yerde kendine mekan yapmak isterse*

K 154/81-2595

Yahut زنبور kelimesi yerine مُنْج kelimesinin kullanımı, öte yandan Sûzêni-yi Semerkandî'de görülen نَكْنَد kelimesinin kefin sükûnuyla نَكْنَد şeklinde yazılması, نَبُود kelimesinin de ba'nın sükûnuyla yazılması da dil özellikleri olarak dikkat çekmektedir.⁶⁶

⁶⁶ Zebîhullâh-i Şafâ, *Târîh-i Edebiyât der İrân*, s. 632; Şokûfe-yi Darâbi, *Cil-vehâ-yi 'İrfân ve Taşavvuf der Divân-i Seyf-i Fergânî*, Pâyânnâme-yi Kârşînâsi-yi Erşed, Gorûh-i Zebân u Edebiyât-i Fârsî, Dânişkede-yi 'Ulûm-i İnsânî, Dânişgâh-i Peyâm-i Nûr, Ahvâz, 1385, s. 18.

همچو منج انگبین در کنج بودم منزوی

چون گلی دیدم برافراز شجر باز آمدم

Bal arısı gibi bir köşede münzevi idim

Bir çiçeği görünce ağacın tepesine geri geldim

K 134/69-2184

Seyf-i Fergânî, şiir yazarken şiir musikisine de önem vermektedir. Şiirdeki ahengi sağlamak için kullanacağı vezin ve bahirleri özenle seçerken, kafiye ve redif kullanımında da oldukça seçici olduğu dikkat çekmektedir. Hatta yer yer redif kullanımındaki ısrarı nedeniyle anlamı oldukça zorladığı, şiiri çok yorduğu da görülmektedir. Seyf, konu akışına binaen vezin ve bahir tercihiinde bulunurken Farsça şiirde artık gelenekselleşen bahirleri kullanmayı tercih etmektedir. Köşede kıyıda kalmış pek bilinmeyen bahir ve vezinleri pek tercih etmediği dikkat çekmektedir.

Fergânî, 582 gazel, 125 kaside, 23 rubai ve 5 kıta olmak üzere 730 manzumeden oluşmakta olan divanında yer alan manzumelerini remel (237), hezec (148), muzârî' (124), müctes (104), hafif (57), mütekârib (28), münserih (17), recez (11), seri' (4) olmak üzere toplam 9 ayrı bahirde ve 32 ayrı vezinde söylemiştir.

Seyf-i Fergânî'nin kendi divanından, muasırı olan şairlerle iletişim halinde olduğu anlaşılmaktadır. Seyf, dönemin büyük şairleriyle iletişim halinde olduğu ve şiirlerini onlara gönderdiği divanda yer alan nazire örneklerinden anlaşılmaktadır. Sa'dî ile olan yazışmalarından anlaşıldığına göre Seyf'in şiiri, Sa'dî tarafından cevher/maden olarak övülmüştür.⁶⁷ Seyf de kendi şiirini övmekten geri durmaz, bu konuda hiç tevazu göstermez ve şairliğinin güçlü olduğunu vurgulamaktadır. Şair, şiirini başkalarının şiiriyle karşılaştırmaktan çekinmediğini şöyle ifade etmiştir:

بزور بازوی شعراز کسی نترسم از آنک

مرا چو پنجه شیر است استوار انگشت

Şiirin bilek gücünde kimseden korkmam zira

Aslanın pençesi gibi güçlüdür benim parmağım

K 144/74-2425

⁶⁷ Zebîhullâh-i Şafâ, *Târîh-i Edebiyât der İrân*, s. 635.

2.1. Şiir ve şair hakkındaki görüşleri

Klasik dönem şairlerinin zaman zaman şiir ve şair hakkındaki görüşlerini şiirlerinde dile getirdikleri görülmektedir. Modern zamanda bir gelenek haline gelen kitabın önsözünde poetika yayımlamak veya müstakil bir çalışma olarak poetika yayımlamak yerine klasik şiirde bu poetik yaklaşımların daha dağınık bir şekilde divanın geneline serpiştirilmiş olarak yer aldığı görülmektedir. Seyf-i Fergânî de bu konuda oldukça konuşkan ve söz üreten bir şair olarak dikkat çekmektedir. Divanında şiirin ne olması yahut ne olmamasına dair çok sayıda ifadenin yanısıra şairin duruşuyla da alakalı çok sayıda değerlendirme bulunmaktadır.

Seyf-i Fergânî'ye göre *şiir tercümandır, şiir hazırcıvaptır, şiir övgü aracıdır, şiir mektuptur, şiir ihlas yüklüdür, şiir derviş sofrasında katıktır, şiir kelimelerin kırkayak gibi sıraya dizilmesidir, şiir iksirdir, şiir keder kovucudur, şiir ateş gibi kıvılcımlar saçar, şiirin tuzağına can kuşları av olur, şiir bahçesinde şairin kucağı gül doludur, şiir gonca dolu gül bahçesidir, şiir gül verir, şiir çeşmeden daha berrak saf şaraptır, şiir baldır, şair de bal arısıdır, şiir söz suyudur, şairin şiiri su gibidir, şiir bunalan gönlü rahatlatır, şiir Zerdüşt ateşkesindeki kül gibidir, şair koruk, şiir helva gibidir, şair bülbül, şiiri bülbülün ıslığıdır, şiir şairin perişan gamıdır, şiir nasihatir, şiir vezir nasihatidir, şiir Attar'ın çadırından bir damladır, şiirde melâlet olmaz, şairlik Süleyman'ın yüzüğü gibidir, şiir yed-i beyzâdur, şiir kevser suyu gibi cennetliktir, şiir söz mülküdür, şair söz mülkünün sultanıdır, şair sözün sultanıdır, şair ufukların fatihi ve şiir de ordudur, şiir dil kılıcıdır, şair papağandır, şiir papağanın ağzındaki şekerdir, şiir rübâba ses veren ipektir, şiir cevher, şair madendir, şiir kuyumdur, şiir bir metadır, şiir inci gibidir, şiir sultani sikkedir, şiir altındır, şiir altın sikkedir, şairlik madeninin akan gümüşüdür, övgü tacı yapan bir cevherdir, şiir gümüş, şair ayyardır, kötü şiir sahte altındır, şiir sedefdir, şiir kılıçtır, şiir ejderhadır, şiir aşkın delilidir, şiir âşıkların zikridir, şiir felek gibi yücedir, şiir meleşî felekten indirir ve raksa durdurur.*

شعر که نقد روان معدن طبع است

بر دل این ممسکان به نسیه گران بود

Şairlik madeninin akan gümüşü olan şiir

Bu cimrilerin gönlünde borç gibi ağırdı

K 130/65-2084

چو دام شعر ترا گشت مرغ جانها صید
میان دانه دلهاست آشیانه تو

Senin şiir tuzağına canlar kuşu av olunca

Gönül tanelerinin arasındadır senin yuvan

K 111/52-1684

Şaire göre şiir, felek gibi yüksektir ancak eğer söylenmesi gereken yerde söylenmez ise, arştan daha aşağısına tenezzül edilirse bu mertebesini yitirir ve alçalır. Eğer şiir doğru yerde ve zamanda söylenirse, melek dahi felekten iner ve o şiirin huzurunda raksa durur.

شعر با همت عارف که چو چرخست بلند
پست باشد اگر (از) عرش فروتر گویی

Şiir felek gibi yüksektir arifin himmetiyle

Alçak olur eğer arştan daha aşağıya söylersen

K 168/95-2924

ملک از چرخ فرود آید و در رقص آید
گر تو زین پرده چو مطرب غزلی برگویی

Melek felekten iner ve raksa durur

Eğer sen bu perdeden bir çalgıcı gibi bir gazel söylersen

K 167/95-2931

Seyf-i Fergânî, kendi şiiri hakkında değerlendirmelerde bulunurken zaman zaman kendi ruhsal durumunu da ele vermektedir. Şair bir beytinde, halinin çok perişan olduğunu ve bu durumun da şiirine yansıtıldığını ifadeyle şöyle demektedir: *Gam o kadar perişan halli ki bugün bu durum darmadağınık şiire düştü.* Seyf, şiirinin coşkun ve daima güzel olduğunu, dilinin daima aydınlık olduğunu ve ışık saçtığını söyler.

غم چندین پریشان حال امروز
درین طبع پریشان اوفتاده

O kadar perişan halli gam bugün

Bu darmadağınık şiire düştü

K 113/54-1716

مرا زین طبع شوریده سخن نیکو همی آید
چراغ من، مرا باشد دهن تیره زبان روشن

Benim bu heyecanlı coşkun şiirimden daima güzel söz gelir

Ben ışığım, benim ağzım karanlık ve dilim aydınlık olur

K 136/70-2230

Her ne kadar Seyf-i Fergânî'nin bir medhiye şairi olmadığı ifade edildiği de bu ifadede şairin klasik anlamda şah/padişah/emir övgüsü yazmadığı kastedilmektedir. Değilse şair kendi çevresindeki bir takım kişileri, özellikle de şairleri oldukça abartılı ifadelerle övmektedir. Öyle ki bir memduhuna hitap ederken kendi şiirinin onun övgüsü için yetersiz kaldığından söz etmekte ve şu ifadeyi kullanmaktadır: *Senin övgün yaydaki ok gibi dümdüz gelir bu eğri büğrü şiirime*. Onu övmek için şiir söylemesi durumunda ancak *zaten yeterince süslü olan bir geline küçük bir süs eklemiş olacağını* açık yüreklilikle ifade eder. Başka bir şiirinde de memduhunu övdüğü için şiirinin gonca dolu bir bahar bahçesine döndüğünü ifadeyle memduhunu yüceltmekte ve tevazuyla kendi şiirinin değerini düşük göstermektedir. Şair bir diğer şiirde memduhunu düşündükçe ve bu düşünce ateşiyle yandıkça rahatlığa ermek için ateş gibi kıvılcımlar saçan şiirler söylediğini ifade eder.

وصف تو در طبع کز بنده راست
همچو تیراندر کمان آید همی

Senin övgün bu eğri büğrü şiirime

Yaydaki ok gibi dümdüz gelir

K 138/71-2263

گر بگویم در صفات او سخن
در عروسی می فزایم زیوری

Eğer onu övmek için şiir söylersem

Ancak bir geline bir süs eklerim

K 191/123-3394

ز وصف گل روی تو گشت شعرم
چو باغ از بهاران سراسر شکوفه

*Senin gül yüzünü övmekten benim şiirim
Baştanbaşa gonca dolu olan bahar bahçesi gibi oldu*

K 97/41-1371

تا بر افروزد بوصفت شمع فکر اندر ضمیر
طبع وقادم کند هر دم چو آتش اشتعال

*Düşünce mumu seni övmek için içerde yandıkça
Hazırcevap şiirim her an ateş gibi kıvılcım saçar*

K 167/94-2895

Şair, memduhunu yüceltmek için bunca mütevazı davranabiliyorken aslında şiirinin değeri ve kalitesi hakkında hiç mütevazı değildir. Seyf, şiirini değerlendirirken son derece özgüvenle konuşmaktadır. Şairliğinden dolayı parmağının dünya genelinde insanlar arasında bir şöhret bulduğunu, *kaleminin Mûsâ'nın asası* gibi olduğunu zira sözünün *yed-i beyzâ* gibi olduğunu ifade etmektedir. Şiiriyle yarışmaya hazır olduğunu ifade edecek kadar şiirine güvenmektedir. Bu konuda hiç kimseden korkusu olmadığını ifadeyle âdeta çağdaşı şairlere meydan okumaktadır. Şiirinin *aslan pençesi gibi güçlü* olduğunu iddia etmektedir.

ز دست طبعم چون خاتم سلیمانی
میان اهل جهان یافت اشتهار انگشت

*Şairlik elimden, Süleyman'ın yüzüğü gibi
Dünya halkı arasında şöhret buldu parmağım*

قلم عصای کلیم ار بود سزد که مرا
درین سخن ید بیضاست ای نگار انگشت

*Benim kalemim Mûsâ'nın asası olsa yakışır bana
Bu şiirde yed-i beyzâdır parmak, ey güzel*

K 144/74-2429-2430

بزور بازوی شعر از کسی نترسم از آنک
مرا چو پنجه شیر است استوار انگشت

*Şiirin bilek gücünde kimseden korkmam zira
Aslanın pençesi gibi güçlüdür benim parmağım*

K 144/74-2425

Seyf-i Fergânî, divanının bir bahçe olduğunu üstelik öyle sadece bahar mevsiminde değil her mevsimde gonca açan bir bahçe olduğunu belirterek şiirini yüceltmekten geri durmaz. Seyf şiirinin okunduğu minberin değerinin artacağını ifadeyle şiirinin bir değer olduğunu vurgular. Görüldüğü üzere son derece iddialı ifadelerle bir divan sahibi olduğunu ve söz mülkünün en şerefli olduğunu ifade ederek kendisini yüceltmekten çekinmezken aklın dahi ancak ruhani lezzetler için bir hazinedar olarak kendisinin hizmetinde bulunduğunu söyler. Şair, söylediği şiirleri muhatabın hatırı için değil, ona değer verdiği için ancak söylediğini ve söylediği şiirlerin muhatab için başına dökülen inciler mesabesinde bulunduğunu ifadeyle çok üst perdeden lütufta bulunduğunu ifade eder.

بدین شعر دیوان من هست باغی
بهر فصل در وی میسر شکوفه

*Bu şiirle benim divanım bir bahçedir
Her mevsimde onda gonca mümkündür*

K 99/41-1401

خطبه شعر مرا شد پایه منبر بلند
ز آنک بر زر سخن شد سکه سلطانی مرا

*Benim şiirimmin hutbesiyle minberin değeri yükseldi
Sözün altın olanı sultani sikke oldu benim için*

K 104/45-1525

صاحب دیوان نظم مُشرف ملک سخن
عقل مستوفی لذتهای روحانی مرا

*Şiir divanının sahibiyim söz mülkünün şereflişi
Akıl ruhani lezzetlerin hazinedarıdır benim için*

K 104/45-1531

از بحر خاطر خود چندین در نصیحت
بر تو نثار کردم از نظم این لالی

*Kendi hatırım için onca nasihat ettim
Senin üstüne saçtım bu inci gibi şiirleri*

K 107/47-1595

Seyf-i Fergânî, gerek kendinden önceki şairlerin eserleri gerekse de çağdaşı olan şairlerin eserlerine yoğun bir ilgi göstermekte ve dönemin şiir ortamını yakından takip etmektedir. Kendi şiirine yöneltilen övgü dolu ifadeleri de *benim şairliğime yönelik onun övgü cevheri, incinin denizden gelmesi, altının madenden gelmesi gibidir* şeklinde ifade etmektedir.

گوهر و صفش ز طبع من چنانک
در ز دریا زر ز کان آید همی

*Onun benim şairliğime olan övgü cevheri
İncinin denizden, altının madenden gelmesi gibi daima*

K 139/71-2297

Şair, başka bir beyitte de, kendi şiirinin muhtemelen Sa'dî tarafından cevher olarak kabul gördüğünü ifadeyle, şiirinin cevher olması halinde dahi madene cevher göndermenin beğenilecek bir davranış olmadığını ifade ederek asıl madenin Sa'dî olduğunu ve asıl cevherin de onun şiiri olduğunu ifade eder.

تو نظم مرا خود گهر گیر یکسر
پسندم که گوهر سوی کان فرستم؟

*Sen benim şiirimi hepten cevher kabul etsen de
Madene cevher göndermeyi nasıl beğeneyim?*

K 111/51-1663

Seyf-i Fergânî, bir diğer beyitinde de şiirini sarrafa benzetmekte ve dilinin tek tek cevher dizdiğini beyan etmektedir. Kendi şiirinin memduhunun başına bir övgü tacı olduğunu ifadeyle de son derece özgüvenli bir duruş sergilemektedir.

چو تاج وصف تو می ساخت زرگر طبعم
درو نشاند زبانم یکان یکان گوهر

Senin övgü tacını yaparken benim sarraf şiirim

Ona tek tek cevher dizer benim dilim

K 146/75-2475

Şairin ifadelerinden anlaşıldığına göre o dönemde şiirini eleştirenlerin ve Seyf'in şiirini başkalarının şiiriyle kıyaslayanların da olduğu ve şairin de bu durumdan son derece rahatsız olduğu görülmektedir. Seyf, bu rahatsızlığını, muhatabına hitaben onun başkasının adını anmakla *şiirde bir tat, bir lezzet bırakmadığını, sapla samanı birbirine karıştırdığını* söyler. Böyle bir yaklaşımın karşısında *artık akarsu berraklığının* bir anlamının kalmadığını ifadeyle de sitemini dile getirir.

چو ذکر دیگری کردی نماند شعر را لذت

چو با خس کرد آمیزش نماند آب روان روشن

Başkasını andığın için şiirde bir lezzet kalmadı

Saman saptıyla karıştırdığın için akarsu berrak kalmadı

K 137/70-2250

Seyf-i Fergânî, eleştirilmekten, şiirinin beğenilmemesinden hiç hoşnut değildir. Bunu sert ve net bir tepkiyle dile getirir ancak bu durumun önemszenmemesi gereken bir durum olduğunu ifadeyle işine devam etmesi gerektiğini de ifade eder. *Halk şiirlerini övmese de şairler şiir madeninden cevher saçmaya* devam ederler der. Bu durumda en doğru tavrın muhatabın doğru seçilmesi olduğunu ifadeyle *cevheri pazarda boncuk fiyatına satmayacağını* söyler. Zira cevherin hakkını teslim edecek, değerini bilecek müşteri vardır ve şair bunun bilincindedir.

اگر بمدحت این مردم نه مرد و نه زن

ز کان طبع فشانند شاعران گوهر

Gerek erkek gerekse de kadın bu halkın seni övmüyorsa da

Şairler şiir madeninden cevher saçtılar

K 146/75-2462

مرا که چون تو خریدار هست نفروشم
بنرخ مهره ببازار دیگران گوهر

*Benim senin gibi müşterim olduğu için satmam
Cevheri başkalarının pazarında boncuk fiyatına*

K 146/75-2467

Seyf-i Fergâni'nin ne kadar yüksek bir özgüvenle konuştuğu şu beyitte çok daha açık bir şekilde görülebilmektedir. Şair, şiirinin beğenilmemesinin sebebi olarak memduhunun övgüsüne kimsenin ilgi göstermemesi olduğunu ifadeyle aslında kendi şiirinde bir kusur bulaamadıklarını ifade eder. Ona göre şiirinin beğenilmemesi ihtimali yoktur. Şair, muhatabına hibaten *hatırını gözetmesi durumunda cevheri sedefe bekçi yapmış olacağını* ifadeyle kendi şiirini sedefe benzetmekte ve doğru muhatabı bulması durumunda o muhatabın da cevher olacağını söylemektedir. Anılan kasidesinin de kendi şiirinin bir şahidi konumunda olduğunu belirterek muhataplarını bir denize benzetmekte ve bu kasidenin ikisi arasındaki iletişimi sağlamaya yeteceğini, *denizle sedef arasında bir cevher olarak tercüman* olduğunu söyler.

اگر چه کس بطمع مدح تو نگوید لیک
بچون تویی ندهم من برایگان گوهر

*Gerçi kimse senin övgüne ilgi göstermiyor lakin
Sen olduğun için bedavaya vermem ben bu cevheri*

سزد اگر بسخن خاطر م نگه داری
کنی بلطف صدف را نگاهبان گوهر

*Eğer şiirde hatırını gözetirsen sen
Lütf ile sedefi cevhere bekçi yapman da yakışır*

K 146/75-2476-2477

هم این قصیده بگوید حدیث من با تو
میان بحر و صدف هست ترجمان گوهر

*Hem bu kasideyi söylesin sana sözüm zira
Deniz ve sedef arasında tercümandır cevher*

K 147/75-2479

Seyf-i Fergânî, şiirinin ortaya çıkış süreciyle ilgili olarak da sevgiliye/maşuka/dosta duyduğu sevgi ve aşkın hararetiyle tutuşan bir ateşten beslendiğini, bu şiirlerin o ateşten duman aldığını, neşet ettiğini ifade etmektedir. Şaire göre şiir, âşıkların sevgililerini zikrederkenki samimiyetinde olmalıdır, şiir âşıkların zikrine benzemelidir. Şair, *gül yüzlünün yüzünü görmedikçe şiir yazamaz, arısı bal vermez* ancak o güzel yüzü görünce şiir yazabilmektedir.

در دلم از تاب عشقت آتشیست

شعر از آن آتش دخان آید همی

Benim gönlümde senin aşkınun hararetiyle bir ateş var

Şiir de o ateşden alır dumanını daima

K 139/71-2299

ازین سان سیف فرغانی سخن گو تا که اشعارت

بسان ذکر معشوقان انیس العاشقین باشد

Bu şekilde söz söyle Seyf-i Fergânî ta ki şiirlerin

Sevgililerinin zikri gibi âşıkların dostu olsun

K 168/95-2921

تا گل روی تو ندید نداد

نحل طبع من انگبین کلام

Senin gül yüzünü görmedikçe

Benim şairlik arım söz balını vermedi

K 175/103-3073

Seyf-i Fergânî, kendi şiiri hakkında değerlendirmelerde bulunduğu birçok şiirinde âlim, vaiz ve nasihat eden özellikleriyle dikkat çeker. Nitekim bir şiirinde muhatabın temiz tabiatına tesirde bulunmak üzere şiir söylediğini ifade eder ve şiiriyle nasihatte bulunduğunu söyler. Şair, kendi şiirinin nefsin şerrine maruz kalan ve bunalan gönüllerin rahatlaması için bir imkân olduğunu ifade ederek âdeta şiirini şifa başlatılan bir tedavi unsuru olarak sunmaktadır. Bir diğer beyitte de kederi kovmak, üzüntüden kurtulmak için kendi şiirinin okunmasını tavsiye etmektedir.

سیف فرغانی نصیحت کرد و حالی باز گفت
باد پند و شعر او در طبع پاکت کارگر

Seyf-i Fergânî nasihat etti ve bir durumu tekrar etti
Onun nasihati ve şiiri senin temiz tabiatına tesir etsin

K 154/81-2611

بو عظم خود سخنی گفت سیف فرغانی
بر آن امید که صافی شود مکرر نفس

Kendi vaazıyla bir söz söyledi Seyf-i Fergânî
Nefs ile bunalan gönlin rahatlaması umuduyla

K 108/48-1613

که بهر دفع غم این شعر را بخوان یعنی
چو غصه رد کنی از دل بکار دار انگشت

Kederi kovmak için bu şiiri oku yani
Üzüntüyü gönülden kovduğunda parmağını kullan

K 144/74-2436

Şair, kendi şiirlerinin okunmasını, kendi sözünün dinlenmesini buna karşılık başka vaizlere ve şairlere güvenilmemesini, itibar edilmemesini tavsiye eder. Ancak bunun yanısıra şiirin de dinî bir bilgi içermediğini, dinî ilimlerin yerini tutmayacağını, muhatabın dinî ilimler ile de iştiğal etmesi gerektiğini de ifade eder. Şairin burada muhatabını dinî ilimlere yönlendirmesi de *âlim-sûfî* duruşuyla ilgili güçlü bir fikir vermektedir. Zira şairin âlim yönünün daha baskın olduğu yukarıda ifade edilmişti.

ورچه شعر از علم دین بیرون بود، چون عارفان
تا توانی درج کن در ضمن این اشعار دین

Gerçi şiir din ilminden hariç ise de arifler gibi
Edebildiğin kadar bunun yanısıra din şiirleri de yaz

K 180/107-3175

Seyf, nasihat amacıyla şiir söylediğini, ancak nasihatın tek başına işe yaramadığını, zira muhatabın da istekli ve gönüllü olması gerektiğini ifadeyle *hiçbir iksirin sıradan bir çömleği altına çeviremeyeceğini* söylemektedir. Bir padişahın bir vezire ihtiyaç duyması gibi muhatabın da kendi şiirine muhtaç olduğunu, ihtiyacını karşılayabilmesi ve onun şiirinden faydalanabilmesi için çaba sarfetmesi gerektiğini ifade eder ve muhtemelen isim vermeden çağdaşları olan şairlerin şiirlerine de çok tenezzül etmemesini, aldanmamasını zira piyasada altınla kaplanmış sahte gümüşler olduğunu söyleyerek net bir uyarıda bulunur. Şiiri yazan kişinin, o cevhere ayar veren kişinin Seyf-i Fergânî olmaması durumunda sıkıntılar yaşayacağını, o şiirleri alması gerektiğini de sözlerine ekler ve seçkin olduğu için yalnızca kendi sözünün dinlenmesi gerektiğini belirterek *eğer sözü söyleyen Seyf-i Fergânî olursa, onun sözünü al ve rüzgâra savurma, onun vaazını dinle* diye ekler.

گفتم برای پند تو نظمى چنین بدیع

کردم ز بحر طبع خود آبى فدای خاک

Sana nasihat için böylesine güzel birkaç şiir söyledim

Kendi denizimden bir suyu toprağa feda ettim

K 127/63-2017

بموعظت نتوانم ترا براه آورد

سفال را نتواند که زر کند اکسیر

Nasihat ile seni yola getiremem

İksir de çömleği altına çeviremez ki

K 116/55-1779

چو تو امیر باشعار سیف فرغانی

چو پادشاه بود مقتدر بپند وزیر

Senin gibi emir Seyf-i Fergânî'nin şiirlerine

Vezirin öğüdüne muhtaç padişah gibi olur

K 116/55-1785

نقد شعری که عیارش نه چنین است، بدان
که زرانود تکلف بود آن، مستانش

*Ayarının böyle olmadığı bir şiir gümüşünü alma
Bil ki altınla kaplanmıştır ve sıkıntı yaratır, onu alma*

K 113/53-1713

سیف فرغانی در شعر اگرت گوید و عظ
و عظ او گوش کن و شعر ورا باد مگیر

*Seyf-i Fergânî eğer şiirde sana vaaz ederse
Onun vaazını dinle ve onun şiirini yele verme*

K 166/93-2887

بشنو پند سیف فرغانی
که سخنهای او گزین باشد

*Dinle sen Seyf-i Fergânî'nin nasihatini
Zira onun sözleri seçkin olurlar*

K 149/77-2512

Seyf-i Fergânî, şiirin toplumdaki konumunun ve değerinin farkındadır. Birçok şiirinde şiirin ve şairin bu itibarlı konumundan istifade ettiğini, buradan güç aldığını görmek mümkündür. Şair, sözün sultanının, yani şairin dil kılıcıyla alınabilecek her yeri aldığını ifade ederken bu konumu teyit etmektedir.

پادشاه سخن بتیغ زبان
تا بجایی که می توان بگرفت
*Sözün sultanı dil kılıcıyla
Alınabilecek her yeri aldı*

K 109/50-1637

Şair, tatlı sözlüdür, ağzından şeker saçılan bir papağan gibidir. Bu haliyle de toplumun sevgilisidir. Şiirinin tuzağına sevgililer bir av gibi düşerler ve şairin yeri gönüller olur.

طوطی طبعش از سخن شکرى

بدهان شکر فشان بگرفت

Şiirinin papağanı tatlı sözünden bir şekerî

Şeker saçan ağzına aldı

K 110/50-1647

چو دام شعر ترا گشت مرغ جانها صید

میان دانه دلهاست آشیانه تو

Senin şiir tuzağına canlar kuşu av olunca

Gönül tanelerinin arasındadır senin yuvan

K 111/52-1684

Şiirin toplumdaki üstün konumunun farkında ve bilincinde olan Fergânî, döneminde en azından bir süre bu durumun kaybolduğunu, şiirin artık eskiden olduğu gibi o hak ettiği değeri bulamadığını, yeterince iltifat edilmediğini ifadeyle şiirin artık değersiz bir meta olduğunu söyler. Ancak bu durumda dahi şiirin kaybeden tarafta olmadığını şeref gibi bir servetle aziz ve yüce olduğunu belirtir. Şair, yaşadığı dönemde insanların maddiyata haddinden fazla önem vermesinden şikâyetçi olur. Onları gümüş peşinde koşturan birer dilenciye benzeterrek onların şiirinin altın olması durumunda dahi topraktan bile daha değersiz olacağını vurgular.

بدولت شرف نفس تو عزیز شود

متاع شعر که خوارست در زمانه تو

Şeref servetiyle senin nefsin aziz olur

Şiir metası değersizdir senin zamanında

K 111/52-1699

شعر در دولت این سیم پرستان گدا

کمتر از خاک بود گر ز پی زر گویی

Bu gümüşe tapan dilencilerin devletinde şiir

Topraktan daha ucuz olur altın için söylesen de

K 168/95-2923

Seyf-i Fergânî, şiirin ortaya çıkış süreciyle ilgili memduhu överken zaman zaman da asıl marifetin şaire ait olduğunu ifade ederek şairi bir arıya benzetir ve *ancak arının bal yapmayı bildiğini* ifade eder.

غمت را طبع او زینسان سخن ساخت

که گل را نحل داند انگبین کرد

Senin kederini onun şairliği söz dönüştürdü

Zira çiçeği ancak arı bilir bal yapmayı

K 192/125-3420

Seyf'e göre şairin nasihati ölçülü olmak durumundadır. Zira *beyitler deniz, lafızların anlamları da cevher hazinesidir*. Ölçülü olmadığına anlaşılması, muhatabını bulması da güçleşecektir. Yine Seyf'e göre şairin, *şah dahi olsa kimseyi övmemesi gerektiğini*, kendisinin *ancak nimetin hakkını teslim için öğüt vermek amacıyla şiir söylediğini* ifadeyle şairlerin nasıl davranması gerektiğine dair tavsiyelerde bulunur ve *sırf kendi nefsi ve hevâsı için kimsenin iyiliğini yahut kötülüğünü ifşa etmediğini*, hele hele *altın ve gümüş için kimseyi övmediğini ve kötülemediğini* ifadeyle sahih şair duruşu hakkında da net bir değerlendirmede bulunmaktadır.

یاد گیر این پند موزون را که اندر نظم اوست

بیتها بحر معانی لفظها گنج گهر

Öğren bu ölçülü nasihati zira onun nazmında

Beyitler anlam denizi, sözleri cevher hazinesi

K 154/81-2613

من نیم شاعر که مدح کس کنم، مر شاه را

از برای حق نعمت پند دادم این قدر

Ben şah bile olsa kimseyi methedecek bir şair değilim

Ben nimetin hakkı için öğüt verdim o kadar

خیر و شر کس نگفتم از هوای طبع و نفس

مدح و ذم کس نکردم از برای سیم و زر

*Kimsenin kötülüğünü ve iyiliğini söylemedim nefis ve arzu için
Kimseyi de methetmedim ve kötülemedim gümüş ve altın için*

K 154/81-2615-2616

Seyf-i Fergânî, şairlere tavsiyelerde bulunmaya devam ederek *bütün mesainin şiir yazmak için harcanmaması gerektiğini*, böyle yapılırsa eğer bunun *düşmanın eline silah vermek olacağını* söyleyerek ariflerin örnek alınması gerektiğini savunur. Şair, arifleri Zühal yıldızına ve şairleri Merih yıldızına benzeterek merihin zorlamayla, *bütün mesainin şiir için harcanmasıyla Zühale yetişemeyeceğini* söyler. Zira Zühal yedinci gök yıldızı iken merih beşinci gök yıldızıdır. Zühal Merihten daha ulu bir yıldızdır.

مدام فکر بترکیب شعر صرف مکن

بدست خویش مده بعد ازین بخصمان تیغ

Her zaman düşüncüyü şiir yazmak için harcama

Kendi elinle bundan sonra düşmana kılıç verme

K 157/84-2735

بعارفان نرسد کس بشاعری هرگز

کجا رساند مریخ را بکیوان تیغ

Ariflere asla ulaşamaz kimse şairlik ile

Merihi Zühale nasıl ulaştırır kılıç

K 157/84-2738

Seyf'e göre şair aşkına delil olarak şiirini göstermemelidir. Bu durumun yakışık almayacağını ifade ederken aşkı bir savaşa ve şiiri de köylünün küreğine benzeterek zaten olması gereken bir durum olduğunu vurgular ve bunun bir lütuf, bir fedekarlık olmadığını ifade eder.

براه عشق نشاید ز شعر کرد دلیل

بگاہ حرب نزیید ز بیل دهقان تیغ

Aşk yolunda şiirden delil sunmak yakışmaz

Savaş sırasında köylünün küreğini kılıç yerine kullanmak olmaz

K 157/84-2739

Seyf-i Fergânî, şairin sözünü belâgatla söylemesi durumunda Haydar ile eşdeğer olabileceğini o yüzden de ancak dengiyle mücadeleye girişmesi gerektiğini söyler. Bu beyitlerde şairin üstün bir belâgatla söz söylediğini, kendisini söz kahramanı olarak gördüğünü ve şimdiye kadar hiç kimsenin kendisinden önceki söz kahramanlarının karşısına böylesine açık bir cesaretle çıkmadığını, kendisine bu cesareti bahşeden durumun da Haydar misali belâgat ile şiir söylemesi olduğunu ifade eder.

برين نهج كه تويى با چنين بلاغت شعر
تو حيدرى نزند با تو هر سخن دان تيغ

*Böylesine bir belâgatla şiir söylediğin bu üslubda
Sen Haydarsın her söz bilen senle kılıç sallayamaz*

ز صفدران سخن پيش ازين نپندارم
که کس کشيده بود غير تو ازين سان تيغ

*Bundan önceki söz kahramanlarından birisine
Senden başkasının bu şekilde kılıç çektiğini sanmıyorum*

K 157/84-2742-2743

Seyf-i Fergânî, dünyanın bütün şairlerine âdeta meydan okur gibidir. Kendi şiirinin şiir meydanında rakipsiz olduğunu ifadeyle *eğer dünyanın bütün şairleri şiirle büyü yapsalar gene de kendisinin tek bir kasidesinin bir ejderha gibi onların silahlarını yutacağını* iddia eder. Kendi şiirini bir kılıca benzeterek böylesi bir savaş ortamında dostun huzurunda çekilmeyecek kadar tehlikeli bir kılıç olduğunu ifadeyle *savaş günü yazar ve şairlerin huzurunda kılıç çekilmemesi gerektiği* yönünde tavsiyede bulunur. Seyf, şiirde en doğru yolun kendi yolu olduğunu ve bundan sonrasının sapkınlık olacağını da belirtmekten geri durmaz.

سخن واران جهان گر بشعر سحر کنند
درين قصيده بياشامدش چو ثعبان تيغ

*Dünya şairleri eğer şiir ile büyü yapsalar
Bu kasidede ejderha gibi onu içer kılıç*

بنزد دوست میر شعر سیف فرغانی

بروز رزم مکش پیش پوردستان تیغ

Dostun yanına götürme Seyf-i Fergânî'nin şiirini

Savaş gününde yazarların ve şairlerin huzurunda kılıç çekme

K 157/84-2744-2745

تا تویی ای سیف فرغانی ازین پس در سخن

زین نمط مگذر که بعد از حق نباشد جز ضلال

Sen sen olduğun sürece Seyf-i Fergâni bundan sonra şiirde

Yolu terk etme zira doğrudan sonra delâletten gayrısı olmaz

K 167/94-2905

2.2. Etkilendiği Şairler

Eserlerine bakıldığında Seyf-i Fergânî'nin dönemin şiir ortamını yakından takip ettiği görülmektedir. Kendisinden önceki ve kendi dönemindeki birçok şairin divanından haberdar olduğu, bu divanları okuduğu anlaşılmaktadır. Şiirlerinde birçok şaire atıfta bulunmuş ve onların şiirlerine nazireler yazmıştır. Dönemindeki şairlerle karşılıklı yazışmalarda bulunmuştur. Özellikle hicrî altıncı asırda Mâverâünnehir, Horasan, Irak, Azerbaycan bölgesi şairlerinin sıkı bir iletişim halinde oldukları ve birbirlerinin şiirlerine nazireler yazdıkları bilinmektedir. Seyf-i Fergânî'nin de bu iletişime örnek bağlamında *âftâb* redifiyle kaleme aldığı şiiri önemli bir örnektir. *Âftâb* redifi birçok şair tarafından kullanılmış ve deyim yerindeyse ortak bir redif olarak gelenek haline gelmiştir. Nitekim *âftâb* redifli bu şiirler sonradan شعر آفتابی: *âftâbî şiirler* diye anılmaya başlanmıştır. *Âftâb* redifli şiir yazarların başında Hâkânî, Enverî, Esîr-i Ehsiketî, Seyf-i Fergânî, Hazîn-i Lahîcî, Bîdil, Muhteşem-i Kâşânî gibi büyük şairler gelmektedir. Seyf-i Fergânî, divanında defaeten Hâkânî ve Enverî'yi anmıştır, aşağıya alacağımız şu nazireyi de onların etkisiyle yazmış olması kuvvetle muhtemeldir.⁶⁸

⁶⁸ Mehdî-yi Nîkmenîş, "Nigâh-i be Şî'r-i Âftâbî-yi Hâkânî", Şişomîn Hemâyiş-i Pejuhişhâ-yi Edebî, Dânişgâh-i Behiştî, Tahran, 1391, s. 9; Ziyâuddîn-i Seccâdî,

ای جلوہ کردہ روی تو خود را در آفتاب
وی گشته نور روی ترا مظهر آفتاب

Cilve senin yüzünü kendisine güneşin kapısı yapmış

Güneş senin yüzünün ışığının görüldüğü yer olmuş

K 86/37-1113

ای عارض چو ماه تو را چاکر آفتاب
یک بنده تو ماه سزد دیگر آفتاب

*Senin ay gibi yüzüne köledir güneş
Bir kölen ay diğerinin de güneş olması yakışır*

Hâkânî

Seyf, kasidesini Hâkânî ile aynı vezin, aynı kafiye ve aynı redif-
le kaleme almıştır. Hâkânî gibi harf-i nida ile kasideye başlamıştır.
Seyf'in *âftâb* redifli kasidesi 79 beyitten oluşmaktadır. Hâkânî'nin
kasidesi 31 beyitten oluşmaktadır. مجمر، لشکر، افسر، نیلوفر، انور، بستر،
kelimeleri de Hâkânî ile ortak kullandığı kelimelerdir. Her iki kaside arasında ciddi
benzerlikler bulunmaktadır. Hâkânî'nin kasidesi, Azerbaycan emiri
Kızıllarlan'ı övmek için kaleme alınmıştır. Seyf'in kasidesi de övgü
içerikli bir kasidedir ancak şairin bu kasideyi kimi övmek için kaleme
aldığı belli değildir. Lakin kasidenin içeriğinden hareketle bir sevgili-
ye hitaben kaleme aldığı rahatlıkla anlaşılmaktadır.

اندر دلم نتیجه حسن تو هست عشق

روزش عرض بود چو بود جوهر آفتاب

Benim gönlümde senin güzelliğinin sonucudur aşk

Günü araz olur güneşin cevher olması gibi

از صانعان رسته بازار حسن تو

یک رنگرز مه است و یکی زرگر آفتاب

Senin güzelliğinin çarşısında yetişen ustalardan

Biri ayın kumaş boyacısıdır ve biri güneşin kuyumcusudur

"Şî'r'hâ-yi Âftâbî", *Mecele-yi Dânişkede-yi Edebiyât ve 'Ulûm-i İnsânî*, Sâl-i Pânzdehom, Şomâre-yi Pencom u Şişom, Tahran, Mordâd, 1143, s. 4.

از سایه تو خاک چو زر می شود چه غم
گر سنگ را دگر نکند گوهر آفتاب

*Senin gölgenden dolayı toprak altın gibi olur
Güneş artık taşı cevhere dönüştürmezse ne gam*

گفتم دمی بلطف مرا در کنار گیر
ای نو عروس حسن ترا زیور آفتاب

Bir an lütfeyle beni kucığına al dedim

Ey taze gelin senin güzelliğın için gümüştür güneş

فریاد زد زمین که تو کی آسمان شدی
تا در کنار مه بودت، در بر آفتاب

Yeryüzü feryad etti sen ne zaman gökyüzü oldun ki

Kaldı ki ay kucığında olsun ve güneş koynunda olsun

K 89/37-1147-1151

Seyf-i Fergânî'nin başta Sa'dî-yi Şirâzî olmak üzere kendisinden önce yahut kendisiyle aynı dönemde yaşamış şairlerden birçok kişinin etkisinde kaldığı görülmektedir. Bunlardan bir kısmının adını şiirlerinde açıkça zikretmiş, bir kısmının şiirlerine nazire yazmış ve bir kısmının da sadece şiirlerinden iktibaslarla yetinmiştir.

Yularıda Seyf-i Fergânî'nin, kasidelerinden bazılarını ünlü şairlerin kasidelerine nazire olmak suretiyle kaleme aldığını ve bu yolla onlara cevap verdiğini ifade etmiştik. Bilindiği üzere bu gelenek, hicri altıncı yüzyıldan sonraki şairlere ait bir gelenektir. Anılan dönemde kendisinden önceki usta şairlere cevap verebilen, nazire yazabilenlere usta şair denilmekteydi. Nazireler bazen beğeni ifadesi, bazen eleştiri bazen de şiirine nazire yazılan usta şair nezdinde kendini ispat amacı taşıyordu. Aşağıya örnekleri alınacak şiirlerin anılan gelenek doğrultusunda yazılmış cevabî şiirler ve nazireler olduğu görülebilmektedir.⁶⁹ Buradan hareketle Fergânî'nin hangi şiirleri okuduğu, kimlerin etkisinde kaldığı da anlaşılabilir.

⁶⁹ Zebîhullâh-i Şafâ, *Târîh-i Edebiyât der İrân*, III/I. Cilt, s. 631.

Seyf-i Fergânî'nin nazire yazdığı şairler ve şiirleri incelendiğinden Sa'dî'nin şairin nezdinde özel bir konumu olduğu net olarak anlaşılmaktadır. Şair, Sa'dî'ye şiirlerini göndermekte ve kendisinden onay beklemektedir ancak bunu yaparken son derece çekinmekte olduğu, saygıda kusur etmekte olduğundan tereddüt etmekte olduğu görülebilmektedir. Bu durumu da şiirinde bizzat kendisi ifade etmektedir. Fergânî'nin nazire kaleme aldığı şairler çalışmanın üçüncü bölümünde şahıslar başlığı altında etraflıca ele alınmaktadır. Bu nedenle burada kısaca değinmekle iktifa edilecektir.

Rûdekî (ö.329/934), Fergânî'nin nazire yazdığı en eski şairdir. *Peder-i şî'r-i Fârsî* (Farsça şiirin babası) olarak anılan Rûdekî, Farsça şiir yazar ilk kişi olmasa da Farsça şiiri olgunlaştıran ilk isim olarak anılmaktadır.⁷⁰ Seyf-i Fergânî Divanı'nda yer alan 71 numaralı kaside Rûdekî'nin ünlü şiiri olan ve *Bûy-i cûy-i mûliyân âyed hemî* şeklinde başlayan şiirine yazdığı naziredir. Seyf, Rûdekî'nin şiirine cevaben aynı redifle elli beyitlik bir kaside kaleme almıştır. Bu kaside, Rûdekî'ye nazire olarak kaleme alınan ancak kim için söylendiği belli olmayan medhiye konulu bir kasidedir.

Senâî (535/1140), Fergânî'nin nazire yazdığı ikinci şairdir. Senâî, hicrî altıncı asırda yaşamış üst düzey bir arif ve Farsça'nın usta şairlerindedir.⁷¹ Seyf-i Fergânî'nin, Senâî'ye olan saygısını ifade etmek için kaleme aldığı kaside divanda 64 numarayla yer almaktadır. Senâî'ye ait bir mısra olan *چون سخن زان زلف و رخ گویی مگو از کفر و دین* : "O yanak ve zülüfe dair konuştuğunda din ve küfürden bahsetme" mısramı makta beyitinde kullanırken, *Senâî'nin olduğu yerde kimseye söz düşmez* diyerek ünlü şaire saygısını sunmaktadır.

Emiru'ş-şu'arâ Ebû'n-Necib Şehâbeddîn 'Am'ağ-i Buḥârâyî (ö.543/1159), Mâverâünnehir bölgesinin önemli şairlerinden olup hicrî altıncı yüzyılın başlarında yaşamıştır.⁷² Seyf-i Fergânî'nin 'Am'ağ-i Buḥârâyî'ye nazire olarak kaleme aldığı şiiri divanında yer alan 36

⁷⁰ Zebîhullâh-i Şafâ, *Târîh-i Edebiyât der İrân*, I. Cilt, s. 371; Bedî'uzzemân-i Furuzânfer, *Soḥen o Soḥenverân*, Çâp-i Pencom, İntişârât-i Hârezmî, Tahran, 1380, s. 18.

⁷¹ Zebîhullâh -i Şafâ, *age.*, s. 552-556; Bedî'uzzemân Furuzânfer, *age.*, s. 254.

⁷² Zebîhullâh-i Şafâ, *Târîh-i Edebiyât der İrân*, II. Cilt, s. 535; Bedî'uzzemân-i Furuzânfer, *Soḥen o Soḥenverân*, s. 237.

numaralı kasidedir.⁷³ Seyf-i Fergânî, ‘Am‘ağ-i Buhârâyî’yi övmek için “*Eğer benim bülbülüm ötseydi, seni övmek için söylediği şiirin irabını senin benindeki noktalardan hareketle düzeltir, konuşmanın nahvini de yanağındaki yazıyı gördüğünde düzeltirdi, senin övgünle güzelliğini buluncaya kadar cümlelerin karnı nar gibi şişti, senin yüzüne olan aşkıdan gül de altın gibi sarardı, ilkbahar senin yanağının utancından gül gibi kızardı*” şeklindeki övgülerle devam eden 34 beyitlik bir kaside kaleme almıştır.

Evhâduddîn ‘Alî bin İshak Enverî-yi Ebîverdi (ö.583/1187), hicrî altıncı yüzyılın ikinci yarısında yaşamıştır. Enverî altıncı yüzyılın en önemli Farsça kaside söyleyen şairidir ve Farsça’nın usta isimlerindedir. Sa‘dî’yi etkileyen önemli bir isimdir.⁷⁴ Seyf-i Fergânî, divanında yer alan 10 numaralı kasideyi ünlü şair Enverî’ye nazire olarak kaleme almıştır. Fergânî, bu kasidesinde Enverî’nin kasidesinin matla beyitinin ilk mısraını aynen alıntılararak kullanmıştır ve kasidesini de aynı kafiyeyle kaleme almıştır.⁷⁵

Hassânu’l-‘Acem Efdaluddîn Bedîl (İbrâhîm) b. ‘Alî Hâkânî Hâkâyiğ-i Şîrvânî (ö.595-1199), İran’ın en büyük şairlerinden ve belâgatçılarından biridir. Şîrvânlıdır. Hicrî altıncı asrın önemli isimlerinden birisidir.⁷⁶ Seyf-i Fergânî, Anadolu’da bulunduğu dönemde kaleme aldığı bir kasidesinde artık yorulduğunu, gurbetten sıkıldığını ifadeyle Tebriz’e geri dönme isteğini ifade ederek bu isteğinin yerine gelmesi için Allah’a dua ederken Hâkânî’yi anmaktadır. 78 numaralı kasidede bu meydana Hâkânî’yi anarken 63 numaralı kasidede de adını anmadan kendisine tavsiyelerde bulunmaktadır. Kasidede Hâkânî’nin adını anmamıştır ancak kasidenin son beytinin ikinci mısraını Hâkânî’den alıntılarıştır.

Ferîduddîn Ebû Hâmid Muhammed bin Ebubekr İbrâhîm bin İshak ‘Attâr Kedkenî-yi Nişâbûrî (ö. 617/1220), hicrî altıncı asrın ikinci yarısı ve hicrî yedinci asrın ilk yarısında yaşamış ünlü şair ve

⁷³ Zebîhullâh-i Safâ, *Târîh-i Edebiyât der İrân*, III/I. Cilt, s. 631.

⁷⁴ Zebîhullâh-i Safâ, *age.*, s. 656; Bedî’uzzemân-i Furuzânfer, *Sohen o Sohen-verân*, s. 332.

⁷⁵ Hasan-i Besâk, Muhsin Şerîfî-yi Sehî, “*İktibâshâ ve Sirkât-i Digerân ez Enverî*”, *Faşlânâme-yi Pejuhişhâ-yi Edebî ve Belâğî*, Sâl-i Evvel, Şomâre-yi Sev-vom, Tâbistân, Meşhed, 1392, s.12.

⁷⁶ Zebîhullâh -i Safâ, *age.*, s. 776-784; Bedî’uzzemân Furuzânfer, *age.*, s. 612.

ariftir.⁷⁷ Seyf-i Fergânî, divanında yer alan 56 numaralı kasidede büyük şair ‘Attâr’a olan saygısını ve sevgisini açık ve yoğun ifadelerle dile getirmektedir. ‘Attâr’a olan sevgisini ifade eden kasidesinde şairin *جانم ز سر دو کون برخاست*: *canım her iki alemin başından kalktı* mısraına cevap olarak *جانم ز سر کون بسودا در اوقتاد*: *canım her varlığın başından sevdaya düştü* mısraını kaleme almıştır. Bu mısradaki da düşkünlüğünü ifadeyle tevazu göstermektedir. Fergânî, bu kasidede, “*aşkla tamamlanmayan kişinin eksik kaldığını*” ifadeyle ‘Attâr’a hitaben *ey güzelliğ padişahi çaresiz Seyf senin gamından dolayı güçlünün eline düşmüş zayıf güçsüz birisi gibidir* diyerek saygısını sunmaktadır.

Kemâleddîn-i İsmâ’îl bin Cemâleddîn Muhammed bin ‘Abdur-rezâk-i İsfehânî (ö. 635/1238), kendisi de bir şair olan Cemâleddîn-i İsfehânî’nin oğludur. Moğollar döneminde yaşamış Farsça kaside söyleyen son büyük şairdir.⁷⁸ Seyf-i Fergânî’nin divanında Kemâleddîn-i İsmâ’îl’e cevaben yazılmış iki kaside bulunmaktadır. Bu kasideler divanda 70 ve 73 numarayla yer almaktadırlar. Seyf’in İsmâ’îl’i beğendiği, ustalığını takdir ettiği ve kendisini övdüğü anlaşılmaktadır.

Muşerrefuddîn Muşlîh b. ‘Abdullâh Sa’dî-yi Şîrâzî (ö. 690/1291), miladî onüçüncü asrın başlarında Şîraz’da doğmuştur. Henüz yaşadığı dönemde büyük bir üne ulaşan şairin eserleri erken dönemden itibaren birçok dile tercüme edilmiştir, eserlerine şerhler yazılmıştır, eserleri yakın döneme kadar medreselerde okutulmuştur.⁷⁹ Seyf-i Fergânî, aynı dönemde yaşadığı Sa’dî’yi sözün üstadı olarak anmakta ve kendisine derin bir saygı duymaktadır. Şiirlerini onay almak üzere kendisine göndermektedir. Sa’dî’ye hitaben yazdığı ve divanında 33, 53 ve 85 numaralarıyla yer alan kasidelerden anlaşıldığı üzere karşılıklı yazışmaları vuku bulmuştur. Seyf-i Fergânî, *va’z ederken Sa’dî gibi bir söz söylediğini ve o esnada orada bulunanların şanslı kimseler olduğunu* ifadeyle sözün ancak Sa’dî gibi söylendiğinden değer bulduğunu söylemektedir. Sa’dî’ye karşı beslediği saygısını

⁷⁷ Zebîhullâh-i Şafâ, *Târîh-i Edebiyât der İrân*, s. 858; ‘Abdulhuseyîn-i Zerrînkûb, *Ez Gozeşte-yi Edebî*, İntişârât-i Sohen, Tahran, 1385, s.183.

⁷⁸ Zebîhullâh-i Şafâ, *age., İrân*, s. 871-873; ‘Abdulhuseyîn Zerrînkûb, *age.*, s.348; ‘Abdurresûl-i Hâyâyâmpûr, *Ferheng-i Sohenverân*, İntişârât-i Felâye, Tahran, 1393, s.866.

⁷⁹ Zebîhullâh-i Şafâ, *Târîh-i Edebiyât der İrân*, III. Cilt, s. s.584-600, Sa’dî-yi Şîrazî, *Gülîstan*, s. 7.

net bir şekilde ifade eden şu beytinde *sana şiir değil de onun yerine eğer canımı dahi gönderirsem ancak Kirmân'a kimyon göndermiş olurum*. Oysa kimyonun çokluğuyla bilinen Kirmân'a kimyon göndermenin anlamsızlığı açıktır şeklinde saygısını net olarak ifade etmektedir. Fergânî, devam eden bölümde bunun böyle olmasının uygun olmadığını, en iyisi “*şiiri sen gönder ben de karşılığında sana canımı göndereyim*” diyerek üstadı yüceltir ancak bunu dahi utancından dolayı yapamayacağını zira *ab-ı hayata can göndermenin de anlamsız olduğunu* belirtmektedir.

Humâm-i Tebrîzî olarak meşhur olan Hâce Humâmuddîn ‘Alâ-i Tebrîzî (ö. 714/1314), İlhanlılar döneminde yaşamış İran’ın ünlü isimlerinden, büyük şeyhlerinden ve döneminin ünlü şairlerinden birisidir.⁸⁰

Kaynaklarda Seyf-i Fergânî’nin Tebriz’de bulunduğu süre içinde, Cuveynî’nin yanındayken Humâm ile tanıştıkları ve birlikte zaman geçirdikleri anlatılır. Humâm’ın şiirlerini bilen Seyf, onun şiirinden bir mısraı aynen iktibasla şiirinde kullanmıştır.

3. Eserleri

Şiir konusunda oldukça mahir olduğu bilinen Seyf-i Fergânî’nin, Farsça divanı dışında bir eseri bulunmamaktadır. Şair bizzat kendisi de divanında kendisinin şiir dışında bir şey yazmadığını ifade etmiştir. Günümüze kadar ulaşan divanın mevcut nüshalarından anlaşıldığına göre şairin bizzat kendisi tarafından tertip edilen divanı günümüze kadar ulaşmış olup tespit edilmiş üç nüshası bulunmaktadır. Bu nüshalardan müellif hattı olan birinci nüsha, Kütahya Vahid Paşa kütüphanesinde, ikinci nüsha İstanbul Üniversitesi kütüphanesinde ve üçüncü nüsha da Topkapı Sarayı Revan Köşkü kütüphanesinde bulunmaktadır.

Seyf-i Fergânî Divanı hakkında Ahmed Ateş’in *Belleten*’de yayımlanan makalesi ile Nimet Yıldırım’ın *DİA*’da yayımlanan ansiklopedi maddesi bulunmaktadır. İran’da Seyf-i Fergânî ve divanı hakkında çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan ikisi bağımsız telif kitap iken diğer çalışmalar ise lisansüstü tez çalışmaları ve akademik makalelerdir. Seyf-i Fergânî Divanı hakkında İran’ın değişik üniversitele-

⁸⁰ Zebîhullâh-i Şafâ, *Târîh-i Edebiyât der İrân*, s. 612-619.

rinde özellikle son yıllarda giderek artan bir oranda onlarca tez çalışması yapıldığı ve çok sayıda bilimsel makale yazıldığı dikkat çekmektedir.

Bazı kaynaklarda Türkçe şairlerinin de bulunduğu ve Sa'dî'nin Gülistan adlı eserini Türkçeye çevirdiği⁸¹ yönündeki bilgilerin doğru olmadığı anlaşılmaktadır. Bu iddianın temelindeki hatanın esas nedeninin Seyf-i Fergânî isminin Seyf-i Sarâyî (ö. 796/1394'ten sonra) ismiyle karıştırılması olduğu anlaşılmaktadır. Bunun da sebebinin öncelikle Seyf isminin benzerliği olduğu ikinci olarak da Sarây şehri ile Aksaray şehirlerinin isim benzerliği olduğu söylenebilir. Gülistan'ı ilk defa Kıpçak Türkçesine çeviren kişi ise Seyf-i Sarâyî'dir.⁸² Sarây şehri ile Aksaray şehirlerinin isim benzerliğinin yanı sıra her iki ismin de Moğol istilası nedeniyle memleketlerini terk ederek göç etmek zorunda kalmaları da bu karışıklığın bir nedeni olarak dikkat çekmektedir. Seyf-i Fergânî Aksaray'a yerleşmişken Seyf-i Sarâyî ise o dönemde Mısır'a giderek orada yaşamıştır.

4. Memduhları

Seyf-i Fergânî, bir medhiye şairi olmadığını belirterek medhiye yazmayı iyi görmediğini ifade etmekte ve diğer şairleri de bundan sakınmaları yönünde uyarmaktadır. Divanında çok az övgü şiiri bulunmakta ve şair bunları da hakkı teslim etmek için yazdığını ifade etmektedir. Seyf'in şiirinde övülen isimler şunlardır:

4.1. Cuveynî (ö. 683/1284)

Fergânî'nin şiirlerinden anlaşıldığına göre şair, Tebriz'de bulunduğu dönemde Sahibdîvân Şemseddîn Cuveynî'nin hizmet ve himayesinde bulunmuştur. Cuveynî, şairin hakkında övgü şiiri yazdığı

⁸¹ Hâsan-i Enûşe, *Dânişnâme-yi Edeb-i Pârsî*, s. 483. Enûşe bu eserinde, Seyf'in Gülistan'ı ilk kez Türkçeye çeviren kişi olduğunu ve bu çevirinin Osmanlı edebiyatındaki ilk Gülistan tercümesi olduğunu da belirtmekte ve bu eserin nüshasının Hollanda'nın Leiden kentindeki kütüphanede bulunduğunu ifade etmektedir ancak kaynakların incelenmesinden anlaşılacağı üzere anılan bu eser Seyf-i Sarâyî'nin Gülistan tercümesidir. Veyis Değirmençay, *Farsça Şiir Söyleyen Osmanlı Şairleri*, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum, 2013, s. 73.

⁸² Seyf-i Sarâyî, *Gülistan Tercümesi*, Haz. Ali Fehmi Karamanhoğlu, Türk Dil Kurumu yayınları: 544, Ankara 1989; Ozan Yılmaz, *Gülîstân Şerhi (Sûdî-yi Bosnevî)*, Çamlıca Yay., İstanbul, 2012, s. XXXV.

çok az sayıdaki birkaç memduhundan birisidir.⁸³ Divanın 119 nolu kasidesinin başında bulunan *kutibe ile'l-hıdmeti's-sâhib şehîd tâbe serâhu* (şehîd vezir için yazıldı, kabri iyi ve temiz olsun) ibaresindeki *sâhib şehîd* ifadesinden murad Şemseddîn Muhammed Sahibdîvân Cuveynî'dir.⁸⁴ Divanın gazeller bölümünde de 502 nolu gazelin başına ilave edilen *bu gazeli Sâhib-i Şehîd Şemseddîn Sâhibdîvân'ın büyük emriyle yazıyorum* ibaresinde de memduhun adı açık bir şekilde anılmaktadır.⁸⁵

Fergânî'nin memduhu olan Cuveynî, Hülâgu Han tarafından 661/1263'te sahibdivanlığa getirilen ve Âbâkâ Han döneminde de bu görevine devam eden bir şahsiyettir. Âbâkâ tarafından 676/1277'de büyük yetkilerle Anadolu'ya gönderilmiştir.⁸⁶

4.2. Gâzân Han (ö.703/1304)

Seyf-i Fergânî'nin şiirlerinde ismini anarak zikrettiği az sayıda kişi vardır. Bunların en önemlisi ise kuşkusuz İlhanlı hükümdarı Gâzân Han'dır. Gâzân Han'a medhiye yazılmasının nedeni de Müslüman olmuş ilk İlhanlı hükümdarı olmasıdır. Ayrıca şairin yaşadığı dönemde Anadolu'nun içler acısı durumundan duyduğu rahatsızlığı ifade ederek bu tutumuyla esasen Gâzân Han'dan yardım dileme amacı taşıdığı anlaşılmaktadır. Seyf-i Fergânî'ye göre Gâzân Han, *dünya şahlarının önderi ve örneğidir, zamanın padişahıdır, Gâzân han beklenen Mehdi gibidir, memleket koltuğunu ve şahinşahlık makamını varlığıyla süsleyendir, şans ve zaferin yoldaşlık ettiği, adil şahtır, Cengiz Han soyundan onun gibi temiz dinli evlat doğmamıştır, hem silahlı ve mülk sahibi ve mutludur, hem soylu bir padişah hem de adaletiyle ünlüdür, bir yüz olan saltanata tıpkı göz gibi yakışandır, bir göz olan saltanata tıpkı görme gücü gibi gerekindir, şahin onun adaletiyle kanadının altına alır kekligi, devlet ile onurlanmıştır, mutlulukla meşgul olandır, devlete ve ikbale kavuşmuş ikbal sahibidir, saltanatta Ferîdûn'dan yüce olan şahinşahtır, malı Kârûn'dan daha fazla olan cihan sahibidir.*

⁸³ 'Abdufhuseyn-i Zerrînkûb, *Ez Gozeşte-yi Edebî-yi İrân*, İntişârât-i Sohen, Tahran, 1385, s. 360.

⁸⁴ Zebîfıullâh-i Safâ, *Târîh-i Edebiyât der İrân*, s. panzdeh.

⁸⁵ Seyf-i Fergânî, *Dîvân*, s. 494.

⁸⁶ Tahsin Yazıcı, "Cuveynî", *DİA*, VII. Cilt, s. 145-146.

قدوه و عمدہ شاہان جهان غازان را
از پریشانی این ملک بده آگاهی

*Dünya şahlarının önderi ve örneği Gâzân'a
Bu memleketin perişanlığından haber ver*

K 147/76-2481

پادشاه وقت غازان را اگر بینی بگو
کای همه ایام تو میمون تراز روز ظفر

*Zamanın padişahı Gâzân'ı eğer görürsen ona de ki
Sen ey bütün günleri zafer günü gibi mutlu olan*

K 152/81-2574

چون نزول عیسی اندر عهد ما ناممکنست
عدل غازانست ما را همچو مهدی منتظر

*Bizim devrimizde İsa'nın inişi imkânsız olduğu için
Gâzân'ın adaleti beklenen Mehdî gibidir bizim için*

K 154/81-2596

ای صبا گر سوی تبریز افتدت روزی گذر
سوی درگاه شه عادل رسان از ما خبر

*Ey saba eğer bir gün Tebriz civarından geçersen
O adil şahın sarayına ulaştır bizden de haber*

K 152/81-2573

اصل چنگر خان نزاده چون تو فرعی پاک دین
ملک سلطانان ندیده چون تو شاهی دادگر

*Cengiz Han soyundan doğmamıştır senin gibi temiz dinli evlat
Sultanların mülkü görmemiştir senin gibi adil bir padişahı*

K 152/81-2575

4.3. Kerîmeddîn İsmâ'îl el-Bekrî

Fergânî'nin şiirinde doğrudan ismi anılmayan ancak şiirlerinden Şairin Aksaray'da yaşadığı dönemde, yardım ve desteklerini aldığı, kendisine hamilik eden bir kişi olduğu anlaşılan Kerîmeddîn İsmâ'îl el-Bekrî hakkında divanda bir mersiye bulunmaktadır. Mersiyeden, *Bekrî'nin yedi ay boyunca işkence gördüğü, çektiği sıkıntılar itibarıyla Aksaray'ın onun için Kerbelâ'ya dönüştüğü* ifade edilmektedir. Divanda doğrudan ismi geçmez ancak 46 nolu kasidenin başında yer alan ve *lehu kale fî mersiye eş-şehîd kerîmeddîn İsmâ'îl el-bekrî nevrellâhu hefretu ve merkedehu* (له قال فى مرثيه الشهيد كريم الدين اسماعيل) şeklindeki ifadede anılmaktadır. Şair, onun kurtuluşu için bütün gayretini sarf etmiştir ancak bu yeterli olmamıştır. Bekrî, şairin sadık bir arkadaşıdır ve şairi himayesine almıştır.

ای بوده همتم همه طول بقای تو

همت اثر نکرد و بدیدم فنای تو

Ey bütün himmetimi varlığın için harcadığım sen

Himmet etki etmedi ve senin yok oluşunu gördüm ben

K 105/46-1552

در زندگی تو دوست صادق بدی مرا

تا زنده ام بصدق بگویم دعای تو

Hayatta sen sadık bir arkadaş idin bana

Sağ olduğum sürece sadakat ile sana dua edeyim

K 106/46-1571

لطف بنزد خویش مرا جای داده بود

ایزد کناد جنت فردوس جای تو

Lütf ile yanında bana yer vermişti

Allah Firdevs cennetini makamın kılsın senin

K 106/46-1572

İKİNCİ BÖLÜM

SEYF-İ FERGÂNÎ DİVANI

1. Divanın Yazma Nüshaları ve Neşirleri

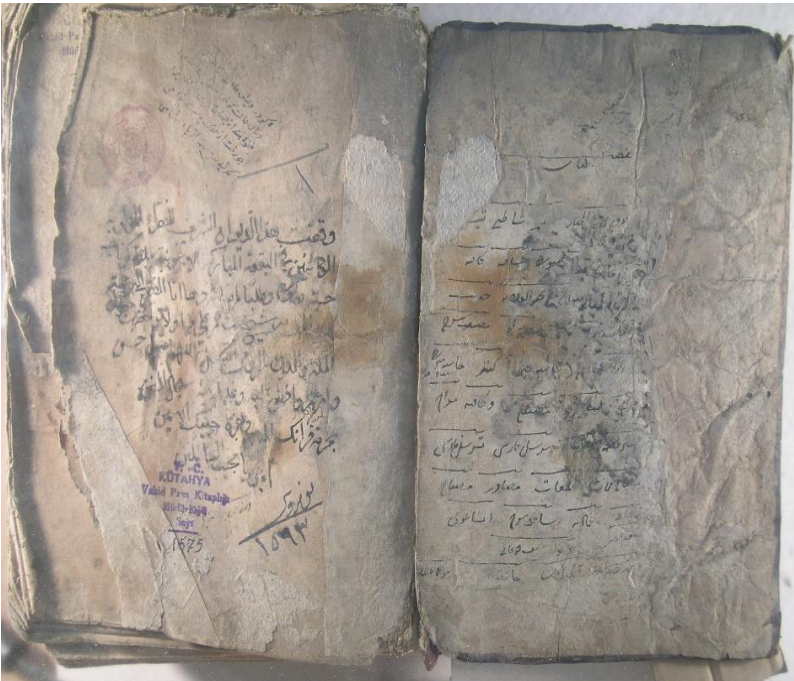
1.1. Kütahya, Vahid Paşa Kütüphanesi, No: 1575

Divanın eldeki birinci nüshası, aynı zamanda müellif hattı olan nüsha Kütahya Vahid Paşa kütüphanesinde bulunan 1575 nolu nüshadır. Şairin kendi el yazısıyla kaleme almış olduğu bu nüsha, Ahmed Ateş ve Nihad Çetin tarafından 1954 yılında tespit edilmiştir. Bu nüshanın özellikleri şu şekildedir: Ortası şemseli, meşin bir cilt içinde 375 varak, sarı, saman renginde ve penbe renklerde kalınca kâğıtlar kullanılmıştır. 24x18 ebadında ve 15 satırlıdır. Söz başları kırmızı mürekkeplidir. Şiirler, gelenek olduğu üzere kafiyelerine göre alfabetik sırayla dizilmemişlerdir. Divanda istinsah kaydı bulunmamaktadır. Ancak varak 372b'deki kayıtlı *kutibe fi şevvâl senetin hamsin ve seb'a mi'e (yedi yüz elli senesi şevvalinde yazıldı)* şeklindeki kıraat kaydından nüshanın 750/1349 yılında okunduğu, haliyle bu tarihten önce istinsah edildiği anlaşılmaktadır. Ahmed Ateş, anılan yazmada çizilmiş, silinmiş, kenara ilave edilmiş, çizilip tashih edilmiş beyitler ve parçalar olduğunu belirterek nüshanın yazıldıktan sonra müellif tarafından gözden geçirildiğini ve düzeltildiğini söylemektedir.⁸⁷

⁸⁷ Ahmed Ateş, "Anadolu'nun Unutulmuş Büyük Bir Şairi: Sayf al-Dîn Muhammed al Farğânî", s. 416.

Seyf-i Fergânî Divanı, (Şairin müsveddesi. Kütahya, Vahid Paşa Kütüphanesi, No: 1575)

Seyf-i Fergânî Divanı, (Şairin müsveddesi. Kütahya, Vahid Paşa Kütüphanesi, No: 1575)

Seyf-i Fergânî Divanı, (Şairin müsveddesi. Kütahya, Vahid Paşa Kütüphanesi, No: 1575)

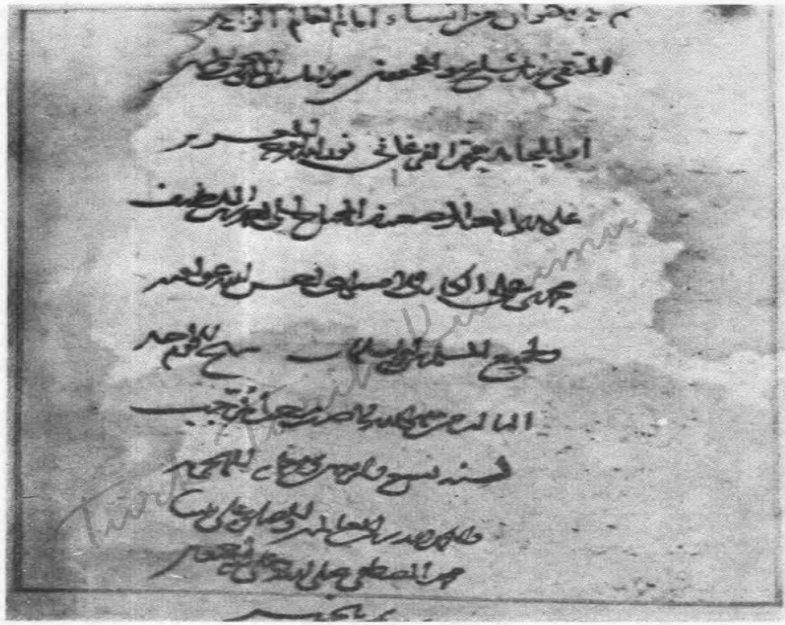
1.2. İstanbul, Üniversite Kütüphanesi, No: F 171

Divanın ikinci nüshası ise İstanbul Üniversitesi kütüphanesinde bulunmaktadır. Üniversite kütüphanesindeki F171 nolu bu nüshanın özellikleri şu şekildedir: Yeni yapılmış kırmızı meşin bir cild içinde 368 varak, 25x17.5 ebadında, 15 satırlıdır. Az saykallı kalın kâğıt, çift çizgi halinde kırmızı mürekkeple cedvel, Anadolu neshi, kahverengi mürekkep, söz başları kırmızı mürekkeplidir. Bu nüshada istinsah kaydı bulunmaktadır. İstinsah kaydı şu şekildedir:

تم هذه ديوان من انشاء امام العالم الزاهد المتقى سيد المشايخ والمحققين مولانا سيف الله والحق والدين ابو المحامد محمد الفرغانى نور الله روحه العزيز على يدى العبد الضعيف المحتاج الى رحمه ربه اللطيف محمد بن على الكاتب الاقسرائى بتاريخ يوم الاحد الثالث من رجب لسنه تسع و اربعين و سبعمائة الهجرية....

Bu nüshada da kasideler ve gazeller birarada olup, kafiye esaslı bir sıralama yapılmamıştır. Birçok şiirde mahlas beyti yoktur. Atlama-

lar vardır. Şiirlerde noksanlıklar vardır ancak noksan kısımlar nüshanın başka kısmında bulunmaktadır.⁸⁸

Seyf-i Fergânî Divanı, İstanbul Üniversitesi, F 171 nolu nüshanın istinsah kaydı.

1.3.Topkapı Sarayı Müzesi, Revan Köşkü Kütüphanesi, No: 984

Divanın üçüncü nüshası ise Topkapı Sarayı müzesi Revan Köşkü kütüphanesindeki 984 nolu nüshadır. Bu nüsha Nihad Çetin tarafından Revan Köşkü kütüphanesinde tespit edilmiştir. Nüshanın özellikleri şu şekildedir: Şemseli, kahverengi, meşin, yıpranmış bir cild içinde 361 varak, 22.5x18 ebadında, yıldız cedvel içinde, kusursuz talik yazı, bütün başlıklar yaldızlı, kâğıdı saman rengi, saykallı ve kalın olup 15 satırlıdır. Nüshanın istinsah kaydı şu şekildedir:

كتب العبد المذنب المحتاج الى رحمه ربه الكريم الغنى محمد بدخشي الحسنى
فى سنة 904 اربع و تسعماية الهجرية

⁸⁸ Ahmed Ateş, "Anadolu'nun Unutulmuş Büyük Bir Şairi", s. 417.

Yine başka bir sayfada da dairevi bir tezhip içinde şu kayıt vardır:

ديوان سيف فرغانى مشتمل بر بدائع معانى برسم مطالعه السلطان العظيم.....
ابوالنصر بايزيد خان بن محمد خان.....

Bu kayıttan anlaşıldığı üzere nüsha Fatih'in oğlu sultan Bayezid'in hususi kütüphanesi için yazılmıştır. Bu nüshada, kütüphane için yazılan diğer eserlerde olduğu gibi, yıldız ve mavi zeminli bir başlık ve bunun ortasında kûfî yazı ile bir besmele bulunmaktadır. Şiirler sonraki divanların mutad tertibine sokulmuştur. Kasideler ve gazeller, kıtalar ve rubailer şeklinde tasnif edilmiş ve alfabetik olarak sıralanmıştır.⁸⁹

1.4. Seyf-i Fergânî Divanı Matbu Neşirleri Seyf-i Fergânî Divanı, Tahran

Seyf-i Fergânî Divanı, matbu olarak ilk defa Zebihullâh-i Safâ tarafından h.ş. 1341/1962'de Tahran'da yayımlanmıştır. Tahran üniversitesi tarafından yayımlanan divanın bu birinci baskısı üç cilt olarak basılmıştır. Bu baskıda, birinci cilt kasidelerden, ikinci cilt kıtalardan ve gazellerden, üçüncü cilt de 261 gazelden oluşmaktadır. Safâ, divanın bu neşirini üniversite nüshasını esas alarak 1341-4/1962-65 yılları arasında gerçekleştirmiştir. Nitekim Safâ da divanın önsözünde, anılan divandan Ahmed Ateş vasıtasıyla haberdar olduğunu, gene onun aracılığıyla mikrofilmlerine ulaştığını ve divanın birinci baskısını Üniversite nüshasının mikrofilmlerini esas alarak neşrettiğini söylemiştir. Safâ, Revan Köşkü nüshasını ancak 1344/1965 yılında Ankara'da görev yapan Muhammed Emin-i Riyâhî'nin temin ederek kendisine gönderdiğini ifade etmiştir. Sonraki yıllarda Almanya'da bulunduğu sırada kendisini Lübeck'te ziyaret eden Seyyid Muhammed-i Turâbî ile birlikte matbu nüshayı Revan Köşkü nüshası ile karşılaştırarak gerekli düzeltmeleri yapmışlardır. Safâ, bu düzeltme esnasında Üniversite nüshasındaki mevcut eksiklikleri Revan Köşkü nüshasından istifadeyle tamamladığını ifade etmiştir. Divanın düzeltilmiş hali 1364/1985 yılında Firdevs yayınları tarafından yayımlanmıştır. Divanın son baskısı da 1391/2012 yılında Torâbî'nin yeniden gözden geçirmesiyle Firdevs Yayınları tarafından Tahran'da yayımlanmıştır.⁹⁰ Divanların nüsha

⁸⁹ Ahmed Ateş, "Anadolu'nun Unutulmuş Büyük Bir Şairi", s. 418.

⁹⁰ Zebihullâh-i Şafâ, *Târîh-i Edebiyât der İrân*, s. 630-31; *Dîvân-i Seyf-i Fergânî*, s. 34. (sohen-i musahhif)

farkları, son baskıda üniversite için *u* ve Revan Köşkü için *r* şeklinde dipnotta gösterilmiştir.

Divan daha sonra çeşitli özel yayınevleri tarafından da yayımlanmıştır. Nitekim elimizde bulunan ve bu çalışmada esas olarak alınan divan, İntişârât-i Firdevs tarafından yayımlanmış olan 1392/2013 tarihli ikinci baskıdır. Bu baskı, Seyyid Muhammed-i Turâbî tarafından gözden geçirilmiştir. Künyede, Zebihullâh-i Safâ'nın tashihi ve mukaddimesiyle yayımlandığı belirtilmiştir. Nitekim Safâ'nın şairin hayatı, şiiri ve divanı hakkında kaleme aldığı mukaddime, kendisinin el yazısıyla bu baskının da başında yer almaktadır.

Seyf-i Fergânî Divanı, Duşanbe

Seyf-i Fergânî Divanı, Anzor Afsahov va Usmon Karimov tarafından Kiril alfabesiyle hazırlanmış ve 1978 yılında Tacikistan'ın başkenti Duşanbe'de *Saifi Fargoni, Devon, Tahiyai Matn va Muqaddimai* adıyla Donish yayınevi tarafından yayımlanmıştır. Öte yandan Tacikistan'da Fergânî hakkında çok sayıda makale kaleme alınmış ve Tacikistan'ın Hocend üniversitesinde şair ve şiirleri hakkında *Seyf-i Fergânî'nin şiirlerinin incelenmesi* başlıklı bir doktora tezi hazırlanmıştır. Yine şair hakkında Duşanbe'de Ansar Afsahov tarafından *Seyf-i Fergânî* başlıklı müstakil bir kitap çalışması da yayımlanmıştır.

Seyf-i Fergân-i Divanı, Türkiye

Türkiye'de şairin divanı matbu olarak neşredilmemiştir. Ancak Seyf-i Fergânî Divanının tahliliyle ilgili tarafımızca hazırlanan *Seyf-i Fergânî Divanının Tahlili*, Kırıkkale-Ankara Üniversiteleri, 2018 ve Hakan Yaman'ın hazırladığı *Seyf-i Fergânî'nin Gazellerinin İncelenmesi*, Atatürk Üniversitesi, 2018 başlıklı iki doktora çalışması hazırlanmıştır.

Öte yandan şair hakkında yine tarafımızca *Aksaraylı Şair Seyf-i Fergani Divanında Anadolu ve Aksaray Coğrafyası*, Aksaray Sempozyumu, 2018, *Aksaraylı Şair Seyf-i Fergani ve Divanı*, Aksaray Sempozyumu, 2018, *Seyf-i Fergânî'nin Hayatı ve Edebi Şahsiyeti*, Yakındoğu İslami Tetkikler Dergisi, Kıbrıs 2017 ve Nimet Yıldırım, DİA, *Seyf-i Fergânî* maddesi şeklinde çeşitli akademik çalışmalar yapılmıştır.

АКАДЕМИЯИ ФАНҲОИ РСС ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ЗАБОН ВА АДАБИЯТИ БА НОМИ РҶДАКӢ

САӢФИ
ФАРҶОНӢ

ДЕВОН

*Таҳияи матн ва муқаддима аз
Ансор Афсаҳов ва Усмон Каримов*

НАШРИЯТИ «ДОНИШ»
ДУШАНБЕ — 1978

Seyf-i Fergânî'nin Tacikistan'ın başkenti Duşanbe'de yayımlanan
divanının ilk sayfası

Saifi Fargoni. Devon.Tahiyai matn va muqaddimai Ansor Afsahov va
Usmon Karimov, Dushanbe, Donish, 1978

Seyf-i Fergânî, Ansar Afsaxov, Duşanbe, Tacikistan
Fergânî hakkında hazırlanmış bir araştırma.

Seyf-i Fergânî'nin İnan'ın başkenti Tahran'da Zebihullah Safa tarafından yayımlanan divanı

2. Divânın Muhtevası

2.1.Nazım Şekilleri

Seyf-i Fergânî Divanı'nda, kaside, gazel, kıta ve rubaî türünde nazım şekilleri bulunmaktadır. Divanın elimizde bulunan matbu nüshasında birinci bölüm kasidelere ayrılmıştır. Bu bölümde 120 adet kaside yer almaktadır. Divanda yer alan 5 adet kıt'a için müstakil bir bölüm ayrılmamıştır. Kıt'alar, kasideler bölümü içerisinde yer almaktadır. Kasideler ve kıt'alar toplamda 3420 beyitten oluşmaktadır. İkinci bölümde gazeller yer almaktadır. Bu bölümde yer alan 582 gazel, toplamda 6811 beyitten oluşmaktadır. Üçüncü bölüm rubailere ayrılmıştır. Bu bölümde 23 rubai yer almakta ve rubailer toplamda 46 beyitten oluşmaktadır. Seyf-i Fergânî Divanı, toplamda 10.277 beyitten oluşmaktadır.

2.3.Redifler

Seyf'in dikkat çeken diğer bir özelliği de sıklıkla redif kullanmasıdır. Zaman zaman çok zor redifler kullandığı ve kullanımda dili çok zorladığı da dikkat çekmektedir. Kasidelerinde redife sıklıkla yer vermesi bazı beyitlerin kuvvet ve canlılığını azaltmakta, âdeta üslubun akıcılığını sekteye uğratmaktadır. Redif seçiminin tekil ve çoğul isimler, basit ve birleşik fiiler ve kısa cümleler olduğu görülmektedir. Redifli uzun kasideler kaleme almıştır. Özellikle bu redifli uzun kasidelerde dilin muğlaklaştığı, ifade gücü ve anlamın geri planda kaldığı dikkat çekmektedir. Kullandığı rediflere örnek olarak *hurûf*, *endişe*, *hosn*, *âyine*, *hekîket*, *âftab*, *sâye*, *seng*, *dendân*, *şokûfe*, *gol*, *pây*, *engoşt*, *goher*, *meşgûl*, *me'kül* kelimeleri anılabilir.

2.4. Vezinler

Divanda mevcut manzumelerin hepsinin taktii yapılarak bahri ve vezni bulunmuştur. Bahirler, nicelik yani en çok kullanım esasına göre tertip edilmiş ve her bahirdeki vezinlerin sayısı zikredilerek divanda yer alan manzumelerdeki kullanım yüzdesi çıkarılmıştır.

Divanda mevcut olup ele alınan manzumelerin toplamı 582 gazel, 125 kaside, 23 rubai ve 5 kıta olmak üzere 730 manzumeden oluşmaktadır. Seyf-i Fergânî, zikredilen manzumelerini remel (237), hezec (148), muzârî' (124), müctes (104), hafif (57), mütekârib (28), münserih (17), recez (11), seri' (4) olmak üzere toplam 9 ayrı bahirde ve 32 ayrı vezinde söylemiştir.

Divanın genelinde en çok kullanılan bahir Remel bahridir. En az kullanılan bahir ise Seri' bahridir. Divanda en çok kullanılan ilk üç

vezin ise remel bahrinden müsemmen-i mahzûf (102 manzume): fâilâtün / fâilâtün / fâilâtün/ fâilün, muzari bahrinden müsemmen-i ahreb-i mekfûf-i mahzûf (100 manzume): mefûlü / fâilâtü / mefâilü / fâilün ve remel bahrinden müsemmen-i mahbûn-i eslem (73 manzume): mefâilün / feilâtün / mefâilün / fe'lün vezinleridir.

Divan, genel olarak dikkate alındığında toplamda 32 farklı veznin kullanıldığı görülmektedir. Divanda kullanılan bahir ve vezinler kullanım sıklığına göre şu şekilde sıralanmaktadır:

2.4.1. Kullanım Niceliğine Göre Bahirler ve Vezinleri

1. Remel Bahri (237 manzume):

Seyf-i Fergânî, 237 manzumesini bu bahirde söyleyerek hezec bahrinden sonra en çok bu bahirden yararlanmışır. Divandaki manzumelerin % 32.46'sını ihtiva eden bu bahrin 7 vezni kullanılmışır. Bu vezinler şu şekildedir:

1.1. Müsemmen-i mahzûf (102 manzume):

Fâilâtün / fâilâtün / fâilâtün/ fâilün

1.2. Müsemmen-i mahbûn-i eslem (73 manzume):

Fâilâtün / feilâtün / feilâtün / fe'lün

1.3. Müsemmen-i mahbûn-i mahzûf (34 manzume):

Fâilâtün / feilâtün / feilâtün / feilün

1.4. Müseddes-i mahzûf (25 manzume):

Fâilâtün / fâilâtün / fâilün

1.5. Müsemmen-i meşkûl (1 manzume):

Feilâtü / fâilâtün / feilâtü / fâilâtün

1.6. Müsemmen-i salim (1 manzume)

Fâilâtün / fâilâtün / fâilâtün / fâilâtün

1.7. Müseddes-i mahbûn-i eslem (1 manzume)

Feilâtün / feilâtün / fe'lân

2. Hezec Bahri (148 manzume)

Seyf-i Fergânî, 148 manzumesini bu bahirde söylemiş olup bu bahir en çok kullandığı ikinci bahirdir. Bunlar, divandaki manzumelerin % 20.27'sini oluşturmaktadır. Bahrin 8 vezni kullanılmıştır. Bu vezinler şu şekildedir:

2.1. Müseddes-i mahzûf (41 manzume):

Mefâilün / mefâilün / feûlün

2.2. Müsemmen-i sâlim (37 manzume):

Mefâilün / mefâilün / mefâilün / mefâilün

2.3. Müseddes-i ahreb-i makbûz-i mahzûf (24 manzume):

Mefûlü / Mefâilün / feûlün

2.4. Müsemmen-i ahreb-i mekfûf-i mecbûb (12 manzume)

Mefulü / mefâilü / mefâilü / feul

2.5. Müsemmen-i ahreb-i mekfûf-i ebter (11 manzume)

Mefulü / mefâilü / mefâilün / fa'

2.6. Müsemmen-i ahreb (12 manzume):

Mefûlü / mefâilün / mefûlü / mefâilün

2.7. Müsemmen-i ahreb-i mekfûf-i mahzûf (7 manzume):

Mefûlü / mefâilü / mefâilü / feûlün

2.8. Müseddes-i ahreb-i makbuz (4 manzume):

Mefulü / mefâilün / mefâilün

3. Muzârî' Bahri (124 manzume)

Fergânî, 124 manzumesini bu bahirde söylemiş ve bu bahrin 3 vezninden faydalanmıştır. Bunlar divandaki manzumelerin % 16.98'ini oluşturmaktadır. Bu vezinler şu şekildedir:

3.1. Müsemmen-i ahreb-i mekfûf-i mahzûf (100 manzume):

Mefûlü / fâilâtü / mefâilü / fâilün

3.2. Müsemmen-i ahreb (23 manzume):

Mefûlü / fâilâtün / mefûlü / fâilâtün

3. 3. Müsemmen-i ahreb-i mekfûf (1 manzume):

Mefûlü / fâilâtü / mefâilü / fâilâtün

4. Müctes Bahri (104 manzume)

104 manzumede kullanılan bu bahirin 3 veznine yer verilmiştir. Bu vezinler divandaki manzumelerin % 14.24'ünü teşkil etmektedir.

4.1. Müsemmen-i mahbûn-i eslem (72 manzume):

Mefâilün / feilâtün / mefâilün / fe'lün

4.2. Müsemmen-i mahbûn-i mahzûf (29 manzume):

Mefâilün / feilâtün / mefâilün / feilün

4.3. Müsemmen-i mahbûn (3 manzume):

Mefâilün / feilâtün / mefâilün / feilâtün

5. Hafif Bahri (57 manzume):

Fergânî, 57 manzumesini bu bahirde söylemiş ve bu bahrin iki veznini kullanmıştır. Bu da divandaki manzumelerin % 7.80'ini oluşturmaktadır.

5.1. Müseddes-i mahbûn-i eslem (32 manzume):

Fâilâtün / mefâilün / fe'lün

5.2. Müseddes-i mahbûn-i mahzûf (25 manzume):

Fâilâtün / mefâilün / feilün

6. Mütekârib Bahri (28 manzume)

Şair, 28 manzumeyi bu bahirde söylemiştir. Bu bahir divandaki manzumelerin % 3.83'ünü teşkil etmektedir. Bahrin kullanılan iki vezni şu şekildedir:

6.1. Müsemmen-i mahzûf (20 manzume):

Feûlün / feûlün / feûlün / feûl

6.2. Müsemmen-i sâlim (8 manzume):

Feûlün / feûlün / feûlün / feûlün

7. Münserih Bahri (17 manzume)

Divan genelinde 17 manzumede kullanılan bu bahrin üç vezni-
ne yer verilmiştir. Bu bahir divandaki manzumelerin % 2.32'sini teşkil
etmektedir.

7.1. Müsemmen-i matvî-yi menhûr (10 manzume):

Müfteilün / fâilâtü / müfteilün / fa'

7.2. Müsemmen-i matvî-yi mekşûf (5 manzume):

Müfteilün / fâilün / müfteilün / fâilün

7.3. Müsemmen-i matvî-yi meksûf (2 manzume):

Müfteilün / fâilün / müfteilün / fâilün

8. Recez Bahri (11 manzume)

11 manzumede bu bahirden istifade edilmiş ve sadece 3 veznine
yer verilmiştir. Bu da divandaki manzumelerin % 1.50'sini karşıla-
maktadır.

8.1. Müsemmen-i sâlim (8 manzume):

Müstefilün / müstefilün / müstefilün / müstefilün

8.2. Müseddes-i sâlim (2 manzume):

Müstefilün / müstefilün / müstefilün

8.3. Müsemmen-i matvî-yi mahbûn (1 manzume):

Müfteilün / mefâilün / müfteilün / mefâilün

9. Seri' Bahri (4 manzume):

Seyf-i Fergânî'nin en az faydalandığı bahirdir. Divanda sadece 4 kez ve tek vezinle kullanılmıştır. Divandaki manzumelerin % 0.54'ünü karşılamaktadır.

9.1. Müseddes-i matvî-yi mekşûf (4 manzume):

Müfteilün / müfteilün / fâilün

2.5. Divanın Konusu

Divan, dinî-tasavvufî içerikli, yoğun sosyal eleştiri ifade eden şiirler içeren, yazıldığı döneme ışık tutacak açık ve yoğun veriler sunan bir muhteveya sahiptir. Fergânî'nin kasidelerinde çeşitli mevzuların işlendiği görülmektedir. Daha çok dinî-tasavvufî ve ahlakî şiirler dikkat çekmektedir. Kasidelerinin içeriği genellikle, nasihat, dönemin sıkıntılarına yönelik eleştiriler ve şikâyetlerdir. Şairin gazel şeklindeki şiirleri de aşk mevzularına dairdir. Divanın tesbiti ve neşri hususunda kendisine çok şey borçlu olduğumuz Ahmed Ateş, şairin divanını *genel olarak dinî ve tasavvufî şiirleri içine alan ve çok yüksek bir seviye ve ruha delalet eden kaside, kıt'a ve gazel şeklindeki şiirlerden meydana gelen bir divan* şeklinde zikretmektedir.⁹¹

3. Divandaki Türkçe Unsurlar

Moğolların Farsça konuşulan coğrafyayı işgali ve egemenlikleri sırasında memleketi Moğolların yasalarına göre idare etmelerinden dolayı, Moğolların kullanmakta olduğu çok sayıda kavram devlet teşkilatlarında kullanılmaya başlanmıştır. Bu nedenle de Farsçaya çok sayıda Türkçe kelime geçmiştir. Bu etki Fergânî'nin şiirlerinde de çok az da olsa görülmektedir. Fergânî de şiirlerinde Türkçe kelimeler kullanmıştır ancak bu kelimelerin anılan dönemde Farsçaya geçen kelimeler mi olduğu yoksa şairin Türkler arasında uzun yıllar ömür sürmesinin etkisiyle diline girmiş kelimeler mi olduğu tam olarak bilinememektedir. Seyf-i Fergânî'nin şiirinde geçen ve tarafımızca tesbit edilen *ulâğ*, *yerlîğ*, *ķoncūr*, *temgā* gibi kelimelere örnek olarak şu beyitler verilebilir:

⁹¹ Ahmed Ateş, *Farsça Manzum Eerler I*, s. 208.

کجا به منزل وصلت رسم چو اندر راه
اولاغ عمر سقط می شود بهر فرسنگ

*Nasıl varayım vuslat konağına zira şu yolda
Ömür eşeği sakatlanıyor her fersahta*

K 92/39-1240

Ulâğ Türkçede eşek anlamında kullanılan bir kelimedir.

چو زر قلب مردود است و تقویم کهن باطل
درین ملکی که ما داریم، یرلیغ تترار تو

*Sahte altın gibi geçersiz ve eski takvim gibi batıldır
Bizim yaşadığımız bu memlekette senin Tatar yarlığın*

K 42/4-130

Bu şiirde geçen *yarlığ* Türkçe bir kelime olup emir anlamında-
dır.

حاکمان دردم از او قنجر و تمغا خواهند
عنکبوت ار بنهد گارگه جولاهی

*Yetkililer ondan da vergi ve haraç isterler
Örümcek bir dokuma atölyesi kursa*

K 147/76-2489

Bu şiirdeki *koncûr* yıllık vergi anlamında ve *temgâ* da mühür anlamında olup Türkçe kelimelerdir.

Bu kelimelerin yanı sıra şiirlerde tesbit edilen üç ay ismi de kullanılmaktadır. Bunlar nisan, temmuz ve haziran aylarının isimleridir.

Nisan ayının adı da bir şiirde *nisan yağmurları* bağlamında anılmaktadır. Şairin kelime tercihinde Farsça asıllı ismi kullanarak yaklaşık bir karşılık vermektense doğrudan Anadolu'da kullanılmakta olan *nisan* kelimesini tercih etmesi, şairin göndermede bulunmak istediği Türkçe bir deyim olan *nisan yağmurları* deyimiyile alakalı olduğunu düşündürmektedir.

کند میوه را همچو باران نیشان
صدف وار در سینه گوهر شکوفه

*Meyveyi nisan yağmuru gibi yapar
Cevheri göğüste sedef gibi yapar gonca*

K 97/41-1362

Haziran ayının ismi dönem anlamıyla yaz ve kış tezatı bağlamında anılmaktadır. Şairin ilk mısradaki kış dönemini anlatırken Farsça *Dey* (21 Aralık-20 Ocak) ismini kullanması, karşıtı olan yaz dönemini anlatırken doğrudan *haziran* kelimesini tercih etmesi de ilginçtir.

در ماه دی دریغ و تاسف خوری بسی
ای مرد پوستین به حزیران فروخته

*Dey ayında çokça yakınır ve üzülürsün
Be hey adam kış elbiseni Haziran ayında satmışsın*

K 44/5-176

Anlatılan dönemin Farsça ismi yerine Türkçede de kullanılmakta olan farklı bir takvim geleneğinde yer alan temmuz tercihi de daha evvel de ifade edildiği üzere Türkçedeki *temmuz güneşi/temmuz sıcağı* deyimıyla yakından alakalı olsa gerektir.

مفر من در تست آنچنانک مردم را
در آفتاب تموزی بود مفر سایه

*Benim sığınağım senin kapındır nasıl ki
Halk için temmuz güneşinde sığınak olur gölge*

K 90/38-1211

4. Divandaki Arapça Unsurlar

Seyf-i Fergânî, şiirlerinde çok sayıda Arapça kelime ve tamlama kullanmıştır. Ancak bu kullanımlar günlük dilde kullanılmakta olanlardır ve dilin akışını bozacak yahut şiir dilini ağırlaştıracak nitelikte değildirler. Şairin bazen de altıncı asırda oluşmuş gelenek üzere Arapça tabir ve tamlamaları da kullandığı görülmektedir. Seyf-i Fergânî'nin şiirlerinde tesbit edilen Arapça unsurların başlıcaları şun-

lardır: *entum 'alâ'l-hâkku'l-mûbîn, nuzhetu'l-nazîrîn, rûhu'l-emîn, rahmetu'l-âlemîn, hablu'l-metîn, nûr-i 'ayn, eyne'l-mefer, kelîmullâh, hucetu'l-haqq, şadru'l-vefâ, ahâd, haqqe'l-yaqîn, 'ayne'l-yaqîn, bi'se'l-ğarîn, hude'l-li'l-muttaqîn, enîsu'l-âşîqîn, ummu'l-kitâb, yedul-lâh, yemînullâh, bereketullâh, bârîğât-ı tecellî, tebârekallâh, rehîbu'l-cennân, levh-i ezel, rabbi'l-âlemîn, hatemu'l-murselîn...* Bu kullanımlara örnek olarak şu beyitler anılabilir:

دلش مرغزار تذر وان عشق

ز امطار حزن اندرو جویبار

Gönlü aşk sülünlerinin bahçesidir onun

Hüzün yağmurlarından içinde ırmak var onun

K 76/32-870

تو چنان شاهی که در منشور دولت درج کرد

عشق تو عشاق را انتم علی الحق المبین

Sen öylesine bir padişahsın ki devlet fermanında ilan etti

Senin aşkın aşıklara hitaben siz apaçık bir gerçek üzerinesiniz

K 127/64-2023

در سخن معنی لفظش مایه آب حیات

گرد رخ مضمون خطش نزهت للناظرین

Konuşurken kelimelerinin anlamı ab-ı hayatın mayası

Yanağının çevresindeki çizgileri görenler için mutluluktur

K 127/64-2035

میان زمره خوبان تو حجت الحقی

ز بهر منکر آن حجتست برهان تیغ

Güzeller topluluğunda sen hucetu'l-haksın (gerçeğin delilisin)

O delili inkar edenler için açık bir delildir kılıç

K 156/84-2678

اگر تو راه حق رفتی بسنتهای پیغمبر
احادیث تو چون قرآن هدی للمتقین باشد

*Eğer sen peygamberin sünnetleriyle hak yoluna gittiysen
Senin hadislerin tıpkı Kur'an gibi hude'l-li'l-muttakin olur*

K 167/95-2920

ای غافلان ز عشق کفرتم بدینکم
وی عاشقان دوست آتیتم بماوجب

*Ey aşktan gafil olanlar dininizi inkâr ettiniz
Ve ey dostun âşıkları gerekli olanı yerine getirdiniz*

G 325/216-5967

حیّ علیّ العشق گوید از قبیل حق
با تو که کردی ز من سوال حقیقت ،

*Haydi, aşka diye seslenir Allah'ın yanından
Bana hakikat sorusu soran sana*

K 83/35-1047

از توکلنا علیّ الله نقش کن بر وی اگر
جامه دینت خود از رنگ درویشی طراز

*Tevekkelnâ 'alâ'llah ile süsle onu eğer
Din elbisesinin dervişlik rengi ile işlenmesini istersen*

K 151/80-2559

هر کجا رفتم غمت پیش از من آنجا رفته بود
گفتم از دست غمت این المفر باز آمدم

*Her nereye gittiysem senin gamın benden önce oraya gitmişti
Senin gamının elinden eyne'l-mefer (kaçış nereye)dedim tekrar geri geldim*

K 134/69-2173

تیر دعای من بنشانه نمی رسد

الرمی قد تواتر و السهم لایصیب

Benim dua okum hedefe ulaşmıyor

Peşpeşe atışlar isabet etmiyor

G 239/74-4280

من داعی توام باجابت امیدوار

داعیک لایرد و راجیک لایخب

Ben sana dua ediyorum icabet edeceğin umuduyla

Seni çağırın reddedilmez senden bekleyen eli boş dönmez

G 239/74-4281

5. Divandaki Tarihî Şahsiyetler

5.1. Hükümdarlar, Şehzadeler

Edebiyat tarihi incelendiğinde hükümdarlar ve şehzadelerin şiirlerde en çok işlenen isimlerin başında geldiği görülmektedir. Genellikle adlarına medhiyeler düzülen sultanlar bazen de öne çıkan özellikleri itibarıyla benzetmeler içerisinde benzetilen olarak kullanılırlar. Gâzân Han dışında kimseye medhiye yazmadığı bilinen Seyf-i Fergânî de şiirlerinde özellikle benzetilen selatinden olarak sıklıkla emir ve umera isimlerini anmıştır ancak bunu yaparken özel isim anmaz, genel ifadeler kullanır. Seyf-i Fergânî'nin en önemli özelliği döneminin emirlerine ve onların zulümlerine yönelik eleştirilerini hiç sakınmadan en sert şekilde dile getirmesidir. Devrin hükümdarlarına bu açıklıkta ve netlikte hitap eden, ayıplarını, kusurlarını, zulümlerini yüzlerine vuran bir şaire daha rastlamak son derece zordur. Seyf'in bir özelliği de bu sert eleştirilerini genellikle dolaylı yoldan dile getirmesidir, şair çoğunlukla isim vermekten kaçınır. Şiirlerinde yererken nasihat etme, doğruyu göstermek yönü ön plana çıkar.

ز حکم میر شهان کو شکست پشت شهان

متاب روی که این حکم بر سلاطین رفت

*Şahların belini kıran şahlar şahının hükmünden
Yüz çevirme zira bu hüküm sultanlara da gitti*

K 73/30-813

ملک شمشیرزن باید چو تو تن می زنی ناید
ز تیغی بر میان بستن مرادی در کنار تو

*Padişah dediğin kılıç kullanmalı oysa sen sessiz sakin oturuyorsun
Bir oku bele bağlamak ile murad hasıl olmaz*

K 40/4-90

هر کرا ازین امرا مدح کنی ظلم بود
خاصه امروز که از عدل نماند آثاری

*Bu emirlerden hangi birini översen zulüm olur
Özellikle de adaletten eserin kalmadığı bugünde*

K 50/12-296

کله مدح تو بر فرق چنین تاجوران
راست چون بر سرانگشت بود دستاری

*Senin övgü külahın böylesi taç sahiplerinin başında
Tam da parmak ucundaki bir sarık gibidir*

K 50/12-298

5.1.1. Cengiz Han (ö. 624/1227)

Şair, Cengiz Han'ı onun soyundan gelen Gâzân Han münasebetiyle anmaktadır.

اصل چنگرخان نزاده چون تو فرعی پاک دین
ملک سلطانان ندیده چون تو شاهی دادگر

*Cengiz Han soyundan doğmamıştır senin gibi temiz dindar evlat
Sultanların mülkü görmemiştir senin gibi adil bir padişahı*

K 152/81-2575

5.1.2. Haccâc (ö.714/1314)

Emevîlerin Irak valisi olan Haccâc bin Yûsuf, zulümleriyle meşhurdur. Seyf-i Fergânî, Haccâc'ı zulmü dolayısıyla bir benzetilen olarak anmaktadır.

کندرين ایام ای خاقان کسری معدلت
ظلم حجاج است اندر روم نی عدل عمر

Bu günlerde ey adaletin kisrâsı olan hakan

Anadolu'da Haccâc'ın zulmü var Ömer'in adaleti değil

K 154/81-2584

5.1.3. Gâzân Han (ö.703/1304)

Şairin ismini anarak şiirinde işlediği çok az sayıda kişi vardır. Bunlardan en önemlisi ise kuşkusuz Gâzân Han isimli İlhanlı hükümdarıdır. Gâzân Han'a medhiye yazılmasının nedeni de Müslüman olmuş ilk İlhanlı hükümdarı olmasıdır. Ayrıca şair, yaşadığı dönemde Anadolu'nun içler acısı durumundan duyduğu rahatsızlığı da ifadeyle Gâzân Han'dan yardım dileme amacı taşımaktadır. Seyf-i Fergânî'ye göre Gâzân Han, *dünya şahlarının önderi ve örneğidir, zamanın padişahıdır, Gâzân Han beklenen Mehdî gibidir, memleket koltuğunu ve şahinşahlık makamını varlığıyla süsleyendir, şans ve zaferin yoldaşlık ettiğidir, adil şaktır, Cengiz Han soyundan onun gibi temiz dinli evlat doğmamıştır, hem silahlı, mülk sahibi ve mutludur, hem soylu bir padişah hem de adaletiyle ünlüdür, bir yüz olan saltanata tıpkı göz gibi yakışandır, bir göz olan saltanata tıpkı görme gücü gibi gerekindir, şahin onun adaletiyle kanadının altına alır kekligi, devlet ile onurlanmıştır, mutlulukla meşgul olandır, devlete ve ikbale kavuşmuş ikbal sahibidir, saltanatta Feridun'dan yüce olan şahinşâhtır, malı Karun'dan daha fazla olan cihan sahibidir.*

قدوه و عمدہ شاهان جهان غازان را

از پریشانی این ملک بده آگاهی

Dünya şahlarının önderi ve örneği Gâzân'a

Bu memleketin perişanlığından haber ver

K 147/76-2481

پادشاه وقت غازان را اگر بینی بگو
کای همه ایام تو میمون تراز روز ظفر

*Zamanın padişahı Gâzân'ı eğer görürsen ona de ki
Sen ey bütün günleri zafer gününden daha mutlu olan*

K 152/81-2574

چون نزول عیسی اندر عهد ما ناممکنست
عدل غازانست ما را همچو مهدی منتظر

*Bizim devrimizde İsâ'nın inişi imkânsız olduğu için
Gâzân'ın adaleti beklenen Mehdî gibidir bizim için*

K 154/81-2596

ای صبا گر سوی تبریز افتدت روزی گذر
سوی درگاه شه عادل رسان از ما خیر

*Ey sabâ eğer bir gün Tebriz civarından geçersen
O adil şahın sarayına ulaştır bizden de haber*

K 152/81-2573

اصل چنگزخان نزاده چون تو فرعی پاک دین
ملک سلطانان ندیده چون تو شاهی دادگر

*Cengiz Han soyundan doğmamıştır senin gibi temiz dinli evlat
Sultanların mülkü görmemiştir senin gibi adil bir padişahı*

K 152/81-2575

5.1.4. Gazneli Mahmud (ö. 421/1030)

Gazneli Mahmud, iki beyitte anılmaktadır. İlkinde saltanat, mevki ve makamın geçiciliği bağlamında örnek olarak ikincisinde de hizmetçisi Ayâz ile birlikte anılmaktadır.

سریر دولت سلجوقیان بمر و نماند
شکوه هیبت محمودیان ز غزنین رفت

*Selçuklular devletinin tahtı Merv'de kalmadı
Mahmûdilerin heybeti ve şaşaaşı Gazneyn'den gitti*

K 73/30-814

تا بسی محنت خدمت نکشد همچو ایاز
مرد همکاسه نعمت نشود با محمود

*Tıpkı Ayâz gibi çokça hizmetin eziyetini çekmeyinceye kadar
Adam Mahmud ile aynı nimet sofrasında hemkâse olmaz*

K 159/85-2747

5.1.5. Sultan Mesud (ö.550/1155)

Selçuklu sultanlarından Sultan Mesud, bir beyitte, son İlhanlı hükümdarı Ebû Sa'îd Bahâdır Han ile birlikte Horasan'ı kılıç kullanmadan alması bağlamında anılmaktadır.

چو بوسعید خراسان بآل سلجوق داد
نراند سلطان مسعود در خراسان تیغ

*Ebû Sa'îd Horasan'ı Selçuklulara verince
Sultan Mesud Horâsân'da kılıç kullanmadı*

K 157/84-2727

5.1.6. Mısır Azizi

Aziz, Mısır devletinde vezir için kullanılan bir ünvardır. Seyf-i Fergânî'nin şiirinde aziz, Hz. Yûsuf ile birlikte anılmaktadır. Bir beyitte de aziz/vezir ünvanı Hz. Yûsuf için kullanılmaktadır.

از عطای او به ایمان شد عزیز
جان چون یوسف که تن زندان اوست

*Onun hediyesiyle imana geldi vezir
Zindanı beden olan Yûsuf gibi canın*

K 36/1-5

چو یعقوب و یوسف درین کهنه حبس
مقام عزیزان نخواهیم یافت

Ya 'kûb ve Yûsuf gibi bu eskimiş zindanda

Azizler makamı bulmayacağız

K 161/86-2785

گر ز دنیا باز مانی ملک عقبی آن تست

شد عزیز مصر یوسف چون ز کنعان باز ماند

Eğer dünyadan geriye dâşersen ahiret mülkü senindir

Mısır azizi oldu Yûsuf, Ken 'ân'dan ayrı düşünce

K 187/116-3346

Seyf-i Fergânî şiirlerinde andığı yahut hitap ettiği şahısları ismen açıkça zikretmediği için eleştirilerine muhatab olan isimleri yahut bir vesileyle anılan kişileri tesbit etmenin imkanı yoktur. Divanında geçen ve kendisiyle muasır olan çok az sayıda şahsiyet ismi açıkça zikredilmektedir. Şairin divanında elli beş civarında tarihî şahsiyetin ismi geçmektedir. Divanda tesbit edilen tarihî şahsiyetler çalışmanın üçüncü bölümünde ilgili başlık altında ayrıntılı olarak verilmektedir. Bu şahsiyetlerden şairin yaşadığı dönemde yaşadığı tesbit edilen sekiz ismin bu bölümde anılması gerekli görülmüştür.

Gâzân Han (ö.703/1304), Müslüman olan ilk İlhanlı hükümdarıdır. Gâzân Han'a medhiye yazılmasının nedeni de Müslüman olmasıdır. Şairin o dönemde Anadolu'nun içinde bulunduğu durumu Han'a arz ederek yardım talebinde bulunması da ikinci bir sebep olarak dikkat çekmektedir. Şair, Gâzân Han'ı *dünya şahlarının önderi ve örneği, zamanın padişahi,, adil temiz dinli, Ferîdûn'dan yüce* gibi övgü dolu sıfatlarla anmaktadır.

Fergânî'nin memduhu olan Cuveynî (ö. 683/1284), Hülâgu Han tarafından sahibdivanlığa getirilmiş ve Âbâkâ Han döneminde de görevine devam etmiştir. Cuveynî, Âbâkâ tarafından 676/1277'de büyük yetkilerle Anadolu'ya da gönderilmiştir. Cuveynî, Kazvin ve Zencan arasında Eher kasabası civarında 683/1284 tarihinde öldürüldü. Mezarı Tebriz'dedir.⁹² Divanda doğrudan adı geçmemektedir ancak Safâ 119 nolu kasidenin başında yer alan *kutibe ile'l hidmedi's-sâhib eş-şehîd*

⁹² Tahsin Yazıcı, "Cuveynî", *DİA*, C.VII, 1993, s. 145-146.

tâbe serâhu (كتب الا خدمه صاحب الشهيد طاب ثراه) ifadesinde anılan *sa-hib*'in Cuveynî olduğunu söylemektedir.⁹³

Ebû Muslim-i Horâsânî (ö. 137/755), Emevilere karşı başlatılan Abbâsi ihtilalinin önemli isimlerinden birisidir. Emeviler ve Abbâsiler arasındaki hilafet mücadelesi bağlamında ismi anılmaktadır. Ebû Muslim, Mervân'a karşı savaşmıştır, şairin şirinde de bu savaşa gönderme bağlamında anılmaktadır.

Ebû Sa'îd Bahâdır Han (ö.736/1335), 1317-1335 tarihleri arasındaki İlhanlı hükümdarıdır. İlhanlı Devleti'nin son büyük hükümdarı olarak kabul edilen Ebu Sa'îd Bahâdır Han, Seyf'in şirinde Sultan Mesud'un savaşmadan Horâsân'ı Ebu Sa'îd'den alması bağlamında anılmaktadır.

Kerîmeddîn İsmâ'îl el-Bekrî'nin ismi divanda doğrudan geçmez ancak 46 nolu kasidenin başında yer alan ve *lehu kıle fi mersiye eş-şehîd kerîme'd-dîn İsmâ'îl el-Bekrî nevverellâhu hefretahu ve merkedehu* (وله قال فى مرثيه الشهيد كريم الدين اسماعيل البكرى نور الله حفرتة و مرقدہ) şeklindeki ifadede anılmaktadır. Şairin Aksaray'da yaşadığı dönemde yardım ve desteklerini aldığı, kendisine hamilik eden bir kişi olduğu anlaşılan Kerîmeddîn İsmâ'îl el-Bekrî hakkında bir mersiye yazmıştır. Kerîmeddîn İsmâ'îl el-Bekrî'nin ismi bir kez de divanın son bölümünde 11 nolu rubainin baş kısmına ilave edilen *قال فى غلام جاء* *قال فى غلام جاء* şeklindeki ibarede geçmektedir. Bekrî hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Kubâd bin Yezîd (ö.1049), Şîrvânşâhların on üçüncü hükümdarıdır. Seyf'in şirinde toprağı namaz kılınmayacak derecede kirleten *Kisrâ ve Pervîz* ile birlikte anılmaktadır.

Muhyîddîn Emîr Şâh, şiiirlerde ismi doğrudan anılmayan Muhyîddîn Emîr Şâh'ın adı divanda 123 nolu kasidenin başında yer alan *در حق امير محيى الدين امير شاه مرقدہ گوید کہ استرى شمس فرستاده بود، رد* (کرد و دیگرى التماس نمود) şeklindeki ifadede geçmektedir. Muhyîddîn Emîr Şâh hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Şeyh Nureddîn bin Şeyh Mahmûd, şiiirlerde doğrudan ismi zikredilmeyen ancak divanda 118 nolu kasidenin başındaki *ketebe ilâ sadikin ersele ileyhi kitâben ve huve eş-şeyh Nûreddin bin eş-şeyh*

⁹³ Zebîhullâh-i Şafâ, *Târîh-i Edebiyât der İrân*, III/I. Cilt, s. 626.

Mahmûd edâ mellâhu bereketuhumâ şeklindeki (Şeyh Nureddîn bin Şeyh Mâhmûd bir arkadaşına (bir mektup) yazdı ve onu yazılı olarak ulaştırdı. Allah ikisinin de bereketini daim kılsın!) anlamındaki ifade de anılmakta ve kasidenin kendisine yazıldığı anlaşılmaktadır. Şeyh Mâhmûd hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

5.2. Diğer Devlet Erkânı

5.2.1. Defterdâr

Defterdâr, Seyf'in şiirinde bir beyitte divan üyesi olması bağlamında anılmaktadır.

ایا مستوفی کافی که در دیوان سلطانان
بحل و عقد در کارست بخت کامکار تو

Ey defterdâr sultanların divânında olman yeterlidir

İşlerin yürütülmesinde şansın yaver gidiyor

K 41/4-119

5.2.2. Hazinedâr

Hazinedâr, zikredildiği tüm beyitlerde mecaz anlamıyla benzetilen olarak kullanılmıştır.

قمطرهای نباتست پر ز شهد شفا
نهاده خازن رحمت برو غطای حروف
Şeker kapları şifa tadıyla doludur

Rahmet hazinedârı üstüne harflerin perdesini örtmüştür

K 46/9-228

ما جمله دل بمهر تو اسپرده ایم از آنک
دلها خزانه ملک است و امین تویی

Biz hepimiz gönlümüzü senin şefkatine teslim etmişiz

Zira gönüller melikin hazinesi ve de sen onun bekçisisin

K 51/13-323

صاحب دیوان نظم مُشرف ملک سخن

عقل مستوفی لذتهای روحانی مرا

Şiir divanının sahibiyim söz mülkünün şereflişi

Akil ruhânî lezzetlerin hazinedârıdır benim için

K 104/45-1531

5.2.3. Kadı

Seyf-i Fergânî'nin en sert ve yoğun eleştirdiği devlet erkânının başında kadılar gelmektedir. Sosyal adaletin sağlanmasında önemli bir mevkiyi işgal eden kadınların verdiği hükümler de haliyle doğrudan toplumsal hayatı etkilemektedir. Seyf de bu hassasiyetten hareketle hak ve hukuka riayet etmeyen çeşitli çıkar ilişkileri doğrultusunda hüküm dağıtan ve adalet duygusunun zedelenmesine sebebiyet veren kadıları eleştirmektedir. Seyf-i Fergânî, *ey hilekâr, haram yiyici ve rüşvet alan kadı* şeklinde kadılara seslenerek *dinsizliktir senin dinin, kanunsuzluktur işin senin, bir çaresizin dahi senin hükmüne gönlü razı olmaz, senin çevrende bir komşu kadını dahi güvende olmaz, dinsizlikte sen Mecusi gibisin, bilgisizlikte sen öküz gibisin ve senin konuşman alçaklığındır, hak din zarar görsün diye batıla destek verirsin, sen bu zamandaki deccalsın ve cehaletin senin örtündür* diyerek kadılara yönelik eleştirilerini dile getirmektedir. Adaletten umudunu kesen Seyf-i Fergânî kadının hakka ve hukuka riayet etmemesini mahkeme-i kübrâya havale eder ve *o zaman geldiğinde mahkeme mahşer olur, mübaşir de melekler olur, Zulcelâl kadı olur ve cehennem de zindan olur* diyerek eleştirdiği kadıları uyarır, âdeta tehdit eder.

ایا قاضی حیلت گر، حرام آشام رشوت خور

که بی دینی است دین تو و بی شرعی شعار تو

Ey hilekâr, haram yiyici ve rüşvet alan kadı

Dinsizliktir senin dinin, kanunsuzluktur işin senin

دل بیچاره‌ای راضی نباشد از قضای تو

زن همسایه‌ای آمن نبوده در جوار تو

Bir çaresizin dahi senin hükmüne gönlü razı olmaz

Senin çevrende bir komşu kadını dahi güvende olmaz

ز بی‌دینی تو چون گبری و، زند تو سجل تو
ز بی‌علمی تو چون گاوی و، نطق تو خوار تو

*Dinsizlikte sen Mecûsî gibisin, büyüklüğün konuşmandır
Bilgisizlikte sen öküz gibisin ve senin konuşman alçaklığındır*

چو باطل را دهی قوت ز بهر ضعف دین حق
تو دجالی درین ایام و، جهل تو حمار تو

*Hak din zarar görsün diye batıla destek verdiği için
Sen bu zamandaki deccalsın ve cehaletin senin örtün*

K 42/4-124-127

محکمه آن وقت محشر باشد و محضر ملک
ذولجلال آن روز قاصی باشد و زندان سقر

*Mahkeme o zaman mahşer olur, mübaşir de melek olur
Zulcelâl o gün kadı olur ve zindan da cehennem olur*

K 154/81-2602

5.2.4. Kale Komutanı

Kale komutanı, bir beyitte anılmaktadır ancak gerçek anlamının dışında bir benzetilen olarak kullanılmaktadır.

حصن تن او خراب شد چو سپردید
قلعه جانش به کوتوال حقیقت

Yıkıldı vücudunun surları siperi görünce

Canının kalesi hakikat kalesinin komutanını görünce

K 84/35-1062

5.2.5. Vali / Şehrin Emiri

Devletin önemli makamlarından birisi olan valilik Seyf'in şii-
rinde iki beyitte zikredilmektedir. Her iki beyitte de olumsuz bir eleştiri-
riye muhatap olarak anılmaktadırlar. Şaire göre *şehrin emiri dahi zevk
ü sefaya dalmıştır ve mahalledeki dilenciden farkı kalmamıştır*.

گدای کوی که میخواست نان ز در بگذشت

امیر شهر که میخورد جام نوشین رفت

Kapıdan ekmek dilenen mahalle dilencisi gitti

Kadehten tatlı şarap içen şehrin emiri de gitti

K 73/30-818

عزالت می کنند اگرچه عمل دار ملک باشی

امروز رنگ دیدی فردات بو نماید

Kralın valisi olsan da seni azlederler

Bugün rengini gördün yarın da sana kokuyu gösterirler

K 74/31-831

5.3. Tarihî-Efsanevî Şahsiyetler

Farsça şiirde, tarihî ve efsanevi şahsiyetlerin imge olarak yer alması oldukça eski ve yaygındır. Özellikle Firdevsî'nin Şehnâme'de bu yola başvurması ile kendisinden sonrakilerin de Firdevsî'yi örnek aldıkları görülmektedir. Birçok Farsça yazar şair şiirlerinde İran tarihinin mitolojik imgelerini kullanmışlardır. Fergânî de bu şairlerden biri olarak şiirlerinde tarihî efsanevi şahsiyetlere sıklıkla yer vermektedir. Seyf'in bu isimlerin birçoğunu da benzetme yoluyla kullandığı dikkat çekmektedir. Bu tarihî kişilikler genellikle benzetilen rolüyle benzetmede yer almaktadır. Seyf, şiirlerinde tarihî kişiliklere göndermede bulunarak da dönemindeki şahıslara eleştirilerini dillendirmektedir.

5.3.1. 'Abdumenâf

Hız. Peygamber'in baba tarafından üçüncü dedesidir. Şair, Hız. Peygamber'in soyunda Hız. İbrâhim gibi birisi var iken 'Abdumenâf ile övünmediğini söylemektedir.

چو در اصل پاکش براهیم هست

پیمبر ننازد به عید مناف

Temiz soyunda İbrâhim olduğu için

Peygamber 'Abdumenâf ile övünmez

K 67/24-676

5.3.2. Âsaf

İslâm dünyasında vezir veya vezirin sıfatı olarak kullanılan bir terim olan Âsaf, Hz. Süleyman'ın hikmet ve tedbirıyla tanınan veziri Âsaf b. Berahyâ'nın adından gelmektedir. Şair, Âsaf'ı Belkıs ile birlikte *aklının danıştığı kişi anlamında* anmaktadır.

من از نظاره بلقیس حسن تو حیران
شنود آصف عظم ندای اندیشه

*Ben Belkıs'ın bakışından senin güzelliğine hayranım
Aklımın Âsaf'ı iştir düşüncenin çağrısını*

K 56/16-457

5.3.3. Ashâb-ı Kehf

Ashâb-ı Kehf, “Yedi Uyurlar” olarak da bilinen, bir mağarada yıllarca uyuduktan sonra tekrar uyandıkları, Kur'an'ı Kerim'de Kehf sûresinde haber verilen bir arkadaş grubudur. Rivayete göre yanlarında Kıtımîr adında bir köpekleri vardır. Seyf'in şiirinde de kıssaya uygun olarak *ekmek almak için şehre varmalarına, ellerindeki sikkenin tedavülden kalkmış olmasına, yanlarında bulunan köpekleri gibi gerçek ve mecaz anlamdaki çeşitli göndermelerle* anılmaktadır.

بسا گدا که باسحاب کهف پیوند
که گرد شهر چو سگ بهر نان بدرها رفت

Ashâb-ı Kehf'e eklenen çokça dilenci

Şehrin etrafında ekmek için köpek gibi kapılara gitti

K 70/27-755

گر بر در تو مقیم باشد
سگ سکه بدل کند در آن غار

Köpek eğer senin kapıda oturursa

Onu mağaradaki sikkeye değişir

K 81/34-1001

سگ نفس شما پوشد لباس خوی انسانی

چو با اصحاب كهف آييد چون قطمير در طاعت

Sizin nefis köpeğiniz insan mizacının elbisesini giyer

Kıtmîr gibi ashâb-ı kehf ile itaate geldiğinizde

K 164/90-2838

به ز بيداری بود جای دگر سگ را و گر

بر در اصحاب كهفش بهر خفتن می بری

Bir uyanıktan daha iyi olur diğer köpeğin yerine

Eğer ashâb-ı kehfın kapısına onu uyumak için götürürsen

K 170/98-2961

مير ز صحبت اصحاب كهف و چون قطمير

بنزد زنده دلان در درون غار بمير

Ashâb-ı kehfın sohbetinden ayrılma ve kıtmir gibi

Gönül sahiplerinin yanında mağarada öl

K 178/106-3136

5.3.4. Âzer

Hz. İbrâhim'in babasının adıdır. Âzer, Nemrûd'un himayesinde bir put ustasıdır. Seyf'in şiirinde Hz. İbrâhim, put ve ateş gibi kullanımlarla birlikte anılmaktadır. Seyf'in şiirinde, *sevgili güzellik ateşini saçınca Âzer'in putu yanar, Halîl olanın Âzer diye nisbeti olamaz, güneş güzelliğiyle Âzer oğlunun (Hz. İbrâhim) yolunu kesmiştir, ister altın ister gümüş olsun Hz. İbrâhim'in yanında Âzer'in putunun bir kıymeti yoktur.*

بت آزر بسوخت چون هیزم

تا رخت بر فروخت آذر حسن

Âzer'in putu yandı odun gibi

Yanağın güzellik ateşini saçınca

خود بت بشکن کجا آریست

همچو تو در زمانه آزر حسن

Kendisi put kırıcı güzeli nerede süsledi

Senin gibi güzellik Âzer'i zamanede

K 58/17-481-482

بیوستگان عشق تو از خود بریده اند
آن کو خلیل تست چه نسبت بآزرش

Senin aşkının bağılları kendi benliklerinden kopmuşlardır

Senin Halîl'in olanın Âzer diye nisbeti mi olurmuş

K 60/18-522

رویت بدان جمال مرا روزگار برد
ره زد بحسن بر پسر آزر آفتاب

Senin yüzün o güzellikle benim ömrümü çaldı

Güneş güzellikle Âzer'in oğlunun yolunu kesti

K 87/37-1142

اگر از سیم و زر باشد ور از در و گهر باشد
به ابراهیم چون شاید بت آزر فرستادن

İster altın ve gümüşten olsun ister inci ve cevherden olsun

İbrâhim'e Âzer'in putunu göndermek nasıl yakışık alır

K 109/49-1625

2.1.5. Behrâm-i Gûr

Behrâm-i Gûr, Sâsânî hükümdarıdır. Kuvveti, cesareti ve adaleti ile anılmıştır. *Gûr*, yaban eşiği demektir. Kendisi de yaban eşiği avlamaya meraklı olduğu için bu lakabı almıştır. Lakabı olan *Gûr*, aynı zamanda kabir anlamına gelmektedir. Seyf de şiirinde her iki anlamı dikkate alarak tevriyeli bir şekilde kullanmaktadır.

بسوی اشکم گور ای پسر ز پشت زمین
بسا که رستم و اسفندیار رویین رفت

Gûr'un karnına doğru ey çocuk yerin arkasından

Nice Rustem ve İsfendiyâr ve Rûyîn gitti

K 73/30-815

سامری گاو همی ساخت زر تا خلقی

بخری نام برآند چو بهرام بگور

Sâmîrî altundan öküz yapıyordu halk için

Ta ki bir eşeği Behrâm-i Gûr gibi anmaları için

K 188/117-3354

5.3.6. Belkis

Belkis, Sebe melikesidir. Klasik edebiyatta adı daha çok Hz. Süleyman ile birlikte anılmıştır. Hz. Süleyman'la ilgili türlü rivayetlerdeki çeşitli motiflere dayanılarak işlenmiştir. Kıssada adları geçen Hz. Süleyman, veziri Âsaf ve su ararken Belkis'in ülkesini bulan Hüd-hüd gibi diğer kahramanlarla Belkis'in ülkesi Sebe, tahtı, Hz. Süleyman'ın mührü ve Belkis'a gönderilen mektup kelimeleri aralarında çeşitli bağlantılar kurularak işlenir. Seyf-i Fergânî, Belkis'in hayranlıkla Hz. Süleyman'ın yaptırdığı saraya bakışına göndermede bulunarak *ben Belkis'in bakışından senin güzelliğine hayranım* der, diğer beyitte *Hüd-hüd'ün ruhu melikeden haber getirir*. Sonraki beyitte ise *Belkis'in Hz. Süleyman'ın adaletini talep etmesine* gönderme vardır.

من از نظاره بلقیس حسن تو حیران

شنود آصف عقم ندای اندیشه

Ben Belkis'in bakışından senin güzelliğine hayranım

Aklımın Âsaf'ı iştir düşüncenin çağrısını

K 56/16-457

ببارگاه سلیمان روح دهد عقل

خبر ز عرش عظیم آرد از سبای حروف

Süleyman'ın sarayına akıl Hüd-hüd'ünün ruhu

Arş-ı azîmden, harflerin melikesinden haber getirir

K 47/9-235

بلقیس وار عدل سلیمان طلب مکن

کز ظلم هست سبیل عرم در سبای خاک

Belkis gibi Süleyman'ın adaletini talep etme

Zira toprağın Sebâ'sındaki bu şiddetli sel zulümdendir

K 126/63-1990

5.3.7. Bîjen

Şâhnâme'nin efsanevi kahramanlarından birisi olan Bîjen, Rustem'in yeğenidir. *Bîjen ve Menîje* hikâyesinin de kahramanıdır.

بیژن عقل با من اندر بند

یوسف روح با من اندر چاه

Aklın Bîjen'i benimle zindanda

Ruhun Yûsuf'u benimle kuyuda

K 38/3-48

کمند رستمی اندر چه انداز

خلاصش کن که در وی بیژن تست

Bir Rustem kemendini kuyuya at

Kurtar onu zira onda senin Bîjen'in var

K 62/19-561

چو روبه اربه دغا چیر بود سام نماند

چو بیژن اربه و غا شیر بود گرگین رفت

Tilki gibi eğer hileyle başarılı olsaydı Sâm kalmazdı

Bîjen gibi savaşta aslan idi ve hakkıyla gitti

K 73/30-816

همچو رستم سهل گردد راه توران بر دلت

چون سوی ایران سپهداری چو بیژن می بری

Tıpkı Rustem gibi Tûrân yolu gönlüne kolay olur

Îrân yönüne doğru komutan olduğunda Bîjen gibi kazanırsın

K 170/98-2960

5.3.8. Cemşîd

Cemşîd, İran'ın büyük hükümdarlarındanıdır. Asıl adı *büyük padişah* anlamındaki *Cem*'dir. *Işık* anlamına gelen *-şîd* sonradan eklen-

miştir. Güneş doğduğu vakit tacı ve tahtında meydana gelen parlaklıktan dolayı bu ekleme yapılmıştır. Şarabı icat ettiğine inanılır.⁹⁴ Seyf-i Fergânî'nin şiirinde de bu anlamlara ve inanışlara göndermelerle birlikte kullanıldığı dikkat çekmektedir. Ayrıca Cemşîd'in kadehinin dünyanın her yerindeki her olayı gösterdiğine, haber verdiğine inanılır. Bu nedenle şair Cemşîd'i *şarap, kadeh, güneş ve yıldızlarla* birlikte kullanmaktadır.

ضميرت جام جمشيدست و دروى نوش جان پرور

بر او جرعه يى نتوان ازين ساغر فرستادن

Senin için Cemşîd'in kadehi gibidir ve onda can besleyen içki vardır

Ona bir tek damla dahi gönderilemez bu kadehten

K 109/49-1622

ماه با خورشيد جمشيد و سپاه اختران

پيش روى خوب تو چون آسمان بوسد زمين

Ay Cemşîd'in güneşi ve yıldızların ordusu ile

Senin güzel yüzünün huzurunda gökyüzü gibi öper yeryüzünü

K 127/64-2024

آمدى جمشيد و مهدى تا شدى سر كوفته

مار ضحاکان ظلم از گرز افریدون عدل

Gelirdi Cemşîd ve Mehdî ezilirdi başı

Zulüm Dehhâklarının yılanının adalet Ferîdûn'unun gürzüyle

K 163/88-2816

5.3.9. Cuveynî

Seyf-i Fergânî'nin memduhu olan Cuveynî (ö.683/1284), Hülâgu han tarafından 661/1263'te sahibdivanlığa getirildi. Âbâkâ Han döneminde de (1265-1282) görevine devam etti. Âbâkâ tarafından 676/1277'de büyük yetkilerle Anadolu'ya gönderildi. Nihayet Kazvî0n ve Zencan arasında Eher kasabası civarında 683/1284 tarihinde öldü-

⁹⁴ Cemal Kurnaz, *Hayâlî Bey Divânı'nın Tahlîli*, MEB Yayınları, İstanbul, 1996, s. 130.

rüldü. Mezarı Tebriz'dedir.⁹⁵ Divanda doğrudan adı geçmemektedir ancak Safâ aşığıya aldığımız 119 nolu kasidenin başında yer alan *kutibe ile 'l hidmedi 'l-sahîb eş-şehîd tâbe sırrehu* (كتب الا خدمه الصاحب) (الشهيد طاب ثراه) ifadesinde anılan *Sâhib*'in Cuveynî olduğunu söylemektedir.⁹⁶

بماء كرم سایل خویش را

چو گل در چمن چهره ناری کند

Kerem suyuyla dilenci kendisini

Çimendeki gül gibi ateş yüzlü yapar

کسی را که حق داد بر خلق دست

نشاید که جز حق گزاری کند

Allah'ın elini halkın üstüne koyduğu kişnin

Hakkı teslim etmekten gayrısını yapması yakışmaz

بعدل ار تو یاری کنی خلق را

بفضل ایزدت نیز یاری کند

Eğer sen adaletle halka yardım edersen

Allah da fazlıyla sana yardım eder

K 189/119-3371-3373

تو محتاج سرگشته را دست گیر

که تا دولتت پایداری کند

Sen serseri muhtacın elinden tut

Ta ki senin devletin sonsuz olsun

K 190/119-3376

5.3.10. Dehhâk

Dehhâk, zulmüyle meşhur bir İran hükümdarıdır. Rivayete göre iki omuzunda iki yılan varmış, bu yılanların beslenmesi için çocukları

⁹⁵ Tahsin Yazıcı, "Cuveynî", *DİA*, C.VII, s. 145-146.

⁹⁶ Zebîhullâh-i Şafâ, *Târîh-i Edebiyât der İrân*, III/I. Cilt, s. 626.

kesilen Kâve isimli demircinin öncülüğünde bu zalim hükümdarın zulmüne karşı ayaklanan halk onu tahttan indirerek yerine Ferîdûn'u tahta geçirmiştir. Seyf'in şirinde de bu anlatıya gönderme ile anılmaktadır.

آمدی جمشید و مهدی تا شدی سر کوفته

مار ضحاکان ظلم از گرز افریدون عدل

Gelirdi Cemşîd ve Mehdî ezilirdi başı

Zulüm Dehhâklarının yılanının adalet Ferîdûn'unun gürzüyle

K 163/88-2816

5.3.11. Ebû 'Amr ve 'Âsım

Ebû 'Amr ve 'Âsım, meşhur kıraat imamlarındandırlar. Seyf'in şirinde de bu özellikleri itibariyle anılmaktadırlar. Şair onların harfleri gereği gibi okuduklarına göndermeyle Kur'an'ı onların kıraatı kadar güzel anlamayı dilemekte, bunun için dua etmektedir.

ادای حق معانی آن ببخش مرا

چنانکه عاصم و بو عمرو را ادای حروف

Onun anlamını kavramayı bağışla bana

'Âsım ve Ebû 'Amr'a harflerin edasını bağışladığın gibi

K 47/9-248

5.3.12. Ebû Hanîfe (Nu'mân b. Sâbit)

Nu'mân, Hanefî mezhebinin imamı olan İmâm-ı 'Azam Ebû Hanîfe'nin adıdır. Seyf'in Hanefî mezhebine bağlı olduğunu ifade ettiği beyitte anılmaktadır.

از حقیقت اصل دارد وز طریقت رنگ و بوی

میوه مذهب که هست از فرع نعمانی مرا

Hakikatten aslı vardır tarikattan rengi ve kokusu

Mezheb meyvesi Nu'man'ın ışığındandır benim için

K 105/45-1537

5.3.13. Ebû Muslim

Ebû Muslim-i Horâsânî (ö. 137/755), Emevilere karşı başlatılan Abbâsi ihtilalinin önemli isimlerinden birisidir. Emeviler ve Abbâsiler arasındaki hilafet mücadelesi bağlamında ismi anılmaktadır. Ebû Muslim, Mervân'a karşı savaşmıştır, şairin şirinde de bu savaşa gönderme vardır.

پی عروس خلافت که در کنار آید
میان لشکر بومسلم است و مروان تیغ

Elde edilecek hilafet gelininin ardında

Kılıç var Ebû Muslim ile Mervân'ın ordusunun arasında

K 156/84-2685

5.3.14. Ebû Sa'îd

Ebû Sa'îd Bahâdır Han (ö. 736/1335), 1317-1335 tarihleri arasındaki İlhanlı hükümdarıdır. 1313 yılında Horasan valiliğine tayin edildi. Babası Olcâytu Han'ın ölümü üzerine (1316) Emîr Sevinç tarafından başşehir Sultaniye'ye götürülerek hükümdar ilan edildi.

Ebû Sa'îd Bahâdır Han, 13 Rebiülahir 736'da (30 Kasım 1335) Karabağ'da ölmüş, cenazesi Sultaniye'ye götürülerek kendisi için yaptırmış olduğu türbede defnedilmiştir. İlhanlı Devleti'nin son büyük hükümdarı olarak kabul edilen Ebu Sa'îd Bahâdır Han şair, musikişinas ve aynı zamanda hattattır. İlim adamlarını ve edipleri himaye etmiş, bu sebeple şairler tarafından adına kasideler yazılmış, eserler telif edilmiştir. Zamanında İran ve Azerbaycan'da birçok eser meydana getirilmiştir. Babası Olcâytu Han zamanında devletin adeta resmi mezhebi haline gelen Şiiliği terkederek Sünniliği seçmiş, İslâmiyet'in yayılması için samirniyetle çalışmış, içki, kumar ve fuhuşu yasaklamıştır.⁹⁷ Seyf'in şirinde Sultan Mesud'un savaşmadan Horasan'ı Ebû Sa'îd'den alması bağlamında anılmaktadır.

چو بوسعيد خراسان بال سلجق داد
نراند سلطان مسعود در خراسان تیغ

⁹⁷ Abdulkadir Yuvalı, "Ebû Sa'îd Bahâdır Han", *DİA*, X. Cilt, 1994, s. 218-219.

*Ebû Sa'îd Horasan'ı Selçuklulara verince
Sultan Mesud Horasan'da kılıç kullanmadı*

K 157/84-2727

5.3.15. Ayâz

Eyâz, Gazneli Sultan Mahmud'un kölesidir. Şair tarafından sefanın ancak cefa ile mümkün olacağına örnek olarak bir beyitte anılmaktadır.

تا بسی محنت خدمت نکشد همچو ایاز
مرد همکاسه نعمت نشود با محمود

*Tıpkı Eyâz gibi hizmetin ezîyetini çekmeyinceye kadar
Adam Mahmud ile aynı nimet sofrasında hemkâse olmaz*

K 159/85-2747

5.3.16. Ferîdûn

Adaletiyle meşhur bir İran padişahıdır. Zalim kral Dehhâk'tan sonra tahta geçmiştir. Seyf-i Fergânî'nin şiirinde de bu bağlamda ismi zikredilmektedir. Övülenin benzetileni olarak kullanılmıştır.

ای تو بگاو، تخت فریدون گذشته
وی تو بدیو، ملک سلیمان فروخته

*Sen ey öküze Ferîdûn'un tahtını bırakan
Ve sen ey şeytana Süleyman'ın mülkünü satan*

K 43/5-151

ای شهنشاهی که افزونی زافریدون بملک
وی جهاندارى که از قارون بمالی بیشتر

*Ey saltanatta Ferîdûn'dan yüce olan şahinşah
Ey malı Kârûn'dan daha fazla olan cihan sahibi*

K 154/81-2610

آمدی جمشید و مهدی تا شدی سر کوفته

مار ضحاکان ظلم از گرز افریدون عدل

Gelirdi Cemşîd ve Mehdî ezilirdi başı

Zulüm Dehhâklarının yılanının adalet Ferîdûn'unun gürzüyle

K 163/88-2816

5.3.17. Firavun

Eski Mısır'daki hükümdar unvanıdır. Hz. Mûsâ'nın risaletini redetmesi, inanmaması ve Hz. Mûsâ ile mücadelesi bağlamında ismi anılmaktadır. Bir beyitte Tâhâ süresi 43. ayette ve Neml süresi 12. ayette isminin anılmış olması nedeniyle anılır.

دست زوال پنجه دولت فرو شکست

فرعون را که با ید بیضا در او قتاد

Zevâl eli devletin pençesini yendi

Firavun yed-i beyzâ ile kavgaya tutuşunca

K 117/56-1793

ذکر فرعون دان بطاها در

قصه مور دان بطاسین در

Firavun'un adı Tâhâ'da geçer bil

Ta-Sin'de geçen karınca hikayesini bil

K 134/68-2169

ایا دستور هامان وش! که نمرودی شدی سرکش

تو فرعونى و چون قارون به مال است افتخار تو

Ey Hâmân gibi emir veren sen isyancı Nemrûd oldun

Sen Firavun'sun ve Kârûn gibi malınla gurur duyduñ

K 40/4-101

گو درین مصر که فرعون درو صد بیشست

نان عزیزست که شد یوسف گندم چاهی

*De ki bu Mısır'da yüzlerce Firavun vardır
Ekmek değerlidir ki Yûsuf kuyu buğdayı oldu*

K 147/76-2482

5.3.18. Hâmân

Kur'an'da, Hz. Mûsâ dönemindeki Firavun sarayının bir yetkilisi olarak anılan kişidir. Seyf, emirleri ve vezirleri eleştirirken ve adaletli davranmaları gerektiğini söylerken örnek kişi olarak kullandığı tarihi kişiliklerden Firavun'un veziri Hâmân'dan da şöyle söz etmektedir.

ایا دستور هامن وش! که نمرودی شدی سرکش
تو فرعونى و چون قارون به مال است افتخار تو

*Ey Hâmân gibi emir veren sen isyancı Nemrûd oldun
Sen Firavunsun ve Kârûn gibi malınla gurur duyduğun*

K 40/4-101

5.3.19. Hasan Sabbâh

Hasan Sabbâh (ö. 518/1124), Alamût kalesinde kurduğu Haş-
haşîlerin lideri olarak bilinen kişidir. Selçuklular ile mücadelesiyle ve fedailerinin zehirli hançerlerle gerçekleştirdiği suikastlerle bilinmektedir. Seyf'in şiirinde de bu bağlamda ismi anılmaktadır.

هستى تو و عشق هر دو بهم
الموتى بود بقروين در

*Senin varlığın ve aşk her ikisi beraber
Kazvîn'deki Alamûtlu gibidir*

K 133/68-2158

ز خنجر ملک الموت بيم نيست مرا
چو در کفش نبود از فراق جانان تيغ

*Alamût kralının hançerinden korkum yok benim
Elinde sevgilinin ayrılığından bir hançer olmadıkça*

K 157/84-2710

5.3.20. Havvâ

İlk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem'in eşidir. Seyf'in şiirinde de bir beyitte Hz. Âdem ile birlikte zikredilmektedir.

چون در جهان ز عشق تو غوغا در اوفتاد
آتش برخت آدم و حوا در اوفتاد

Dünyada senin aşkından dolayı gürültü kopunca

Âdem ve Havvâ'nın elbisesine ateş düştü

K 116/56-1786

5.3.21. Hızır

Hz. Mûsâ döneminde yaşayan, kendisine ilâhî bilgi ve hikmet öğretilen kişidir. Hızır efsanevî kişiliğiyle folklor, tasavvuf, halk inanç ve telakkilerinde geniş yer tutar. Genellikle ab-ı hayat ile birlikte anılmaktadır. Seyf-i Fergânî'nin şiirinde de Hz. Mûsâ ve âb-ı hayât ile birlikte anılmaktadır. Seyf'e göre, *Mûsâ, Hızır'dan ilim istemektedir, Hızır, bilgide âb-ı hayât kaynağı gibidir, Hızır, âb-ı hayâtı bulan kişidir, âb-ı hayâtı içen ve ölümsüzleşen kişidir.* Daha çok benzetilen olarak şiirde yer almaktadır.

چو موسی علم جوی از من که چون حضر
به دانش منبع آب بقایم

Mûsâ gibi ilim iste Hızır gibi benden

Bilgide âb-ı hayât kaynağı gibiyim

K 52/14-335

آب حیوه یافت حضروار بی خلاف
لب تشنه بی که می طلبد چون سکندرش
Hızır gibi âb-ı hayâtı buldu şüphesiz
İskender gibi isteyen susamış dudak gibi

K 59/18-507

چون خضر آب حیوة عشق تو خوردم، سزد
گر بسازم بهر تو همچون سکندر آینه

*Hızır gibi senin aşkının âb-ı hayâtını içtim, yakışır
Eğer senin için İskender gibi ayna yaparsam*

K 66/23-659

هر که مانند خضر آب حیات دین یافت
بهر دنیا بر او نیست سکندر محسود

*Hızır gibi din âb-ı hayâtını bulan kişi
Şu dünyada İskender bile onu kıskanmaz*

K 159/85-2748

دلّت که اوست خضر در جهان هستی تو
از آن بمرد که آب حیات تو نان شد

*Senin varlık dünyanda Hızır olan gönlün
Senin âb-ı hayâtın ekmek olduğundan öldü*

K 176/104-3090

5.3.22. Husrev

Kral, padişah anlamına gelen Husrev, Enûşîrevân diye de bilinen Sâsânî hükümdarının adıdır. Klasik edebiyatta daha çok Enûşîrevân-ı adil olarak adaleti bağlamında zikredilmektedir. Husrev kelimesi edebiyatta kahraman, padişah anlamında da kullanılmaktadır. Seyf-i Fergâni, iki beyitte kullanmaktadır.

ایا سلطان ترا بنده ز سلطان بی نیازم کن

ز خسرو فارغم گردان و از خان بی نیازم کن

Ey sultanın kölesi olduğu sen sultana muhtaç etme beni

Husrev'den kurtar beni ve hana muhtaç etme beni

K 149/78-2514

گر چو خسرو چند روز از دست دادی ملک پارس

همچو شیرین شکرستانی ز ارمن می بری

Eğer Husrev gibi birkaç gün kaybedersen Fârs saltanatını

Tıpkı Şîrîn gibi bir şeker tarlasını eğer benden alırsan

K 169/98-2958

5.3.23. İbn-i Sînâ

Ünlü filozof ve tıp bilgini olan İbn-i Sînâ (ö. 428/1037), Seyf'in şiirinde Kânûn ve İşârât isimli iki eseri bağlamında anılmaktadır.

ز دارو ها که در قانون نوشتست
مجوی صحت که چون قرآن شفایم
Kânûn'da yazılı olan ilaçlardan
Sağlık arama zira Kur'an'dır şifam

K 53/14-357

بسمع جانش بشارات ره روان نرسید
کسی که ره به اشارات پور سینا رفت
Can kulağıyla yolcuların müjdesine yetişmedi
İbn-i Sînâ'nın işaretine yolu düşen kimsenin

K 70/27-746

5.3.24. İlek Han

İlek Han (ö.454), Hun imparatorluğunun imparatorlarından Attila Han'ın büyük oğlu ve Attila'dan sonra devletin başına geçen kişidir.

کجا سریر بخارا رسد به ایلیک خان
سبکتکین چو زند بهر آل سامان تیغ
Buhara tahtı İlek Han'a nasıl ulaşsın
Sebûktekîn Sâ mânîler için kılıç kuşanınca

K 156/84-2687

5.3.25. İmrân

Kur'an'da da ismi anılan İmrân ailesinin reisi, Hz. Mûsâ'nın babasıdır. Seyf'in şiirinde de Hz. Mûsâ'ya nisbetle anılmaktadır.

دیگران ثعبان سحر آشام نتوانند کرد
آن عصایی را که از موسی عمران باز ماند
Diğerleri sihir yutan asa yapamazlar
İmrân'ın Mûsâ'sından kalan asayı

K 187/116-3348

5.3.26. İsfendiyâr

İran tarihinde hak, kudret ve lutuf sembolü olarak yer alan efsanevî kahramandır. Seyf'in şiirinde de bu bağlamda diğer efsanevi kişiliklerle birlikte anılmaktadır.

بسوی اشکم گور ای پسر ز پشت زمین
بسا که رستم و اسفندیار رویین رفت

Gur'un karnına doğru ey çocuk yerin arkasından

Nice Rustem ve İsfendiyâr ve Rûyîn gitti

K 73/30-815

5.3.27. İskender

Makedonyalı İskender olarak meşhur olan Makedonya'nın m.ö. yaşamış en büyük kralıdır. Edebiyatın genelinde adet olduğu üzere Seyf-i Fergânî de İskender'i *âb-ı hayât, tac, taht, cam, mülk, saltanat* ile birlikte anmaktadır. Ayrıca İskender'in aynası da şiirde kullanılmaktadır.

آب حیوه یافت حضروار بی خلاف
لب تشنه بی که می طلبد چون سکندرش

Hızır gibi âb-ı hayâtı buldu şüphesiz

İskender gibi isteyen susamış dudak gibi

K 59/18-507

عشق تو دل را مسلم گشت و طبعم را سخن
بر سکندر ملک و بر وی شد مقرر آینه

Senin aşkın gönlü teslim aldı ve beni de söz

İskender'e mülk oldu ve onunla eşleşti ayna

K 66/23-663

چون خضر آب حیوة عشق تو خوردم، سزد
گر بسازم بهر تو همچون سکندر آینه

Hızır gibi senin aşkının âb-ı hayâtını içtim, yakışır

Eğer senin için İskender gibi ayna yaparsam

K 66/23-659

در ظلمت ار بیاد تو رفتی بسوی آب

بودی دلیل موکب اسکندر آفتاب

Karanlıkta eğer senin hatıranla suya doğru gitseydi

İskender'in muhafız alayının rehberi olurdu güneş

K 89/37-1160

سخن او که هست آب حیات

چون سکندر همه جهان بگرفت

Onun âb-ı hayât olan sözü

İskender gibi bütün dünyayı aldı

K 109/50-1638

5.3.28. Kârûn

Zenginliğiyle tanınan, Hz. Mûsâ ve Hârûn'un şahsında Allah'ın emirlerine karşı çıktığı için cezalandırılan kişidir. Seyf-i Fergânî'nin şiirinde *ölüp gitmesi, malını mülkünü geride bırakması, malıyla gurur duyması, malı için hazine gibi toprağa girmesi* bağlamında anılmaktadır. Genel adet üzere şairin şiirinde de olumsuz bir kişilik olarak geçmektedir.

رهت ندهند اندر گور سوی آسمان زیرا

چو قارون در زمین ماندست مال خاکسار تو

Kabirde gökyüzüne doğru sana yol vermezler

Zira Kârûn gibi yerde kalmış senin toprak gibi malın

K 41/4-113

ایا دستور هامان وش! که نمرودی شدی سرکش

تو فرعونى و چون قارون به مال است افتخار تو

*Ey Hâmân gibi emir veren sen isyancı Nemrûd oldun
Sen Firavunsun ve Kârûn gibi malınla gurur duydun*

K 40/4-101

از بهر مال قارون چون گنج در زمین شد
بر چرخ چارم آمد عیسی ز بی عیالی
*Hazine gibi toprağa girdi Kârûn malı için
Çarmıha gerildi İsâ kimsesi olmadığı için*

K 107/47-1593

ای شهنشاهی که افزونی زافریدون بملک
وی جهاندارى که از قارون بمالی بیشتر
*Ey saltanatta Feridûn'dan yüce olan şahinşah
Ey malı Kârûn'dan daha fazla olan cihan sahibi*

K 154/81-2610

5.3.29. Kayser

Doğuda Roma ve Bizans'ta hükümdar ünvanıdır. Seyf'in şiirinde iki beyitte anılmaktadır. İlkinde Ermeniler ve Kayser arasındaki din birlikteliğine, dayanışmaya vurgu varken ikincisinde mevki ve makamın geçiciliği vurgulanmaktadır.

بترک دنیا جز مرد عشق کس نکند
که ارمنی نزنند بر صلیب قیصر سنگ
*Aşk adamından başkası terketmez dünyayı
Zira Ermeni Kayser'in haçına taş atmaz*

K 92/39-1245

ای که در مملکت قیصر و خاقان شاهی
می کن اندیشه که کو قیصر و کو خاقانش
*Sen ki Kayser ve Hakan'ın memleketinde şahsın
Bir düşün nerede Kayser ve nerede Hakan*

K 112/53-1702

5.3.30. Kistrâ

Kistrâ, Araplar tarafından Sâsânî hükümdarları için kullanılan ünvandır. Seyf'in şiirinde iki beyitte geçmektedir. İlkinde *egemenliği altındaki toprağın kirlendiği ve namaz kılınmadığı* ifade edilirken ikincisinde Gâzân Han'dan bahsedilmekte ve *adaletin kistrâsı* diye anılmaktadır.

نزد عاشق گل این خاک نمازی نبود

که نجس کرده پرویز و قباد و کسریست

Çamura aşık olanın yanında bu toprakta namaz olmaz

Zira Pervîz'in, Kûbâd'ın ve Kistrâ'nın kirlettiği toprak

K 54/15-386

کندرين ایام ای خاقان کسری معدلت

ظلم حجاج است اندر روم نی عدل عمر

Bu günlerde ey adaletin kistrâsı olan hakan

Anadolu'da Haccâc'ın zulmü var Ömer'in adaleti değil

K 154/81-2584

5.3.31. Kerîmeddîn İsmâ'îl el-Bekrî

Divanda doğrudan ismi geçmez ancak 46 nolu kasidenin başında yer alan ve *lehu kale fî mersiye eş-şehid kerîme'd-dîn İsmâ'îl el-bekrî nurellâhu hefretu ve merkedehu* (وله قال فی مرثیه الشہید کریم الدین) (اسماعیل البکری نور الله حفرتہ و مرقده) şeklindeki ifadede anılmaktadır. Şairin Aksaray'da yaşadığı dönemde yardım ve desteklerini aldığı, kendisine hamilik eden bir kişi olduğu anlaşılan Kerîmeddîn İsmâ'îl el-Bekrî hakkında bir mersiye yazmıştır. Mersiyeden *Bekrî'nin yedi ay boyunca işkence gördüğü, çektiği sıkıntıları itibarıyla Aksaray'ın onun için Kerbelâ'ya dönüştüğü* ifade edilmektedir.

ای بوده همتم همه طول بقای تو

همت اثر نکرد و بدیدم فنای تو

Ey bütün himmetimi varlığın için harcadığım sen

Himmet etki etmedi ve senin yok oluşunu gördüm ben

K 105/46-1552

شمر تو چون یزید سمر شد بفعل بد
ای تو حسین و آقسرا کربلای تو

*Senin Şimr'in Yezîd gibi kötü eylemiyle ünlendi
Ey kendisi Hüseyin ve Aksaray Kerbelâ'sı olan sen*

این هفت ماهه زحمت و محنت ز ناکسان
رنجوری تو بود و شهادت شفای تو

*Bu yedi ay boyunca alçaklardan zahmet ve eziyet
Senin hastalığın idi ve şehadet senin şifan idi*

K 106/46-1556-1057

در زندگی تو دوست صادق بدی مرا
تا زنده ام بصدق بگویم دعای تو

*Hayatta sen sadık bir arkadaş idin bana
Sağ olduğum sürece sadakat ile sana dua edeyim*

لطف بنزد خویش مرا جای داده بود
ایزد کناد جنت فردوس جای تو

*Lütf ile yanında bana yer vermişti
Allah Firdevs cennetini makamın kılsın senin*

K 106/46-1571-1572

گرچه خدا بدست کرم مسندی نهاد
اندر جوار حضرت خویش از برای تو

*Allah kerem eliyle bir makam ayırdı
Kendi zatının çevresinde senin için*

K 106/46-1573

Kerîmeddîn İsmâ'îl el-Bekrî'nin ismi bir kez de divanın son bölümünde rubai kısmında geçmektedir. 11 nolu rubainin baş kısmına ilave edilen *Kerîmeddîn İsmâ'îl'den bir mektupla gelen hizmetçi hakkında söyledi* anlamındaki Arapça ibare şu şekildedir: قال فی غلام جاء بمکتوب من کریم الدین اسمعیل

Anılan rubai şu şekildedir:

خط تو که ننوشت کسی ز آن سان خوش

چون شمع وصال در شب هجران خوش

Senin yazın ki kimse onun gibi güzelini yazmadı

Ayrılık gecesinde visal mumu gibi güzel

آورد ببنده شاهی خوش گرچه

شاهد که خط آرد نبود چندان خوش

Bana getirdi güzel bir genç gerçi

Yazıyı getiren genç o kadar da güzel değildi

R 550/10-10250-10251

5.3.32. Kûbâd

Şirvânşâhların hükümdarıdır. Seyf'in şiirinde toprağı namaz kılmıyacak derecede kirleten *Kisrâ ve Pervîz* ile birlikte anılmaktadır.

نزد عاشق گل این خاک نمازی نبود

که نجس کرده پرویز و قباد و کسریست

Çamura aşık olanın yanında bu toprakta namaz olmaz

Zira Pervîz'in, Kûbâd'ın ve Kisrâ'nın kirlettiği toprak

K 54/15-386

5.3.33. Muhyîddîn Emîr Şâh

Şiirlerde ismi doğrudan anılmayan Muhyîddîn Emîr Şâh'ın adı divanda 123 nolu kasidenin başında yer alan (در حق امیر محیی الدین امیر) (شاه طاب مرقدہ گوید کہ استری شمس فرستاده بود، رد کرد و دیگری التماس نمود) şeklindeki ifadede geçmektedir. Muhyîddîn Emîr Şâh'ın huysuz bir at gönderdiği ancak bu atın reddedilerek başka bir atın istendiği ifade edilmekte ve atın özellikleri anlatılmaktadır.

ای فرستاده بداعی استری

دلدلی دیگر بزبیبی و فری

Ey isteyene bir katır gönderen

Başka bir düldülü süsleyip gönderesin

K 190/123-3387

5.3.34. Mervân

Emevîlerin son halifesidir. Abbâsiler ile giriştiği saltanat ve hilafet mücadelesi bağlamında anılmaktadır.

پی عروس خلافت که در کنار آید
میان لشکر بومسلم است و مروان تیغ

Elde edilecek hilafet gelininin ardında

Kılıç var Ebû Muslim ile Mervân 'in ordusunun arasında

K 156/84-2685

5.3.35. Meryem

Hız. Meryem'in ismi Seyf'in şiirinde dört beyitte anılmaktadır. Şiirde Hız. Meryem'in yaşadığı mucizeye göndermede bulunmakta ve Hız. İsa ile birlikte anılmaktadır.

بیا بگو که چه دامن گرفت مریم را
ک بر فلک نتوانست با مسیحا رفت

Gel de söyle hele Meryem 'in başına neler geldi

Ki şu feleğin üstüne Mesih ile gidemedi

K 70/27-737

دمت عیسوی گردد و شاخ خشک
چو مریم بگیرد ز نفخ تو بار

Nefesin İsa 'nın nefesi gibi olur kuru dal

Meryem gibi senin nefesinle yeşerir (döllendir)

K 75/32-860

جانی که بود مریم بکر حریم قدس
در مهد غم چو عیسی گویا در اوفتاد

Kudüs bölgesinin bakiresi Meryem gibi olan can

Gam ülkesinde İsa gibi konuşmaya başladı

K 117/56-1815

مریم بکر است روح تو بطهارت
ای مدد از جان دم مسیح اثرت را

Meryem bakiredir senin ruhun temizdir

Medet ey senin eserin olan Mesîh'in canından

K 174/102-3043

5.3.36. Nemrûd

Nemrûd, şiiirlerde iki beyitte yer almıştır. Her iki beyitte de isyanı ve kibriyle anılır.

ایا دستور هامان وش! که نمرودی شدی سرکش
تو فرعونى و چون قارون به مال است افتخار تو

Ey Haman gibi emir veren sen isyancı Nemrûd oldun

Sen Firavunsun ve Kârûn gibi malınla gurur duydun

K 40/4-101

ور چه در کبر بنمرود رسیدی و گذشت
من همی گویمت از پشه بترس ای نمرود

Kibirde Nemrûd'a yetiştin ve onu geçtiysen de

Ben sana hep diyorum sinekten kork ey Nemrûd

K 160/85-2752

5.3.37. Pervîz

Adı Firdevsî'nin *Şâhnâmesi*'nde de geçen Sâsânî hükümdarlarından Husrov Pervîz olarak bilinen kişidir. Seyf'in şiirinde Kûbâd ve Kîsrâ ile birlikte toprağı namaz kılmamayacak kadar kirleten biri olarak anılmaktadır.

نزد عاشق گل این خاک نمازی نبود
که نجس کرده پرویز و قباد و کسریست

Çamura aşık olanın yanında bu toprakta namaz olmaz

Zira Pervîz'in, Kûbâd'ın ve Kîsrâ'nın kirlettiğı toprak

K 54/15-386

5.3.38. Sâ'm

Klasik dönemin ünlü kahramanlarından birisinin adıdır. Bu isim Avestâ'da Sâme şeklinde geçmektedir.⁹⁸ Seyf'in şiirinde *hile yapmasıyla, şahlığıyla, komutanlığıyla* anılırken *mekki ve makamın geçiciliğine* vurgu yapılmaktadır.

چو روبه اربه دغا چیر بود سام نماند

چو بیژن اربه و غا شیر بود گرگین رفت

Tilki gibi eğer hileyle başarılı olsaydı Sâ'm kalmazdı

Bijen gibi savaşta aslan idi ve hakkıyla gitti

K 73/30-816

گرچه به شهنشانی لشکرشکن چو سامی

ورچه بپهلوانی رستم هنر چو زالی

Şahlıkta Sâ'm gibi ordu kıran olsan da

Pehlivanlıkta Rustem gibi hünerli Zâl gibisin

K 107/47-1578

5.3.39. Sâmirî

Sâmirî, Hz. Mûsâ, Tûr'da Allah ile konuşurken yaptığı buzağı heykeline halkı tapınmağa çağırان kişidir. Seyf'in şiirinde yaptığı buzağı ile birlikte anılmakta ve *gururlanması, sihri, işinin gücünün haram olması, hile ile halkı kandırması* şeklinde zikredilmektedir.

ز خرطبعی تو مغروری بدین گوساله زرین

که گاو سامری دارد امل در اغترار تو

Eşekliğinden dolayı sen bu altın buzağı ile gururlanırsın

Zaten Sâmirî'nin öküzünün amacı da senin gururlanman

K 41/4-108

رو که چون گاو سامری دایم

بی خبر از خوار خویشنتی

⁹⁸ Raĥîm-i 'Afîfî, *Esâtîr o Ferheng-i Îrân*, İntişârât-i Tûs, Tahran, 1383, s. 549.

*Git zira daima Sâmirî'nin öküzü gibi
Kendi böğürmeden habersizsin*

K 64/21-610

حدیث جادویی سامری حرام شناس
بغمزه چون در سحر حلال بگشاید

*İşi gücü haram olan Sâmirî'nin sihirli sözü
İşve ile seher kapısını normal bir şekilde açar*

K 122/61-1932

ای سامری سحر سخن، گر تو می نهی
در کوی عشق او ز سر اضطرار پای

*Ey büyüülü sözü olan Sâmirî, sen ayak basarsın
Onun aşkının sokağına zorunluluktan dolayı*

K 142/73-2362

سامری گاو همی ساخت ز زر تا خلقی
بخری نام برآرند چو بهرام بگور

*Sâmirî altından öküz yapıyordu halk için
Ta ki bir eşeği Behrâm-i Gûr gibi anmaları için*

K 188/117-3354

5.3.40. Sebüktekin

Gazneliler hükümdarıdır. Hindistan üzerine yaptığı seferler ve başarıları ile bilinmektedir. İpek yolu üzerindeki ticaret bağlamında anılmaktadır.

کجا سریر بخارا رسد به ایلیک خان
سبکتکین چو زند بهر آل سامان تیغ

*Buhara tahtı İlek Han'a nasıl ulaşsın
Sebüktekîn Sâmânîler için kılıç kuşanınca*

K 156/84-2687

5.3.41. Safûrâ

Hız. Şuayb'ın kızının adıdır ve Hız. Mûsâ'nın kıssasında geçmektedir. Seyf'in şiirinde de Hız. Mûsâ ile birlikte anılmakta ve çobanlık yapan Hız. Mûsâ'ya eş olmasından bahsedilmektedir.

هم عصایی هم صفورایی بدست آرد کلیم

ور بچوپانی ز مصرش سوی مدین می بری

Hem bir asayı hem de bir Safûrâ'yı kazanır Kelîm/Mûsâ

Eğer çobanlık için onu Mısır'dan Medyen'e götürürsen

K 169/98-2957

5.3.42. Sohrâb

Firdevsî'nin *Şâhnâmesi*'nde *Rustem ile Sohrâb* hikayesinde adı geçen önemli kahramanlardan birisidir. Seyf'in şiirinde de o hikâyeye göndermeyle Rustem ile birlikte anılmaktadır. Bu beyitte geçen *rahş-ı rustem* de Rustem'in atının adıdır.

هرگز ندیده ام ز پی آنک خر خرد

سهراب رخس رستم دستان فروخته

Asla görmemişim eşek satın alır

Sohrâb, Rustem'in atını ellere sattıktan sonra

K 43/5-165

5.3.43. Şimr

Kerbelâ vakasında ismi geçen ve Hız. Hüseyin'in şehadetinde önemli bir rolü olduğu söylenen şahsiyetlerden birisidir. Seyf'in şiirinde de *Yezîd'in yanında yer alması, onunla arkadaş olması* bağlamında anılmaktadır.

با یزید انبازی اندر خون شاهی چون حسین

چون تو در حرب از برای شمر جوشن می بری

Hüseyin gibi bir şahın kanında Yezîd ile arkadaşsın

Çünkü sen savaşta Şimr için zırh taşıyorsun/götürüyorsun

K 169/98-2954

5.3.44. Rûyîn

Firdevsî'nin *Şâhnâme*'sinde geçen kahraman kişiliklerden birisidir. Seyf'in şiirinde de diğer *Şâhnâme* kahramanları Rustem ve İsfendiyâr ile birlikte anılmaktadır.

بسوی اشکم گور ای پسر ز پشت زمین
بسا که رستم و اسفندیار رویین رفت

*Gûr'un karnına doğru ey çocuk yerin arkasından
Nice Rustem ve İsfendiyâr ve Rûyîn gitti*

K 73/30-815

5.3.45. Rüstem

Zal oğlu Rüstem olarak ünlü olan ve Firdevsî'nin *Şâhnâme*'sinde geçen kahraman kişiliklerden birisidir. Genellikle klasik şiirde gücü, kuvveti, pehlivanlığı bağlamında ismi zikredilmektedir. Seyf'in şiirinde de diğer *Şâhnâme* kahramanlarıyla birlikte maceralarına göndermeyle yer almakta ve benzetilen olarak zikredilmektedir.

کمند رستمی اندر چه انداز
خلاصش کن که در وی بیژن تست

*Bir Rustem kemendini kuyuya at
Kurtar onu zira onda senin Bîjen'in var*

K 62/19-561

عزم این کار کن ار علم نداری غم نیست
در صف معرکه رستم چه پیاده چه سوار

*Sen bu iş için gayret et bilgin yoksa da dert değil
Savaş meydanında Rustem ister yaya olsun ister atlı*

K 79/33-952

گر چه به شنشانی لشکر شکن چو سامی
ورچه بپهلوانی رستم هنر چو زالی

*Şahlıkta Sâm gibi ordu kıran olsan da
Pehlivanlıkta Rustem gibi hünerli Zâl gibisin*

K 107/47-1578

صف لشکر من ندارد سواری
که با رستم او را بمیدان فرستم

Benim ordumun safında öyle bir süvari yoktur

Ki Rustem ile onu meydana göndereyim

K 111/51-1676

همچو رستم سهل گردد راه توران بر دلت
چون سوی ایران سپهداری چو بیژن می بری

Tıpkı Rustem gibi Turân yolu gönlüne kolay olur

İran yönüne doğru komutan olduğunda Bîjen gibi kazanırsın

K 170/98-2960

5.3.46. Yezîd

Yezid, Seyf-i Fergânî'nin şiirinde üç beyitte anılmakta ve Hz. Hüseyin ve Kerbelâ faciasındaki rolü bağlamında zikredilmektedir. Olumsuz bir benzetilen olarak işlenmiştir.

یزید عشق تو هر روز تشنه خون ریزد
حسین دل را در کربلای اندیشه

Senin aşkının Yezîd'i her gün susamış gibi döker

Gönül Hüseyin'in kanını düşünce kerbalasında

K 56/16-418

شمر تو چون یزید سمر شد بفعل بد
ای تو حسین و آقسرا کربلای تو

Senin Şimr'in Yezîd gibi kötü eylemiyle ünlendi

Ey kendisi Hüseyin ve Aksaray Kerbelâsı olan sen

K 105/46-1556

با یزید انبازی اندر خون شاهی چون حسین

چون تو در حرب از برای شمر جوشن می بری

Hüseyin gibi bir şahın kanında Yezîd ile arkadaşısın

Çünkü sen savaşta Şimr için zırh taşıyorsun/götürüyorsun

K 169/98-2954

5.3.47. Zâl

Şâhnâme 'nin kahraman kişiliklerinden birisidir. Genellikle ismi oğlu Rustem ile birlikte kahramanlıkları, yiğitliği ve cesareti bağlamında anılmaktadır. Seyf'in şiirinde de bu özellikleri itibarıyla olumlu bir benzetilen olarak geçmektedir.

رستم آن معركة نبود، از آنش

پنجه بهم در شکست زال حقیقت

O savaş meydanının Rustem 'i olmaz, o yüzden

Hakikatin Zâl 'i pençesiyle yenildi

K 84/35-1073

گرچه به شه‌نشانی لشکرشکن چو سامی

ورچه بپهلوانی رستم هنر چو زالی

Şahlıkta Sâm gibi ordu kıran olsan da

Pehlivanlıkta Rustem gibi hünerli Zâl gibisin

K 107/47-1578

چو زال زر برو ایران زمین نگه می دار

چو رستم ار نرنی در بلاد توران تیغ

Zâl-i zer gibi git İrân ülkesini koru

Rustem gibi Turân ülkesinde kılıç sallamasan da

K 157/84-2721

5.3.48. Zerdüş

Tek tanrılı dinlerden Zerdüştiliğin peygamberidir. Kutsal Kitabı Zend Avestâ'dır. Hak din olarak kabul görmez. Bu özelliği itibariyle Seyf'in şiirinde anılmakta ve *Dâvûd'un Zebûr'unun karşısında Zerdüş'tün Zend'inin hükmünün olmadığını, bu yüzden de Zerdüş'tün kendi kitabını sakladığını* vurgulamaktadır. Zira, hak gelince batıl zaildir.

که زردشت بنهان کند زند خویش

بجایی که داود خواند زبور

Zerdüş saklar kendi Zend'ini

Dâvûd'un Zebûr'u okuduğu yerde

K 63/20-588

5.3.49. Züleyha

Hız. Yûsuf kıssasında adı anılan Züleyha, Mısır azizinin karısıdır ve Hız. Yûsuf'u köle olarak satın alan, sonra da ona aşık olan kadındır. Edebiyatta çokça konu edilmiş, Yûsuf ve Züleyha kıssasını konu edinen müstakil eserler kaleme alınmıştır. Seyf'in şiirinde de bu özellikleri itibariyle ve genellikle Hız. Yûsuf münasebetiyle anılmaktadır.

وقتست اگر شوی چو زلیخا بوصل شاد

يعقوب وار در غم يوسف حزين تویی

Vaktidir eğer Züleyha gibi vuslat ile mutlu olursan

Ya 'kûb gibi Yûsuf'un derdiyle hüznü sensin

K 52/13-332

بسوی هر چه ببینی عزیز من دل تو

چنان رود که بیوسف دل زلیخا رفت

Her gördüğüne doğru azim gönlün öyle gider ki

Züleyha'nın gönlünün Yûsuf'a doğru gittiği gibi

K 70/27-750

حسننت مرا مقید زندان عشق کرد
یوسف چہی بکند و زلیخا در اوفتاد

*Senin güzelliğın beni aşk zindanına hapsetti
Yûsuf bir kuyu kazdı ve Züleyha ona düştü*

K 117/56-1794

کسی کش زلیخا بود دوستدار
چو یوسف بتهمت بزندان شود

*Birisinin aşığı Züleyha olursa eğer
Yûsuf gibi iftirayla zindana gider*

K 121/60-1918

بسان اشک زلیخا فشاندم از سر سوز
ز دیده بر درت ای یوسف زمان گوهر

*Züleyha'nın gözyaşı gibi başımdan ateş saçtım
Gözümden cehver senin kapında ey zamanın Yûsuf'u*

K 146/75-2470

5.4. Masal Kahramanları, Onlarla ilgili Unsur ve Mefhumlar

5.4.1. Anka (Sîmurg)

İslâm tasavvuf ve sanatında anka veya simurg, halk arasında zümrüdüanka adlarıyla anılan efsanevî kuştur. Seyf-i Fergânî'nin şiirinde *ankanın yuvasında darı bulunmaz, aşk ankasını avlamaya gelenin canı şahin olur, sineğin ankayı avladığı görülmemiştir, sevgili Simurg gibi halka yüz göstermez, Anka gibi görünmez olarak kırlangıç da ankanın oltasına takılır, Anka ağacın üstüne yuva yapmaz, adalet de Anka gibi görünmez olur, anka ölür, yeniden dirilir gibi kullanımlarda zikredilmiştir.*

که اینجا ز آستان خویش عنقا

ز بهر خوردن ارزن نیاید

*Burada ankanın kendi yuvasından
Yemek için darı yemek bulunmaz*

K 64/21-618

اگر صید عنقای عشق آمدی
شود جان تو باز دولت شکار

*Eğer sen aşk ankasını avlamaya geldiysen
Senin canın servet avcısı şahin olur*

K 74/32-838

ما از کجا و دولت عشق تو از کجا
هرگز مگس که دید که عنقا کند شکار

*Biz nerede senin aşkına nail olma şansını nerede
Hiç görülmuş müdür ki sinek Anka'yı avlamış*

K 85/36-1097

از آن بخلق چو سیمرخ روی ننمایی
که ناپدید چو عنقا شد دست لانه تو

*Sîmurg gibi halka yüz göstermezsin
Zira anka gibi görünmez olmuş yuvan senin*

K 111/52-1692

از آن پیش کآهنگ رفتن کند

ز قاف جسد جان سیمرخ سار

O gitmek istemededen önce

Cesedin kafından sîmurgun canı gibi

K 74/32-837

5.4.2. Ferhad ile Şîrîn

Ferhad ile Şîrîn hikayesinin iki kahramanı şiirde hep beraber anılırlar. Bu iki isime bazen Husrev de eşlik eder. Bu isimler şiirde benzetilen olarak anılan hikayelere gönderde bağlamında kullanılırlar.

Şîrîn tatlı demektir, Husrev de kahraman, hükümdardır. Bazen bu iki isim kelime anlamlarını da anımsatacak şekilde kullanılır. Ferhad ile Şîrîn, aşık ile maşuku sembolize eder. Fergânî'nin şiirinde, *Ferhad iyi şöhretiyle Şîrîn'e can verendir, ama şansızlık bu ya Husrev de kalmaz, Şîrîn de gider, aşkın padişahı Ferhad'ın kalbine Şîrîn'in sevgisini koyar gibi sırları koyar gönüle, mal mülk Şîrîn'dir, aşık Husrev'dir Şîrîn'e ulaşmak için yoksul Ferhad'ın yolunu tutmamalıdır, Şîrîn mutlu olduğu için dağı delen Ferhad yorulmaz.*

بنیکنامی فرهاد جان شیرین داد

بتلخ کامی خسرو نماند و شیرین رفت

*Ferhad iyi şöhretiyle Şîrîn'e can verdi
Bahtsızlıkla Husrev kalmadı ve Şîrîn gitti*

K 74/30-821

می نهد در دل فرهاد چو مهر شیرین

خسرو عشق تو در مخزن جانم اسرار

*Ferhad'ın kalbine Şîrîn'in sevgisini koyar gibi
Senin aşkın padişahı benim can zindanıma da sırları*

K 78/33-923

مال شیرین و تویی خسرو و فرهاد فقیر

سوی شیرین ره آمد شد فرهاد مگیر

*Mal Şîrîn'dir ve sensin Husrev, Ferhad yoksuldur
Şîrîn'e doğru Ferhad'ın gelip gittiği yolu tutma*

K 166/93-2885

نیستی شاکر که خشنودی شیرین حاصلست

رنج اگر در سنگ چون فرهاد گه کن می بری

*Şîrîn'nin mutluluğu için şükretmiyorsun
Dağ delen Ferhad gibi taşı delmekte yoruluyorsan eğer*

K 170/98-2959

5.4.3. Humâ kuşu

Devlet kuşu, talih kuşu, cennet kuşu denilen, Kaf dağında ve Çin’de yaşadığına inanılan efsanevî bir kuştur. İnanışa göre huma kuşu kimin başına konarsa veya uçarken gölgesi kimin başına düşerse o kişi devletin başına geçermiş bu yüzden adına devlet kuşu da denilmiştir. Klasik şiirde sevgiliyi sembolize eder şekilde kullanılmaktadır. Zira sevgili de hangi aşığına iltifat ederse o kişi saadete ermiş olur. Seyf-i Fergânî’nin şiirinde, *Humâ gölgeli aşk, mutluluk kuşu, mutluluk tavusu, lütuf humâsı ve aşkın humâsı* şeklinde kullanılmaktadır.

هر زمان عشق هماسایه مرا می گوید

که تو شاهین جهانی منشین بر مردار

Humâ gölgeli aşk her zaman bana der ki

Sen dünya şahinisin leşin üzerine oturma

K 79/33-940

من همای سعادتم لیکن

هستی تست استخوانم گفت

Ben mutluluk kuşuyum lakin

Senin varlığındır kemiğim dedi

K 104/44-1516

سعادت از پر طاوس بادزن سازد

همای لطف تو بر هر که بال بگشاید

Mutluluk tâvusun kanatlarından yelpaze yapar

Lütfunun humâsı her kime kanat açarsa eğer

K 122/61-1937

همای عشق تو گر سایه افگند بر جغد

بجای بیضه نهد اندر آشیان گوهر

Senin aşkının humâsı eğer baykuş üstüne gölge düşürürse

O da yumurta yerine cevher bırakır yuvaya

K 146/75-2448

5.4.4. Husrev ve Şîrîn

Husrev ile Şîrîn hikayesi aslında Ferhad ile Şîrîn diye meşhur olan hikayedir. Husrev hikayenin bir diğer aşık kahramanıdır. Bu nedenle zaman zaman Husrev ile Şîrîn diye anılsa da çoğunlukla bu hikaye Ferhad ile Şîrîn ismiyle bilinmektedir. Seyf'in şirinde de bu hikayeye göndermeler genellikle birlikte yapılır. İki beyitte ise Ferhâd anılmaz, sadece Husrev ve Şîrîn anılmaktadır. Beyitlerde Husrev'in, kahraman, hükümdar anlamlarına da göndermede bulunulur. Şîrîn de gene kelime anlamıyla birlikte kullanılmaktadır.

ترک ملک کیان بیاید گفت

خسروان را بعشق شیرین در

Ataların mülkünü terketmek gerek

Husrevleri de Şîrîn'in aşkıyla bırakmak gerek

K 133/68-2147

مال شیرین و تویی خسرو و فرهاد فقیر

سوی شیرین ره آمد شد فرهاد مگیر

Mal Şîrîn'dir ve sensin Husrev ile yoksul Ferhad

Şîrîn'e doğru Ferhad'ın gelip gittiği yolu tutma

K 166/93-2885

گر چو خسرو چند روز از دست دادی ملک پارس

همچو شیرین شکرستانی ز ارمن می بری

Eğer Husrev gibi birkaç gün kaybedersen Fars ülkesini

Tıpkı Şîrîn gibi bir şeker tarlasını Ermenistan'dan alırsın

K 169/98-2958

5.4.5. Kafdağı

Kafdağı, genellikle masallarda yer alan, dünyayı çevrelediğine inanılan, arkasında cinlerin, perilerin bulunduğu varsayılan ve asla ulaşılamayacağına inanılan bir yerdir. Meşhur hikayede Simurg'un uçarak ulaşmaya çalıştığı dağdır.

از آن پیش کاهنگ رفتن کند

ز قاف جسد جان سیمرخ سار

O gitmek istemeden önce

Cesedin kafından simurgun canı gibi

K 74/32-837

5.4.6. Leylâ ve Mecnûn

Klasik edebiyatta, Leylâ ile Mecnûn hikayesinin iki kahramanı genellikle birlikte anılırlar. Leyla sevgilidir, mecnun ise aşıktır. Bu yönleriyle ikisi sevgili ile aşığı sembolize ederler. Seyf-i Fergâni'nin şiirinde de bu şekilde anılmaktadırlar. Leylâ ve Mecnûn birer benzetlenen olarak kullanılırlar. *Leylâ'nın anıldığı yerde Mecnûn kendine gelir, Leylâ'nın kabilesinde gürültü kopartan Mecnûn'dur, güzellik Leylâ gibi bir hüküm verdiğinde, aşk Mecnûn gibi onu takip eder, aşık Mecnûn gibi Leylâ'nın sokağına gider.*

عجب مدار که مجنون بخویشتن آید

در آن مقام که ناگاه ذکر لیلی رفت

Şaşırma ki Mecnûn kendine gelir

Ansızın Leylâ'nın anıldığı yerde

K 70/27-745

زیرا شنوده ای که ز مجنون ناشکیب

آشوب در قبیله لیلی در اوفتاد

Zira sabırsız Mecnûn'u duymuşsundur

Leylâ'nın kabilesinde gürültü kopmuştu

K 117/56-1810

حسن لیلی صفت چو حکمی کرد

عشق مجنون سلب بر آن برود

Güzellik Leylâ gibi bir hüküm verdiğinde

Aşk Mecnûn gibi onun doğrultusunda gider

K 131/67-2115

من چو مجنونان بسوی کوی لیلی می شدم
تا دواى خود دیوانه تر باز آمدم

*Ben Mecnûnlar gibi Leylâ'nın sokağına doğru gidiyordum
Kendimi tedavi etmek için ama daha çılgın olarak geri geldim*

K 135/69-2191

5.4.7. Raḥş

Raḥş, *Şâhnâme* kahramanlarından Rustem'in atının adıdır.

جان چو کار عشق نکند بار تن خواهد کشید
گاو آخر شد چو رخس از پور دستان باز ماند

*Can aşk işi yapmadığında vücut yükünü çekecek
Öküz sonunda Raḥş gibi oldu ve el oğlundan geri kaldı*

K 187/116-3337

5.4.8. Semend

Semend, *Şâhnâme*'nin efsanevi kahramanı Rustem'in atının adıdır.

بپای کزروت روزی در آیی ناگهان در سر
وگر سم بر فلک سایید سمند راهوار تو

*O uygunsuz halinle bir gün çıkagelirsen ansızın
Ve eger toynağı feleğe değerse rahvan yürüyüşlü semendin*

K 40/4-100

بر سمند کامرانی می خرامد شاه وار
گاه در بستان مهر و گاه در میدان کین

*Mutluluk semendinin üzerinde şah gibi salınarak gider
Bazen sevgi bahçesine ve bazen kin meydanına*

K 127/64-2045

5.4.9. Şebdîz

Şebdîz, Husrev'in atının adıdır. Şiirde güzelliği ve hızı bağlamında benzetilen olarak kullanılır.

به ز شیدیزی بگامی و تگی

کم ز طاوسی بیالی و پری

Şebdîzden daha iyisin gemlisin ve rahvansın

Tâvustan eksiksin ve kanatlısın

K 191/123-3388

5.4.10. Vîs ile Râmîn

Turân şahının oğlu Râmîn ile Şehrû'nun kızı Vîs'in aşkını anlatan hikayedir. Vîs ile Râmîn, Fahreddîn Gurgânî tarafından Farsça'ya nazmen aktarılan Pehlevice asıllı bir hikayedir.

بنگر امروز تا چه شور و شرس

از مجازش بویس و رامین در

Bak ki bugün ne kadar heyecan ve fitne var

Mecazında Vîs ile Râmîn var

K 133/68-2145

6. Divanda Adı Geçen İlmî ve Edebî Şahsiyetler

Seyf-i Fergânî Divanı'nda doğrudan anılan dokuz şair ismi tesbit edilmiştir. Bu isimler, Rûdekî, 'Am'ak-i Buhârâyî, Enverî, Hâkânî, 'Attâr, Senâî, Kemâleddîn-i İsmâ'îl, Sa'dî ve Sahbân isimli şairlerdir. Ayrıca eserleri münasebetiyle anılan iki isim daha vardır. Sadece eserleri vesilesiyle anılan şahsiyetler *Hız. Ali* ve *İbn-i Sînâ*'dır. Bu isimler çalışmanın üçüncü bölümünde ilgili başlık altında ele alındığından burada sadece şairle muasır olan edebî şahsiyetler zikredilecektir.

Kemâleddîn-i İsmâ'îl, Seyf-i Fergânî'nin şiirinde iki beyitte anılmaktadır. Şair, Kemâleddîn İsmâ'îl'in benden önce yazılmış *çû cân-i âşıkân rûşen* redifli bir kasidesi var imiş diyerek kendisinin şiir kandeline yağ eklediği, yani malzeme verdiğini ifade etmiş ve İsfahan'da yaşayan Kemâleddîn'in kendi şiirine ihtiyacı olmadığını eklemiştir.

Sa'dî, şairin en çok andığı ve övdüğü şairdir. Seyf-i Fergânî, aynı dönemde yaşadığı Sa'dî'yi sözün ustası olarak anmakta ve kendisine derin bir saygı duymaktadır. Sözün ancak Sa'dî gibi söylendiğinde değer bulduğunu söyleyen şair Sa'dî'ye karşı beslediği saygısını şu şekilde ifade etmektedir: *sana şiir değil de onun yerine eğer canımı dahi gönderirsem ancak Kirmân'a kimyon göndermiş olurum. Oysa kimyonun çokluğuyla bilinen Kirmân'a kimyon göndermenin anlamsızlığı açıktır.*

6.1. Rûdekî (ö.329/950)

Hicrî dördüncü yüzyılın başlarında yaşamış ve aslen Semerkant'ın köylerinden Rûdekli olan Rudekî'nin tam adı Ebû 'Abdullâh Ca'fer bin Muhammed Rûdekî-yi Semerkandî'dir. *Peder-i şî'r-i fârsî* (Farsça şiirin babası) olarak anılan Rûdekî, Farsça şiir yazar ilk kişi olmasa da Farsça şiiri olgunlaştıran ilk isim olarak anılmaktadır.⁹⁹

Seyf-i Fergânî Divanı'nda yer alan 71 numaralı kaside Rûdekî'nin ünlü şiiri olan ve *Bûy-i cûy-i mûliyân âyed hemî* şeklinde başlayan şiirine yazdığı naziredir. Rûdekî'nin anılan kasidesi şu şekildedir:

بوی جوی مولیان آید همی

یاد یار مهربان آید همی

Mûliyân ırmağının kokusu gelmektedir

Şefkatli dostun hatırası gelmektedir

ریگ آموی و درشتی های او

زیر پایم پرنیان آید همی

Âmûy ırmağının kumları ve iri çakıl taşları

Ayağımın altında ipek gibi gelmektedir

آب جیحون از نشاط روی دوست

خنک ما را تا میان آید همی

⁹⁹ Zebîhullâh-i Şafâ, *Târîh-i Edebiyât der İrân*, I. Cilt, s. 371; Bed'uzzemân-i Furuzânfer, *Sohen o Sohenverân*, s. 18.

Ceyhun'un suyu dostun yüzünün sevincinden

Atımızın beline kadar gelmektedir

ای بخارا! شاد باش و دیر زی

میر زی تو شادمان آید همی

Ey Buhara! Sevin ve çok yaşa

Emir sana doğru mutlu olarak gelmektedir

میر ماه است و بخارا آسمان

ماه سوی آسمان آید همی

Emir aydır ve Buhara gökyüzü

Ay gökyüzüne doğru gelmektedir

میر سرو است و بخارا بوستان

سرو سوی بوستان آید همی

Emir selvidir ve Buhara bostan

Selvi bostana doğru gelmektedir

آفرین و مدح سود آید همی

گر به گنج اندر زیان آید همی

Övgü ve takdir fayda olmaktadır

Her ne kadar hazineye zarar gelse de

Rûdeki, Dîvân, K 121

Seyf, Rûdekî'nin şirine cevaben aynı redifle elli beyitlik bir kaside kaleme almıştır. Rûdekî'ye nazire olarak kaleme alınan ancak kim için söylendiği belli olmayan medhiye konulu bir kasidedir. Şair, muhatab aldığı kişiyi adı anıldığında âb-ı hayâtın ağza geldiğini ifadeyle yoğun bir şekilde övmektedir. Şair, *senin tek bir saç telini dahi övmek zordur, gönlümde senin sevda ateşin vardır* diyerek muhatabını överken kendisini de *eğri büğrü birisi* diye anarak tevazuyla muhatabını yüceltmektedir. Fergânî, Rûdekî'nin matla beytinin her iki mısramı da şiirinin ilerleyen bölümlerinde aynen iktibas ederek kullanmakta ve bu büyük şaire saygısını sunmaktadır.

نام تو چون بر زبان آید همی

آب حیوان در دهان آید همی

Senin adın dile geldiğinde

Âb-ı hayât ağza gelir daima

در تن مرده چه کار آید ز حان

در دل از یاد تو آن آید همی

Ölmüş bir bedende ne işe yarar can

Gönülde sana dair hep o hatırlanır daima

در دل من آتش سودای تست

آب در چشم از آن آید همی

Benim gönlümde senin sevdanın ateşi var

Gözdeki yaş de ondan dolayı akar durur daima

خود مرا ز آن چشم و روی از رو و چشم

آب رفت و خون روان آید همی

Benim de gözümde işte o gözden ve yüzden dolayı

Göz yaşı bitti ve kan gelir durur daima

اشک من بر سوزن مژگان من

چون در اندر ریسمان آید همی

Benim gözyaşım benim kirpik dikenimin üzerine

Bir urgan gibi süzülerek gelir daima

K 137/71-2251-55

در دلم از تاب عشقت آتشیست

شعر از آن آتش دخان آید همی

Benim gönlümde senin aşkından tutuşan bir ateş var

Şiir de işte o ateşin dumanı olarak yükselir daima

شعر من آتش بمن در زد چو شمع
سوختی ز آنت گمان آید همی

Benim şiirim tutuştur benliğimi bir mum gibi

Sanki kendi ateşinle yaktın durdun daima

چون چراغم می بسوزد روغنی
کز دلم سوی زبان آید همی

Bir kandil gibi yakıyor beni bu yağ

Ki gönlümden dile dökülür durur daima

K 137/71-2299-2301

6.2. 'Am'ak-i Buhârâyî (ö.543/1164)

Emîru'ş-şuarâ Ebû'n-Necîb Şehâbeddîn 'Am'ak-i Buhârâyî Mâverâünnehir bölgesinin önemli şairlerinden olup hicrî altıncı yüzyılın başlarında yaşamıştır. Buhara doğumludur. Çağdaşlarından Enverî ve Sûzenî gibi büyük şairler tarafından sözün ustası olarak kabul görmüştür.¹⁰⁰

Seyf-i Fergânî'nin 'Am'ak-i Buhârâyî'ye nazire olarak kaleme aldığı şiiri divanında yer alan 36 numaralı kasidedir.¹⁰¹

گفتند ماه خور که چو پیدا شد آن نگار
ما در حنای عزل گرفتیم دست کار

Ay ve güneş dediler ki o güzel ortaya çıktığında

Biz elimizi eteğimizi çektik iştten

K 85/36-1078

در چشم همتست خیال تو چون عروس
بر دست قدرتست جمال تو چون نگار

Himmat gözünde hayalin var gelin gibi

Kudret elindedir güzelliğin süs gibi

K 85/36-1079

¹⁰⁰ Zebîhullâh-i Şafâ, *Târîh-i Edebiyât der Irân*, II. Cilt, s. 535; Bedî'uzzemân-i Furuzânfer, *Sohen o Sohenverân*, s. 237.

¹⁰¹ Zebîhullâh-i Şafâ, *Târîh-i Edebiyât der Irân*, III/I. Cilt, s. 631.

Seyf-i Fergânî, ‘Am‘ak-i Buhârâyî’yi övmek için “Eğer benim bülbülüm ötyseydi, seni övmek için söylediği şiirin irâbını senin be-
nindeki noktalardan hareketle düzeltir, konuşmanın nahvini de yana-
ğındaki yazıyı gördüğünde düzeltirdi, senin övgünle güzelliğini bulun-
caya kadar cümlelerin karnı nar gibi şişti, senin yüzüne olan aşkından
gül de altın gibi sarardı, ilkbahar senin yanağının utancından gül gibi
kızardı.” şeklindeki övgülerle devam eden 34 beyitlik bir kaside kale-
me almıştır.

6.3. Enverî (ö.583/1204)

Evhadeddîn ‘Alî bin İshak Enverî-yi Ebîverdi, hicrî altıncı yüz-
yılın ikinci yarısında yaşamıştır. Enverî, altıncı yüzyılın en önemli
Farsça kaside söyleyen şairidir ve Farsça’nın usta isimlerindedir.
Sa‘dî’yi etkileyen önemli bir isimdir.¹⁰²

Şair, Enverî’yi ismen anmaktadır. Bu beyitte şair kendi şairliği-
ni Enverî’nin şairliğiyle kıyaslamakta ve kendisini daha üstün görmek-
tedir.

وصف ماه روی تو هرگز نگوید همچو من
انوری گر آفتاب وگر فلک باشد اثیر

Senin ay yüzünün övgüsünü asla benim gibi söylemez

Enverî eğer güneş felek de esir¹⁰³ olsa bile

G 475/470-8831

Seyf-i Fergânî, divanında yer alan 10 numaralı kasideyi ünlü
şair Enverî’ye nazire olarak kaleme almıştır. Fergânî, bu kasidesinde
Enverî’nin kasidesinin matla beyitinin ilk mısramını aynen alıntılıyarak
kullanmıştır ve kendi kasidesini de aynı kafiyeyle kaleme almıştır.

ای بر سر کتاب ترا منصب شاهی
منشی فلک داده بر این قول گواهی

Ey kâtiplerin başında makamı şahlık olan sen

Feleğin kâtibi de bu söze şahitlik etmiştir

Enverî

¹⁰² Zebîhullâh-i Şafâ, *age.*, s. 656; Bedî‘uzzemân-i Furuzânfer, *age.*, s. 332.

¹⁰³ Esir: Göğün tabakalarından birisine verilen isimdir.

حق است که گویند همه کاتب او را
کای بر سر کُتّاب ترا منصب شاهى

Bütün kâtiplerin ona dediği doğrudur

Bütün kâtiplerin başında şahlık makamıdır senin yerin

K 48/10-259

Fergânî, divanının kaside bölümünde de bir yerde hiçbir açıklama yapmaksızın, Enverî'nin bir beytini hiçbir değişikliğe gitmeden olduğu gibi alarak beytinin ilk mısraı olarak kullanmıştır. Bu durum bir takım kelime değişiklikleriyle de karşımıza çıkmaktadır. Bu etki-lenmeyi intihal olarak değerlendirenler de olmuştur.¹⁰⁴

اي دوست تر از جانم زين بيش مرانجام
مگذر ز وفاداري مگذار برين سامم

Ey canımdan daha sevgili olan bundan böyle incitme beni

Vefadar olmayı unutma bu şekilde bırakma beni

Enverî

اي دوستر از جانم زين بيش مرانجام
گر زخم زنى شايد بر ديده گريانم

Ey canımdan daha sevgili olan bundan böyle incitme beni

Benim ağlayan gözümü yaralasan dahi

G 294/127-5366

6.4. Hâkânî (ö.595-1216)

Hicrî altıncı asrın önemli isimlerinden biri olan Hassânu'l-'Acem Efdaluddîn Bedîl (İbrâhîm) bin 'Alî Hâkânî Hakâyik-i Şîrvânî, İran'ın en büyük şairlerinden ve aynı zamanda belagatçılarından birisidir. Şîrvânlıdır. Şîrvânşâhlar hanedanının sarayı ile iyi ilişkileri olan Hâkânî'nin Hârezmşâhlar ve diğer emirler ile de iyi ilişkileri bilinmektedir. Döneminin saygın isimlerinden olmasına rağmen Şîrvânşâhlar

¹⁰⁴ Hasan-i Besâk, Muhsin Şerîfî-yi Sehî, "İktibâshâ ve Sirrât-i Digerân ez Enverî", *Faşlnâme-yi Pejuhişhâ-yi Edebî ve Belâgî*, Sâl-i Evvel, Şomâre-yi Sev-vom, Tâbistân, Meşhed, 1392, s. 12.

ile araları açılması üzerine Şîrvân'ı terk ederek Tebriz'e yerleşmiştir. Yaşadığı dönemde onun kadar şöhret sahibi olan bir isim daha bulmak zordur. Hâkânî, Farsça'nın en büyük kaside söyleyen şairlerinden sayılmaktadır. Senâî'yi izleyen, önemseyen ve kendisini onun takipçisi olarak anmaktadır. Hâkânî 595/1216 yılında Tebriz'de vefat etmiştir ve mezarı Tebriz'de makberetu's-şu'arâ diye anılan ünlü şairler mezarlığındadır. Kendisinden sonraki şairleri çok etkilemiş ve birçok şair tarafından taklit edilmiştir.¹⁰⁵

Fergânî, şiirlerinde Hâkânî'nin adını iki kere zikretmektedir. Şair, Şîrvanlı olan Hâkânî'nin bir süre memleketinden ayrı kalmasına göndermede bulunarak kendi gurbetliğini onun gurbetine benzetmektedir. Diğer beyitte ise Hâkânî'nin övgü şiirleri yazmasını eleştirerek kendisiyle kıyaslama yapmakta ve onun gibi övgü şiirleri yazmadığını belirtmektedir.

Seyf-i Fergânî, Anadolu'da bulunduğu dönemde kaleme aldığı bir kasidesinde artık yorulduğunu, gurbetten sıkıldığını ifadeyle Tebriz'e geri dönme isteğini ifade ederek bu isteğinin yerine gelmesi için Allah'a dua ederken Hâkânî'yi anmaktadır.

منم مانند خاقانی و روم امروز شروانم

ببئریزم فگن یارب ز شروان بی نیازم کن

Ben Hâkânî gibiyim ve Anadolu bugün Şîrvân'ımdır

Tebriz'e at beni ya rabbi Şîrvân'a muhtaç etme beni

نگفتم همچو خاقانی ثنای هیچ خاقانی

تو از گنج عطای خود ز خاقان بی نیازم کن

Ben Hâkânî'nin yaptığı gibi hiçbir hakamı övmedim

Sen kendi hazinenden ver hakana muhtaç etme beni

K 150/78-2531-2532

78 numaralı kasidede bu meyanda Hâkânî'yi anarken 63 numaralı kasidede de adını anmadan kendisine telmihte bulunmaktadır. İfadelerden anlaşıldığına göre bu kasideyi Hâkânî'nin Tebriz'de bu-

¹⁰⁵ Zebîhullâh-i Şafâ, *Târîh-i Edebiyât der İrân*, s. 776-784; Bedüzzamân Furuzânfer, *Sohen o Sohenverân*, s. 612.

lunduğu döneme telmihte bulunarak kaleme almıştır. Kasidede Hâkânî'nin adını anmamıştır ancak kasidenin son beytinin ikinci mısraını Hâkânî'den alıntılanmıştır. Kaleme aldığı bu kasidede, “*Orada yatağını serme zira sen toprağa layık değilsin, Orada senin adın cennetin kralı Süleyman olduğu için, burayı karınca gibi toprak sarayında ev edinme*” diyerek şairin Şîrvân’a geri dönmeyerek Tebriz’de kalmasına eleştirel bir ifadeyle göndermede bulunmaktadır. Hâkânî’nin Tebriz’de bulunduğu bu sıkıntılı döneminde birçok kişiye çok sayıda mektup yazarak, kaleme aldığı medhiyelerle yardım talebinde bulunduğu bilinmektedir. Seyf de “*Ey! aşağılık dünya için ömrünü rüzgâra savuran/heba eden, toprak karşılığında su gibi harcama cevheri*” diyerek şiirin böylesine ucuz şeyler için harcanmaması gerektiğini söylemektedir.

ای جان تو مسافر مهمان سرای خاک

رخت اندرو منه که نه یی تو سزای خاک

Ey can sen toprak misafirhanesinin misafiri

Orada yatağını serme zira sen toprağa layık değilsin

آنجا چو نام تست سلیمان ملک خلد

اینجا چو مور خانه مکن در سرای خاک

Orada senin adın cennetin kralı Süleyman olduğu için

Burayı karınca gibi toprak sarayında ev edinme

K 125/63-1981-1982

ای داده بهر دنیی دون عمر خود بباد

گوهر چو آب صرف مکن در بهای خاک

Ey aşağılık dünya için ömrünü rüzgâra savuran/heba eden

Toprak karşılığında su gibi harcama cevheri

K 125/63-1987

6.5. ‘Attâr (ö.617/1238)

Ferîduddîn Ebû Hamîd Muhammed bin Ebû Bekr İbrâhîm bin İshak ‘Attâr Kedkenî-yi Nîşâburî, hicrî altıncı asrın ikinci yarısı ve hicrî yedinci asrın ilk yarısında yaşamış ünlü şair ve ariftir. 537/1145

yılında Nîşâbûr'a bağlı Kedken'de dünyaya gelmiştir. 548/1156 tarihindeki Gâzân saldırısından sonra Nîşâbûr'a göç etmiş, burada 617/1220 yılında vefat etmiştir.¹⁰⁶

Seyf-i Fergânî, divanında yer alan 56 numaralı kasidede büyük sûfi 'Attâr'a olan saygısını ve sevgisini açıkça ve yoğun ifadelerle dile getirmektedir. 'Attâr'a olan sevgisini ifade eden kasidesinde şairin جانم ز سر دو کون برخاست : *canım her iki âlemin başından kalktı* mısraına cevap olarak اوفتاد در اوفتاد : *جانم ز سر کون بسودا در اوفتاد* cevabı olarak *canım varlığın sırrından sevdaya düştü* mısraını kaleme almıştır. Bu mısradaki da düşkünlüğünü ifadeyle tevazu göstermektedir. Fergânî, bu kasidede, "aşkla tamamlanmayan kişinin eksik kaldığını ifadeyle 'Attâr'a hitaben *ey güzellik padişahı çaresiz Seyf senin gamından dolayı güçlünün eline düşmüş zayıf güçsüz birisi gibidir* diyerek saygısını sunmaktadır. Nitekim kasidenin son beytinde, "Bu, şunu diyen 'Attâr'ın çadırından bir damladır, Canım varlığın sırrından sevdaya düştü" diyerek kim ne derse desin ancak 'Attâr'ın çadırından süzülen bir damla olabileceğini ifadeyle saygısını sunmaktadır.

زین سخنها که سنایی برد از نورش رنگ

ور بدی زنده چو گل بوی گرفتگی عطار

Senâî'nin ışığını soldurduğu bu sözlerden

Eğer hayatta olsaydı gül gibi kokusunu alırdı 'Attâr

K 80/33-968

ناقص بماند مرد چو کامل نشد بعشق

همچون جنین که از شکم مادر اوفتاد

Eksik kaldı adam aşkla tamamlanmayınca

Anne karnından düşen cenin gibi

بیچاره سیف در غمت ای پادشاه حسن

چون ناتوان بدست توانا در اوفتاد

¹⁰⁶ Zebîhullâh-i Şafâ, *Târîh-i Edebiyât der İrân*, s. 858; 'Abdülhuseyîn-i Zerrînkûb, *Ez Gozeşte-yi Edebî*, s.183.

Ey güzellik padişahu çaresiz Seyf senin gamında

Güçlünün eline düşmüş bir güçsüz gibidir

هر سوی حمله برد بیوی ظفر بسی

مانند لشکری که بهیجا در اوفتاد

Her yöne saldırdı zafer kokusuyla çokça

Tıpkı savaşa tutuşmuş bir ordu gibi

این قطره بیست از خم عطار آنکه گفت

“جانم ز سر کون بسودا در اوفتاد”

Bu, şunu diyen ‘Attâr’ın çadırından bir damladır

“Canım varlığın sırrından sevdaya düştü”

K 118/56-1818-1821

6.6. Senâî (ö.535/1156)

Hakîm Ebû'l-mecd Mecdûd bin Âdem Senâî, hicrî altıncı asırda yaşamış üst düzey bir arif ve Farsça'nın usta şairlerindedir. Hicrî beşinci asrın ikinci yarısının başlarında Gazneyn'de dünyaya gelmiştir. Gazneliler sarayına intisap etmiştir. Tasavvufun önemli isimlerine hocalık etmiştir. 535/1143 yılında vefat etmiştir.¹⁰⁷

Seyf-i Fergânî, ünlü şair Senâî'yi övmekte ve onun olduğu yerde söz söylenemeyeceğini ifadeyle şairi yüceltmektedir. Divanda, Senâî'nin adı iki beyitte anılmaktadır, ilk beyitte 'Attâr ile kıyaslamada Senâî'nin daha geri planda kaldığı görülmektedir. İkinci beyitte ise doğrudan Senâî'nin bir mısraını iktibasla şairi yüceltmektedir.

زین سخنها که سنایی برد از نورش رنگ

ور بدی زنده چو گل بوی گرفتگی عطار

Senâî'nin ışığını soldurduğu bu sözlerden

Eğer hayatta olsaydı gül gibi kokusunu alırdı 'Attâr

K 80/33-968

¹⁰⁷ Zebîhullâh-i Şafâ, *Târîh-i Edebiyât der İrân*, s. 552-556; Bedî'uzzaman Furuzânfer, *Sohen o Sohenverân*, s. 254.

Seyf-i Fergânî'nin, Senâî'ye olan saygısını ifade etmek için kaleme aldığı kaside, divanda 64 numarayla yer almaktadır. Senâî'ye ait bir mısra olan دین و کفر از گویی مگو از کفر و دین : “O yanak ve zülûfe dair konuştuğunda din ve küfürden bahsetme” mısraını makta beyitinde kullanırken, *Senâî'nin olduğu yerde kimseye söz düşmez* minvalinde bir yüceltmede bulunmaktadır.

سیف فرغانی سنائی وار ازین پس نزد ما

“چون سخن زآن زلف و رخ گویی مگو از کفر و دین”

Ey Seyf-i Fergânî bundan böyle bizim yanımızda Senâî gibi

“O yanak ve zülûfe dair konuştuğunda din ve küfürden bahsetme”

K 128/64-2054

Kasidenin diğer bölümlerinde de, “*Ey güzelliği âlemlerin rabbinin sanatından bir ayet olan sen, senin yüzün için Allah'tan binlerce maşallah olsun, sen öylesine bir padişahsın ki devlet fermanında senin âşıklarına hitaben siz apaçık bir gerçek üzerinesiniz diyerek ilan etti,*” şeklinde açık övgüsünü dile getirmektedir.

ای جمالت آیتی از صنع رب العالمین

باد بر روی تو از ایزد هزاران آفرین

Ey güzelliği âlemlerin rabbinin sanatından bir ayet olan sen

Senin yüzün için Allah'tan binlerce maşallah olsun

تو چنان شاهی که در منشور دولت درج کرد

عشق تو عشاق را انتم علی الحق المبین

Sen öylesine bir padişahsın ki devlet fermanında ilan etti

Senin aşkın âşıklara hitaben siz apaçık bir gerçek üzerinesiniz

K 127/64-2022-2023

6.7. Kemâleddîn-i İsmâ'îl (ö.635/1256)

Kemâleddîn İsmâ'îl bin Cemâleddîn Muhammed bin 'Abdur-rezâk İsfahânî, kendisi de bir şair olan Cemâleddîn-i İsfahânî'nin öğrencisidir. Moğollar döneminde yaşamış Farsça kaside söyleyen son büyük şairdir. Kemâleddîn-i İsmâ'îl, şiirlerinde teşbihlere çokça yer verir, son derece zorlama redifler kullanır, şiirinin anlaşılması ancak defaten

okunmasıyla mümkün olur. Divanı kendi döneminde çok ünlüdür. Şiirinin hiciv yönü çok güçlüdür. Şiirlerinin ünü babasının şiirlerini geçmiştir. Kemâleddîn 633/1254'te Moğolların İsfahan'daki katliamına tanık olmuştur. Kendisi de 635/1256'da bir Moğol katliamında yaşamını yitirmiştir.¹⁰⁸

Seyf-i Fergânî Divanı'nda Kemâleddîn-i İsmâ'il'e cevaben yazılmış iki kaside bulunmaktadır. Bu kasideler divanda 70 ve 73 numarayla yer almaktadırlar. Seyf'in İsmâ'il'i beğendiği, ustalığını takdir ettiği ve kendisini övdüğü anlaşılmaktadır. Kasidenin bir yerinde kullanılan bir ifadeden redif benzerliği üzerinden Seyf'in bir eleştiriye muhatap olduğu anlaşılmaktadır. Bu eleştiriye cevaben Kemâleddîn-i İsmâ'il'in benden önce yazılmış *çû cân-i âşkân rûşen* redifli bir kaside var imiş diyerek *kendisinin şiir kandiline yağ eklediğini, yani malzeme verdiğini ifade etmiş ve İsfahan'da yaşayan Kemaleddin'in kendi şiirine ihtiyacı olmadığını* eklemiştir. Şiirde üçüncü bir kişiyi muhatap aldığı anlaşılan Seyf'in kendi şiiri ile Kemâleddîn-i İsmâ'il'in şiiri arasında bir ilişki kurulmasından rahatsız olduğu anlaşılmakta zira bunu *başkasının şiirini andığın için şiirin bir tadı kalmadı, sen sap ile samanı birbirine karıştırdın* diyerek dile getirdiği görülmektedir. Büyük şairlerin son derece hassas olduğu *çalıntı/alıntı* iddialarına karşı Seyf'in de çok tepkili durduğu görülmektedir. Buradaki ifadelerden Seyf-i Fergânî'nin şiirlerinin İsfahan'a ulaştığı anlaşılmaktadır. Devam eden bölümde kendi şiirine benzer bir şiirin Kemâleddîn tarafından söylendiğini ifade ederken kullandığı artık sabrının tükendiğini ifadeyle devam ettiği bu şiirde Kemâleddîn-i İsmâ'il'in kendisine benzetilmesinden rahatsızlık duyduğu anlaşılmaktadır. Seyf, bu rahatsızlığın *o şiir denizine eğer bu ırmaktan bir damla götürseydin, onun söz suyu İsfahan'da nasıl parlak kalırdı* diyerek ifade etmektedir.

Aşağıya alınan beyitlerden de anlaşılacağı üzere Seyf, sözün nihayetinde Kemâleddîn-i İsmâ'il'in ustalığını takdir etmiş, hakkını teslim etmiştir. Kendi yazdığının yetkin bir hüner olmadığını, edebini takınması, haddini bilmesi gerektiğini ifadeyle *ayağımı altına çektiğini, ayağımı kısalttığını, şiirinin artık leylek ayağı gibi uzadığını* söyler.

¹⁰⁸ Zebîhullâh-i Şafâ, *Târîh-i Edebiyât der İrân*, s. 871-873; 'Abdulhuseyn-i Zerrînkûb, *Ez Gozeşte-yi Edebî*, s.348; 'Abdurreşûl-i Hâyyâmpûr, *Ferheng-i Sohenverân*, s.866.

Ayağını altına çekerek oturmak, karşısındakine duyulan saygının gereğidir.

کمال الدین اسمعیل را بودست پیش از من
 یکی شعری ردیف آن چو جان عاشقان روشن
Benden önce Kemâleddin İsm 'âil'in bir şiiri varmış
Onun redifi de çû cân-i âşıkân rûşen imiş

K 137/70-2247

سوی آن بحر شعر ار کش ازین جو قطره بی بردی
 کجا آب سخن ماندی ورا در اصفهان روشن
O şiir denizine eğer bu ırmaktan bir damla götürseydin
Onun söz suyu İsfahan'da nasıl parlak kalırdı
 چو ذکر دیگری کردی نماند شعر را لذت
 چو با خس کرد آمیزش نماند آب روان روشن
Başkasını andığın için şiirde bir lezzet kalmadı
Saman sapıyla karıştığı zaman akarsu berrak kalmaz

K 137/70-2249-2250

شعری چنین کمال سماعیل گفته است
 کای دل چو نیست صبر ترا برقرار پای
Böylesine bir şiiri Kemâl-i Smâ 'îl söylemiştir
Ki ey gönül senin sabrına dayanamıyor ayak
 وز بعد آن بغیر صف اندر نماز عید
 کس هیچ جا ندید چنین بر قطار پای
Ve ondan sonra bayram namazının safı dışında
Hiçbir yerde ayağı böyle bir safta görmedi kimse

K 142/73-2373-2374

6.8. Sa 'dî (ö.690/1311)

Muşerrefudîn Muslih b. 'Abdullâh Sad'dî-yi Şîrâzî, miladî onüçüncü asrın başlarında Şiraz'da doğmuştur. Doğum tarihi 606/1227 olarak tahmin edilmektedir. Sa'dî 690/1311 yılında Şiraz'da vefat etmiştir. Ünlü Bostân ve Gulistân eserlerinin yazarıdır. Sadece Farsça şiirin değil, aynı zamanda Farsça nesrin de önemli bir ismidir. Henüz yaşadığı dönemde büyük bir üne ulaşan şairin eserleri erken dönemden itibaren birçok dile tercüme edilmiştir, eserlerine şerhler yazılmıştır, eserleri yakın döneme kadar medreselerde okutulmuştur.¹⁰⁹

Seyf-i Fergânî, aynı dönemde yaşadığı Sa'dî'yi sözün ustası olarak anmakta ve kendisine derin bir saygı duymaktadır. Şiirlerini onay almak üzere kendisine göndermektedir. Sa'dî'ye hitaben yazdığı ve divanında 33, 53 ve 85 numaralarıyla yer alan kasidelerden anlaşıldığı üzere karşılıklı yazışmaları vuku bulmuştur.

Seyf-i Fergânî *va'z ederken Sa'dî gibi bir söz söylediğini ve o esnada orada bulunanların şanslı kimseler olduğunu* ifadeyle sözün ancak Sa'dî gibi söylendiğinde değer bulunduğunu söylemektedir.

سیف فرغانی در و عظمی چو سعدی زین سان

سخنی گفت و بود دولت آنکس که شنود

Seyf-i Fergânî vaazda Sa'dî gibi bu şekilde

Bir söz söyledi ki dinleyen kişi talihliydi

K 160/85-2765

Sa'dî'ye karşı beslediği saygısını şu beytinde ifade etmektedir: *sana şiir değil de onun yerine eğer canımı dahi gönderirsem ancak Kirmân'a kimyon göndermiş olurum.* Oysa kimyonun çokluğuyla bilinen Kirmân'a kimyon göndermenin anlamsızlığı açıktır şeklinde bir ifadeyle sözün ustasına saygısını sunmaktadır.

بجای سخن گر بتو جان فرستم

چنان دان که زیره بکرمان فرستم

Şiir yerine eğer sana can gönderirsem

Öyle bil ki Kirmân'a kimyon gönderirim

K 110/51-1651

¹⁰⁹ Zebîhullâh-i Şafâ, *Târîh-i Edebiyât der İrân*, III. Cilt, s. s.584-600; Sa'dî-yi Şirazî, *Gulistan*, s. 7.

Fergânî, devam eden bölümde bunun böyle olmasının uygun olmadığını, en iyisi *şii*ri sen gönder ben de karşılığında sana canımı göndereyim diyerek üstadı yüceltir ancak bunu dahi utancından dolayı yapamayacağını zira *ab-ı hayata can göndermenin de anlamsız olduğunu* belirtmektedir.

سخن از تو و جان زمن این به آید
که تو این فرستی و من آن فرستم

Şiirin senden ve canın da benden olması daha iyi olur

Ki sen bunu gönderirsin ben de onu gönderirim

اگر چه من از شرمساری نیارم
که شبنم سوی آب حیوان فرستم

Ancak ben utancımдан yapamam

Âb-ı hayâta çiğ tanesi gönderemem

K 110/51-1653-1654

و گرچه من از حشمت تو نیارم
که پای ملخ زی سلیمان فرستم

Ben senin haşmetinden güç yetiremem

Ki bir çekirge ayağını Süleyman'a göndereyim

K 110/51-1657

Sözün üstadına *şii*ri göndermenin bütün hayvanların emrinde bulunduğu Süleyman'a bir çekirge ayağı göndermek hükmünde olacağını ifadeyle asıl *şii*rin Sa'dî'nin yanında olduğunu, bundan gayrisinin *küçücük bir çekirgenin küçücük bir ayağı* hükmünden öteye geçemeyeceğini ifade eder.

ازین شمسه نوری بخورشید بخشم
وزین پنجه زوری بدستان فرستم

Bu şemseden güneşe bir ışık bağışlarım

Bu pençeden ellere bir güç gönderirim

K 110/51-1658

Bu şemseden güneşe bir ışık bağışlarım diyen bu beyit, yazışmalar arasında dikkat çeken bir beyittir. Zira cildin üzerinde bulunan ve adına şemse denilen işlemeyi şemse/şems isimleri arasındaki benzerlik kurarak ve bu benzerlikten hareketle tenasüp sanatıyla anlatırken kuvvetle muhtemel Sâ'dî'nin divanının kapağındaki şemsenin gerçek güneşten daha çok ışık yaydığını ifade etmektedir. Bu mübalağa ile üstadı övmektedir. Zira *şemse* kelimesi benzeştirme ekiyle *şems* isminden türemiş bir kelimedir. Bu ifadelerden Seyf'in, Sa'dî'nin divanını da edinmiş olduğu anlaşılmaktadır.

بر برق رخشنده آتش فروزم

سوی ابر غرنده باران فرستم

Parıldayan şimşğe ateş yakarım

Gürleyen buluta yağmur gönderirim

بخندد بسی معدن لعل بر من

که خرمهره سوی بدخشان فرستم

Yakut madeni bana çokça güler

Zira Bedehşan'a at boncuğu gönderirim

بکوری کند حمل صاحب بصیرت

که سرمه بسوی سپاهان فرستم

Basiret ehli benim körlüğüme yorumlar

İsfahan'a sürme göndermemi

K 111/51-1659-1661

تو نظم مرا خود گهر گیر یکسر

پسندم که گوهر سوی کان فرستم؟

Sen benim şiirimi hepten cevher kabul et

Madene cevher göndermeyi beğeneyim mi?

K 111/51-1663

Seyf'in kullandığı ifadelerden anlaşıldığına göre bu kasideleri sürekli şiir gönderdiği Sa'dî'ye hitaben özür babında kaleme almıştır. Zira *bu sözleriyle ateş yaksa dahi parıldayan şimşek olan Sa'dî'nin*

sözlerinin yanında bir değerinin olmadığını, yağmur dahi olsa gürleyen bir bulutun yanında değersiz olduğunu ifade eder. Hele hele sonraki beyitteki ifadeleri çok daha çarpıcıdır. *Ben Bedeşân'a at boncuğu gönderiyorum oysa orada bir yakut madeni vardır* diyerek kendi şiirini at boncuğuna Sa'dî'nin şiirini de yakut madenine benzetmektedir. Sa'dî'ye şiir gönderdiğinden haberdar olan *bir basiret ehli kendisini kör sanır zira o sürmesiyle meşhur olan İsfahan'a sürme göndermektedir* derken de kendi şiirini sürmeye ama Sa'dî'nin şiirini sürmenin asıl merkezi olan İsfahan'a benzetmektedir. Buraya alıntıladığımız son beyitten anlaşıldığına göre Sa'dî de Seyf-i Fergânî'nin şiirini beğenmekte ve onun şiirini cevhere benzetmektedir ancak Seyf tevazusunu elden bırakmayarak *sen şiirime cevher desen de ben madene cevher gönderme gafletimi nasıl affedeyim* diyerek üstadı yüceltmektedir. Yine devam eden beyitlerde de Sa'dî'nin *Gülistân* isimli eserine de göndermede bulunarak onu, gül saçan bir ağaca benzetirken kendi şiirini, dökülmüş kuru bir yaprağa benzetmektedir. *Külhanın çerçöpünü Rıdvân bahçesine gönderdiği için, Firdevs bahçesine reyhan gönderdiği için dahası seher vakti öten bülbüllere bir sinek vızıltısı gönderdiği için özür dilemenin yollarını aradığını* söylerken de kendi şiirini külhanın çerçöpüne, Sa'dî'nin şiirini cennet bahçesine, kendi şiirini reyhana, Sa'dî'nin şiirini Firdevs cennetine, kendi şiirini bir sinek vızıltısına ve Sa'dî'nin şiirini seher vakti öten bülbüllere benzetmektedir.

بریحان گری عیب باشد اگر من
سوی باغ فردوس ریحان فرستم

*Bir rehancıya göndermem ayıp olur eğer
Ben Firdevs bahçesine reyhan gönderirsem*

K 111/51-1666

چه عذر آورم گر طنین مگس را
سوی بلبلان سحرخوان فرستم

*Nasıl özür dileyeyim ben eğer sinek vızıltısını
Seher vakti öten bülbüllere gönderirsem*

تبر خورده شاخی بگلزار بخشم
خزان دیده برگی ببستان فرستم

*Balta yemiş bir dalı gül bahçesine bağışlarım
Hazan görmüş bir yaprağı bahçeye gönderirim*

کواکب بخندند چون صبح بر من
که ذره بخورشید تابان فرستم

*Sabah vakti yıldızlar bana gülerler
Zira ben parıldayan güneşe zerre gönderirim*

شفق وارم از شرم رو سرخ گردد
که کوکب بر ماه تابان فرستم

*Şafak gibiyim utançtan yüzüm kızarır
Zira parıldayan aya yıldız gönderirim*

K 111/51-1668-1671

صف لشکر من ندارد سواری
که با رستم او را بمیدان فرستم

*Benim ordumun safında öyle bir süvari yoktur
Ki Rüstem ile onu meydana göndereyim*

K 111/51-1676

تو بحر فضل و ترا در میانه گوهر نظم
سخن بگو که خموشی بود کرانه تو

*Sen fazilet denizisin ve şiir senin için cevherin içindeki incidir
Sen konuş ki sükût kaplasın senin sahillerini*

K 111/52-1690

Seyf'in kullandığı ifadelerden Sa'dî'nin bir süre onun mektuplarına cevap vermediği ve şairin bu süreçte de kendisine şiir göndermeye devam ettiği anlaşılmaktadır. Zira Seyf, Sa'dî'ye layık bir şiir gönderemediğini ama konuşmadığı için bu şiirlerin çevresinde bir gürültü oluştuğunu eğer o konuşursa çevresindeki herkesin susacağını ifade etmektedir.

نمی دانم که چون باشد بمعدن زر فرستادن
 بدریا قطره آوردن بکان گوهر فرستادن

Bilmiyorum nasıl olur madene altın göndermek
Denize damla getirmek, madene cevher göndermek
 شبی بی فکر این نقطه بگفتم در ثنای تو
 ولیکن روزها کردم تأمل در فرستادن

Bir gece düşünmeksizin seni övmek için bunu söyledim
Lakin günlerce gönderip göndermemeyi düşündüm

K 108/49-1615-1616

Sa'dî'ye göndermek üzere şiir yazdığını ancak *günlerce göndermeye değip değmediğini, gördermekle bir hata edip etmediğini düşündüğünü ve nihayetinde göndermeye karar verdiğini ancak gene de Kevser havuzuna kokmuş su göndermiş olduğunu* ifade etmektedir. Aşağıya alınan beyitler okunduğunda Seyf-i Fergânî'nin Sa'dî'ye duyduğu saygı net olarak görülebilmektedir.

مرا از غایت شوقت نیامد در دل این معنی
 که آب پارگین نتوان سوی کوثر فرستادن

Sana duyduğum aşığı özlemden bu mana gönlüme gelmedi

Ki kevser yönüne kokmuş su gönderilmez

مرا آهن در آتش بود از شوقت، ندانستم
 که مس از ابلهی باشد بکان زر فرستادن

Senin arzunla ben ateşteki demir gibiyim, bilmedim

Altın madenine bakır görmek aptallıktandır

چو بلبل در فراق گل ازین اندیشه خاموشم
 که بانگ زاغ چون شاید بخنیاگر فرستادن

Bülbül gibi gülün ayrılığında bu düşünceden dolayı sessizim

Zira şarkıcıya karga sesi göndermek nasıl yakışık alsın

حدیث شعر من گفتن بپیش طبع چون آبت
باتش گاه زردشتست خاکستر فرستادن

Senin su gibi mizacının yanında benim şiirimizin sözünü etmek

Zerdüşî âteşkedesine kül göndermek gibidir

بر آن جوهری بردن چنین شعر آنچنان باشد
که دست افزار جولاهان بر زرگر فرستادن

O cevhere böylesine bir şiir götürmek tıpkı şuna benzer

Dokumacıların el aletlerini kuyumcuya göndermeye benzer

ضمیرت جام جمشیدست و دروی نوش جان پرور
بر او جرعه بی نتوان ازین ساغر فرستادن

Senin gönlün Cemşîd'in kadehi gibidir ve onda can besleyen içki vardır

Ona bir tek damla dahi gönderilemez bu kadehten

سوی فردوس باغی را نزیب میوه آوردن
سوی طاوس زاغی را نشاید پر فرستادن

Firdevs cennetine meyve getirmek hiçbir bahçeye yakışmaz

Tâvus'un yanına tüy göndermek hiçbir kargaya yakışmaz

K 109/49-1617-1623

اگر از سیم و زر باشد و از در و گهر باشد
به ابراهیم چون شاید بت آزر فرستادن

İster altın ve gümüşten olsun ister inci ve cevherden olsun

İbrâhim'e Âzer'in putunu göndermek nasıl yakışık alır

ز باغ طبع بی بارم ازین غوره که من دارم
اگر حلوا شود نتوان بدان شکر فرستادن

Mizaç açısından nasipsizim benim bu koruğumdan

Eğer helva olsa da o şekere gönderilemez

تو کشورگیر آفاقی و شعر تو ترا لشکر
چنین لشکر ترا زبید بهر کشور فرستادن

*Sen ufukların fatihisin ve senin şiirin sana ordudur
Her ülkeye böylesine ordu göndermek sana yakışır*

مسیح عقل می گوید که چون من خرسواری را
بنزد مهدیی چون تو سزد لشکر فرستادن؟

*Akıl Mesih'i der ki benim gibi bir eşek binicisine
Senin gibi Mehdi'nin yanına ordu göndermek yakışır mı?*

چو چیزی نیست در دستم که حضرت را سزا باشد
ز بهر خدمت پایت بخواهم سر فرستادن

*Elimde hazrete yakışacak bir şey olmadığından dolayı
Ayağına hizmet ve hürmet için başımı göndereceğim*

K 109/49-1625-1629

اگر با یکدیگر ما را نیفتد قرب جسمانی
نباشد کم ز پیغامی بیکدیگر فرستادن

*Eğer birbirimize nasip olmasa da fiziksel yakınlık
Birbirimize en azından bir mesaj göndermek de eksik olmasın*

سراسر حامل اخلاص ازین سان نکتهها دارم
ز سلطان سخن دستور و از چاکر فرستادن

*Baştanbaşa ihlas yüklü böylesine sözlerim var
Emir sözü'n sultanından göndermek ise kuldân/hizmetçiden*

K 109/49-1631-1632

مدح سعدی نگفته بی‌تی چند
طوطی نطق را زبان بگرفت

*Birkaç beyit Sa'dî'nin övgüsünü demeden
Konuşan papağanın dili tutuldu*

K 109/50-1635

پادشاه سخن بتیغ زبان
تا بجایی که می توان بگرفت
Sözün sultanı dil kılıcıyla
Alınabilecek her yeri aldı

K 109/50-1637

6.9. Humâm-i Tebrîzî (ö.714/1335)

Humâm-i Tebrîzî olarak meşhur olan Hâce Humâmuddîn ‘Alâ-i Tebrîzî, İlhanlılar döneminde yaşamış İran’ın ünlü isimlerinden, büyük şeyhlerden ve döneminin ünlü şairlerinden birisidir. Tasavvufta üst makamlara ulaşmıştır. 636/1257 yılında doğmuştur. Sâhibdivân Cuveynî’ye yakınlığıyla bilinen bir isimdir. Humâm-i Tebrîzî 714/1335 yılında Tebriz’de vefat etmiştir.¹¹⁰

Kaynaklarda Seyf-i Fergânî’nin Tebriz’de bulunduğu süre içinde, Cuveynî’nin yanındayken Humâm ile tanıştıkları ve birlikte zaman geçirdikleri anlatılır. İktibas edilen örnekten de anlaşılacağı üzere Humâm’ın şiirlerini bilen Seyf, onun şiirinden bir mısraı aynen iktibasla şiirinde kullanmıştır.

کای خداوند تو برگیرش اگر خود بمثل
”در میان من و معشوق همام است حجاب“

Ey Allah’ım sen onu kaldır al eğer kendisi

“Ben ile Humâm’ın sevgilisi arasında perde var ise”

G 280/128-4903

6.10. Sahbân (ö. I. yy sonları / VIII. yy başları)

Sahbân b. Zufer b. İyâs el-Vâilî el-Bâhilî (ö. I. yüzyıl sonları / VIII. yüzyılın başları) Vâil kabilesinin hatip ve şairidir. Câhiliye devrinde Vâil kabilesinde doğdu ve bu kabile içinde yetişmiştir. Sahbânu Vâil, Sahbânu Vâil el-Bâhilî diye tanınmıştır. Hem Câhiliye devrinde hem İslâmî dönemde hitabet, fesahat ve belâgatıyla meşhur

¹¹⁰ Zebîhullâh-i Şafâ, *Târîh-i Edebiyât der İrân*, III. Cilt, s. 612-619.

olmuştur.¹¹¹ Bu şöhretinden dolayı olsa gerek Seyf, fesahat yönünden yetkinliğini isbat için şiirlerini Sahbân'a göndereceğini ifade etmektedir. Şair, bununla kendi şiirinin fesahatına güvendiğini ifade etmekte ve bu alandaki en usta isimle kıyaslamaktan çekinmemektedir.

من از همت تو چو آنجا رسیدم

که بار فصاحت بسحبان فرستم

Ben senin yardımınla oraya vardığımda

Fesahat yükünü Sahbân'a gönderirim

K 110/51-1677

7. Divanda Adı Geçen Eserler

Seyf-i Fergânî, eser adı olarak Hz. Ali'nin *Nehcu'l-Belâgâ'sını*, İbn-i Sînâ'nın *İşârât'ını* ve *Kânûn'unu*, Sa'dî'nin *Gülistan'ını* anmaktadır. Şair, genel olarak kitabı ve ilmi önemsemektedir. Şair, *dinini eserlerle güçlendir, aradığını kitaplarda ara, Kur'an ve din kaynaklarında aramayanların hak yolu kaybettiklerini* ifade etmektedir.

سیف فرغانی برو آثار دین داران بجان

در کتب می جو، قوی می کن بدان آثار دین

Seyf-i Fergânî git dindarların eserlerini can ile

Kitaplarda ara, o eserlerle güçlendir dinini

خلق در دنیای باطل راه حق گم کرده اند

چون نمی جویند در قرآن و در اخبار دین

Halk batıl dünyada hak yolu kaybetmiştir

Kuran ve din kaynaklarında aramadıkları için

K 180/107-3171-3172

Nehcu'l-Belâgâ, Hz. Ali'nin eseridir. *Nehcu'l-Belâgâ*, isminin lügat manasını da hatırlatacak şekilde bir benzetme bağlamında kullanılmaktadır. Burada şair *böylesi bir belağatla şiir söyleyen kişinin Hay-*

¹¹¹ İsmail Durmuş - Mustafa Öz, "Sahbân El-Vâilî", *DİA*, XXXV. Cilt, 2008, s. 511-512.

dar olacağını söyleyerek eseriyle birlikte Hz. Ali'nin Haydar lakabını da anmaktadır.

برين نهج كه تويى با چنين بلاغت شعر
تو حيدرى نزند با تو هر سخن دان تيغ

Böylesine bir belağatla şiir söylediğin bu üslubda

Sen Haydar'sın her söz bilen senle kılıç sallayamaz

K 157/84-2742

İbn-i Sinâ'nın tıp ile ilgili kaleme alınmış olup orijinal ismi *el-Ķânûn fi't-tıb* olan ancak *Kânûn* şeklinde ünlünen eseridir. Şair de burada *şifanın Kânûn'da aranması gerektiğini, asıl aranması gereken yerin Kur'an olduğunu* belirterek okuru doğru bilgi için Kur'an'a yönlendirmektedir.

ز دارو ها كه در قانون نوشتست
مجوى صحت كه چون قرآن شفايم

Kânûn'da yazılı olan ilaçlardan

Sağlık arama zira Kur'an'dır şifam

K 53/14-357

İşârât, İbn-i Sinâ'nın *İşâretler ve Telmihler* kitabıdır. Mantık, fizik ve metafizik bölümlerinden müteşekkil bu eser yirmi bölüm olarak kaleme alınmıştır. Orijinal ismi *İşârât ve'l-tembihât* şeklindedir. Şair, burada muhtemelen *İşârât*'ın yoğunluğuna göndermede bulunarak *İşârât* ile meşgul olanın haberlerden, hatta müjdelerden dahi habersiz kaldığını söylemektedir.

بسمع جانش بشارات ره روان نرسيد
كسى كه ره به اشارات پورسينا رفت

Can kulağıyla yolcuların müjdesine yetişmedi

İbn-i Sinâ'nın İşârât'ına yolu düşen kimsenin

K 70/27-746

Şair, Sa'dî'nin ünlü eseri *Gülistân*'ı isminin lügat manası bağlamında anmakta ve *gülün dikeninin kendisinin payına düştüğünü*

söylemektedir. Diğer beyitte de Sa'dî'nin şiirini bir bülbüle benzetmekte ve gül ile bülbül arasında tenasub kurarak her yerin gül bahçesi olduğunu ifade etmektedir.

زین گلستان بسیف فرغانی

خار دادی مدام و خرما هم

Bu Gülistân'dan Seyf-i Fergânî'ye

Diken vermişsin ve bir de hurma

K 72/28-781

بلبل طبع او صغیری زد

همه آفاق گلستان بگرفت

Onun şiirinin bülbülü bir ıslık çaldı

Bütün ufukları Gülistan kapladı

K 109/50-1640

8. Divanda Adı Geçen Kavim, Topluluk ve Diller

Seyf-i Fergânî Divanı'nda Anadolu lular, Araplar, Farslar, Tatarlar, Kürtler, Türkler, Ermeniler ve Zenciler gibi çok sayıda kavim isimi zikredilmektedir.

Anadolulular (Rûmiyân), müstakil bir kavim olarak değil, Anadolu coğrafyasında yaşamakta olan insanlar için genel bir isimlendirme olarak ifade edilmektedir.

Araplar, İslâm öncesi şiir gelenekleri, Hz. Peygamber'e karşı mücadeleleri ve Müslüman olduktan sonra da Sâsânîlere karşı zafer kazanmaları bağlamında anılırlar.

Farslar doğrudan anılmazken sadece Hüsrev ve Şirin hikâyesine ne yapılan göndermede bir benzetilen olarak anılmaktadır.

Tatarlar doğrudan geçmez ancak *Tatarların* halkı yükümlü tuttuğu vergi anlamında yarlık kelimesiyle birlikte zikredilmektedir.

Kürtler, Seyf-i Fergânî'nin şiirinde sadece bir beyitte hırka giymeleri vesilesiyle benzetilen olarak anılmaktadır.

Türkler, Seyf-i Fergâni'nin şiirinde en çok anılan kavimdir. Türkler genellikle olumsuz olarak anılmaktadırlar. Şairin bu olumsuzluğun temel nedeni olarak Ahmed Ateş, *onun göçebe Türkleri beğenmemesi, yerleşik ve göçebe şeklindeki iki ayrı düzenin birbirine uymaması ile açıklanabilir* demektedir.¹¹² Sürekli isyan etmeleri nedeniyle genellikle olumsuz olarak anılmaktadırlar. O dönemde *Türkmenlerin* şehir merkezlerine baskın yapmaları, yağmacılıkları vurgulanmaktadır. Bu devirde göçebe unsurlar, baskın, yağma ve her türlü saldırılar ile şehirli ahaliye büyük zarar verirlerdi. Türk kelimesi iki beyitte de *güzel* anlamında kullanılmıştır.

Ermeniler, sadece bir beyitte anılmaktadırlar. Bu beyitte de etnik köken vurgusundan ziyade din vurgusu ön plandadır.

Zenciler, sadece bir beyitte anılmaktadırlar. Bir etnik vurgudan ziyade siyahi renkleri bağlamında benzetilen olarak anılmaktadır. İlgili beyitler çalışmanın üçüncü bölümünde ilgili başlık altında teferruatıyla verilmektedir.

8.1. Âd Kavmi

Kur'an-ı Kerim'de adı geçen ve helak edilmiş kavimlerden birisidir. Kendilerine peygamber olarak Hz. Hûd'un gönderildiği kavimdir.

ز بر و زیر مکن کار جهانی چون عاد

که بیک صیحه شوی زیر و زبر همچو ثمود

Âd kavmi gibi dünya işini gizli saklı yapma

Zira bir nara ile alt üst olursun tıpkı Semûd gibi

K 160/85-2753

برو از شام سوی مکه ببین شهر ثمود

در بنا کردن خانه صفت عاد مگیر

Git Şam'dan Mekke'ye doğru ve Semûd şehrini gör

Ev yapımında Âd kavmini örnek alma

K 166/93-2878

¹¹² Ahmed Ateş, "Anadolu'nun Unutulmuş Büyük Bir Şairi: Sayf al-Dîn Muhammed al Farğânî", s. 430.

8.2. Rûmiyân (Anadolulular)

Seyf-i Fergânî'nin şiirinde bir beyitte geçer. Müstakil bir kavim olarak değil ancak coğrafyada yaşayan tüm halk kastedilir.

رومیان همچو گوسپند از گرگ
همه در زحمت از سگان تواند

Andolulular koyun gibi kurttan sıkıntılıdır

Hepsi senin köpeklerinden dolayı sıkıntılıdır

K 154/82-2630

8.3. Araplar

Araplar, İslâm öncesi şiir gelenekleri, Hz. Peygamber'e karşı mücadeleleri ve Müslüman olduktan sonra da Sâsânîlere karşı zafer kazanmaları bağlamında anılırlar.

عرب اگر چه بگفتار سحر می کردند
از ابتدای الف تا به انتهای حروف

Arap her ne kadar söz ile sihir yapıyordu

Elifin başından harflerin sonuna kadar

K 45/9-229

مرا کلوخ جفا آنچنان زدند بقهر
که کافران عرب بر لب پیمبر سنگ

Beni ceфа kesekleriyle öylesine bir kahırla dövdüler ki

Arap kafirlerinin peygamberin dudağına taş vurmağı gibi

K 93/39-1272

بعشق قمع توان کرد نفس را، که زدند
عرب بقوت دین با ملوک ساسان تیغ

Nefis aşk ile boyun eğdirilebilir, zira

Araplar dinin kuvvetiyle Sâsânî meliklerine kılıç vurdular

K 157/84-2722

8.3.1. Arapça

Seyf-i Fergâni'nin şiirinde iki beyitte Arapça anılmaktadır. İkisinde de anadili kullanıcısı dışında anılması dikkat çekmektedir. İlkinde *Arapça konuşan bir Türkün ardından Hotenli ve Çinlilerin konuşması* şeklinde anılırken ikincisinde dini duyguları dünyevi çıkarları için kullananlara yönelik bir eleştiri bağlamında yine bir ticaretle uğraşan bir Türkün kendi memleketinde Arapça konuşması şeklinde kullanılmaktadır.

تُرکِ تازی گو که پشت پا ز عشق او زدند
مشک‌مویان ختن بر روی بت‌رویان چین

*Arapça konuşan Türk'ün arkasından aşkını konuşular
Hotenli misk saçlılar ile Çinli güzeller*

K 127/64-2042

چون تو دایم کار دین از بهر دنیا می کنی
در یمن ترکی همی گویی و تازی در طراز

*Sen her zaman din işini dünya için yaptığından
Yemen'de Türkçe konuşursun, Tarâz'da Arapça*

K 152/80-2566

8.4. Farslar

Farslar doğrudan anılmazken sadece Husrev ve Şîrîn hikayesine yapılan göndermede bir benzetilen olarak geçmektedir.

گر چو خسرو چند روز از دست دادی ملک پارس
همچو شیرین شکرستانی ز ارمن می بری

*Eğer Husrev gibi birkaç gün kaybedersen Fars ülkesini
Tıpkı Şîrîn gibi bir şeker tarlasını Ermenistan'dan alırsın*

K 169/98-2958

8.5. Tatarlar

Tatarlar doğrudan geçmez ancak Tatarların halkı yükümlü tuttuğu vergi anlamında yarlık kelimesiyle birlikte kullanılmakta ve Anadolu'da bunun geçersiz olduğu vurgulanmaktadır.

چو زر قلب مردود است و تقویم کهن باطل
درین ملکی که ما داریم، یرلیغ تئار تو

*Sahte altın gibi geçersiz ve eski takvim gibi batıldır
Bizim yaşadığımız bu memlekette senin Tatar yarlığıñ*

K 42/4-130

8.6. Kürtler

Kürtler, Seyf-i Fergânî'nin şiirinde sadece bir beyitte anılmaktadır. Bu beyitte olumsuz bir anma dikkat çekmektedir.

رو که هستی تو اندرین خرقه
همچو کُردی بشعر پشمین در

*Git zira sen bu hırkanın içinde
Yünlü kürkteki Kürt gibisin*

K 133/68-2153

8.7. Türk/Türkmen

Türkler, Seyf-i Fergânî'nin şiirinde en çok anılan kavimdir. Genellikle olumsuz olarak anılmaktadırlar. O dönemde Türkmenlerin şehir merkezlerine baskın vermeleri, yağmacılıkları vurgulanmaktadır. Türk kelimesi iki beyitte de *güzel* anlamında kullanılmıştır. Bir beyitte de Selçukluların, Hasan Sabbâh ile mücadelesine gönderme yapılmaktadır.

مگو درین خیمه بی ستون
که در خرگهی ترکمانی خوشست

*Deme ki bu sütunsuz çadırda (yaşamak)
Bir Türkmen çadırındaymışsın gibi güzeldir*

K 72/29-792

چشمت دلم ببرد و بجان نیز قصد کرد
لشکر شکست ترک و بیغما در اوقتاد

*Gözün gönlümü götürdü ve canıma da kasedetti
Orduyu yendi Türk ve yağmaya başladı*

K 116/56-1790

تُرک تازی گو که پشت پا ز عشق او زدند
مشک‌مویان ختن بر روی بت‌رویان چین

Arapça konuşan Türk'ün arkasından aşkını konuştular
Hotenli misk saçlılar ile Çinli güzeller

K 127/64-2042

جمال تو نرسانید بوی عشق بعقل
که جوهری ننماید بت‌رکمان گوهر

Senin güzelliğin aşkın kokusunu ulaştırmadı akla
Zira bir hiçbir cevher Türkmenlere cevher göstermez

K 146/75-2461

ترکمان خسری هر نفس از هر طرفی
بر ولایت بزند چون اجل ناگاهی

Yağmacı Türkmenler her an her bir yandan
Şehre saldırırlar ansızın gelen ecel gibi

K 147/76-2491

ز جان نشانه کن و از نشانه ساز سپر
که تیر غمزه آن ترک راست پیکان تیغ

Candan hedef yap ve hedeften kalkan yap
Zira o Türk'ün gamze okunun temreni kılıçtır

K 156/84-2671

بگرد نرگس مخمور او خدنگ مژه است
بدست ترکان تیر و بچنگ مستان تیغ

Onun mahmur nergisinin etrafında kirpik oku var
Türklerin elinde ok var ve sarhoşların (Hasan Sabbâh'ın fedaileri)
elinde hançer var

K 156/84-2672

8.7. 1. Türkçe

Türkçe, Seyf'in şiirinde bir beyitte geçmektedir. Bu beyitte Arapça konuşulan Yemen'de Türkçe konuşan birisinin Türkçe konuşulmakta olan Tarâz'da da Arapça konuşması bağlamında geçmektedir.

چون تو دایم کار دین از بهر دنیا می کنی
در یمن ترکی همی گویی و تازی در طراز

*Sen her zaman din işini dünya için yaptığından
Yemen'de Türkçe konuşursun, Tarâz'da Arapça*

K 152/80-2566

8.8. Ermeni

Ermeni, sadece bir beyitte anılmaktadırlar. Bu beyitte de etnik köken vurgusundan ziyade din vurgusu ön plandadır.

بترک دنیا جز مرد عشق کس نکند
که ارمنی نزنند بر صلیب قیصر سنگ

*Aşk adamından başkası terketmez dünyayı
Zira Ermeni Kayser'in haçına taş atmaz*

K 92/39-1245

8.9. Semûd

Semud kavmi, Kur'an-ı Kerimde geçen ve helak olduğu belirtilen kavimlerden birisidir. Hz. Sâlih'in kendilerine peygamber olarak gönderildiği kavimdir.

ز بر و زیر مکن کار جهانی چون عاد
که بیک صیحه شوی زیر و زیر همچو ثمود

*Âd kavmi gibi dünya işini gizli saklı yapma
Zira bir nara ile alt üst olursun tıpkı Semûd gibi*

K 160/85-2753

برو از شام سوی مکه ببین شهر ثمود
در بنا کردن خانه صفت عاد مگیر

Git Şam'dan Mekke'ye doğru ve Semûd şehrini gör

Ev yapımında Âd kavmini örnek alma

K 166/93-2878

8.10. Ye'cûc

Ye'cûc kavmi, Kur'an-ı Kerim'de yeryüzünde fitne ve fesat çıkaracak, bozgunculuk yapacak bir kavim olarak bahsedilen kavimdir. Seyf'in şiirinde de bu bağlamda anılmaktadır.

از برای فتنه یأجوج معقولات نفس

سد اسلام است منقولات ایمانی مرا

Ye'cûc fitnesinden dolayı nefsin kabul ettikleri

İslâm engelidir benim imani rivayetlerim için

K 105/45-1538

8.11. Zenciler

Zenciler, sadece bir beyitte anılmaktadırlar. Bir etnik vurgudan ziyade siyahî renkleri bağlamında anılmaktadır.

بکافور برفی شود زنگی آسا

سیه روی چون داغ گازر شکوفه

Zenci gibi kâfur ile beyaz/kar gibi olur

Çamaşırcının izi gibi siyah yüzlü olan gonca

K 97/41-1360

9. Divanda Adı Geçen Ülkeler ve Şehirler

Seyf-i Fergânî Divanı'nda 36 şehir ve ülke ismi geçmektedir. Bu şehirlerin ilki şairin yaşadığı şehir olan *Aksaray*'dır. Şair *Aksaray*'ı bir beyitte meskeni olarak anarken diğer beyitte de dervişlerin, güçsüzlerin şehri evi ve memleketi olarak zikretmektedir.

Anadolu, Seyf-i Fergânî'nin şiirinde Mısır'dan sonra en çok adı geçen ikinci memlekettir. *Anadolu*, Seyf'in şiirinde *Rûm* şeklinde anılmaktadır. Seyf'in şiirinden anlaşıldığı üzere o dönemde çok zor

günler geçiren Anadolu'nun durumu açıkça tasvir edilmektedir. Anadolu mihnetin merkezi, gurbetlik olarak zikredilmektedir.

Seyf'in şiirlerinde adı geçen diğer şehirler şunlardır: Alamût, Bedehşân, Buhara, Çin, Ermenistan, İran, İsfahan, Gazne, Hicâz, Horasan, Hoten, Kazvîn, Ken'ân, Kerbelâ, Kirmân, Kudüs, Medyen, Mekke, Mısır, Merv, Sâ mânîler, Sâsânîler, Sebâ, Selçuklular, Semûd, Şam, Şîrâz, Şîrvân, Tarâz (Talas), Tebriz, Turân, Ummân, Yemen.

9.1. Aksaray

Seyf-i Fergânî'nin yaşadığı şehir olan Aksaray şehrinin ismi iki beyitte geçmektedir. İlk beyitte şair, şahit olduğu ve Aksaray'da vuku bulan bir sıkıntıyı anlatırken şehrin adını anmaktadır. İkinci beyitte de yaşadığı mekanı belirtirken *Aksaray meskenim oldu* şeklinde bir ifade kullanmaktadır.

شمر تو چون یزید سمر شد بفعل بد
ای تو حسین و آقسرا کربلاى تو

*Senin Şimrin Yezîd gibi kötü eylemiyle ünlendi
Ey kendisi Hüseyin ve Aksaray Kerbelâsı olan sen*

K 105/46-1556

مسکن من ملک روم مرکز محنت
آقسرا شهر و خانه دار هو ان بود

*Benim meskenim Anadolu toprağı, meşakkatlerin merkezi
Aksaray dervişlerin şehri ve dervişliğin eviydi (K 129/65-2088)*

K 130/65-2088

9.2. Alamût

Hasan Sabbâh'ın mekanı olan ünlü Alamût kalesi iki beyitte anılmaktadır. İlk beyitte Kazvîn'de bulunan ve bir süreliğine Kazvîn'i üs olarak kullanan Hasan Sabbâh'ın nisbesi olarak anılırken ikincisinde gene Hasan Sabbâh ile ilişkili olarak *Alamût kartalı* şeklinde bir tamlamada zikredilmektedir.

هستى تو و عشق هر دو بهم
الموتى بود بقروين در

Senin varlığın ve aşk her ikisi beraber

Kazvîn'deki Alamûtlu gibidir

K 133/68-2158

ز خنجر ملک الموت بیم نیست مرا

چو در کفش نبود از فراق جانان تیغ

Alamut kralının hançerinden korkum yok benim

Elinde sevgilinin ayrılığından bir kılıç olmadıkça

K 157/84-2710

9.3. Anadolu (Rûm)

Andolu, Seyf-i Fergâni'nin şiirinde Mısır'dan sonra en çok adı geçen ikinci memlektir. Seyf'in şiirinden anlaşıldığı üzere o dönemde çok zor günler geçiren Anadolu'nun durumu açıkça tasvir edilmiştir. *Anadolu mihnetin merkezidir, Anadolu'da İslâm'dan eser kalmamıştır, Anadolu'ya doğru giden abdal ölümü istiyor demektir, devlet sahibi dindar olursa Andolu ve Çin de düşmanı olur, Anadolu, Şîrvân gibi gurbetlidir, Anadolu'da Haccâc'ın zulmü vardır, Anadolu halkı koyun gibi kurdun elinde sıkıntı çekmektedir.*

بهر روی تو بجز آینه چینی مهر

دیدم اندر روم لایق نیست دیگر آینه

Senin yüzün için çini ayna dışında güneş

Gördüm Anadolu'da artık ayna sana yaraşmaz

K 65/23-642

ز خانه تا در مسجد نیامد از پی دین

ولیکن از پی دنیا ز روم تا چین رفت

Din için evden caminin kapısına kadar gelmedi

Fakat dünya için Anadolu'dan Çin'e kadar gitti

K 73/30-804

مسکن من ملک روم مرکز محنت
آقسرا شهر و خانه دار هوان بود

*Benim meskenim Anadolu toprağı mihnetin merkezi
Aksaray dervişlerin, güçsüzlerin şehri evi ve memleketi idi*

K 130/65-2088

نیست در روم از اسلام به جز نام و شدست
قطب دین مضطرب و رکن شریعت واهی

*Anadolu'da İslâm'dan bir şey kalmamıştır adından başka
Dinin kutbu muzdarip olmuş ve şeriattin rüknü boşa çıkmış*

K 147/76-2492

بیم آنست که ابدال خضر را گویند
گر سوی روم روی مردن خود می خواهی

*Korku odur ki abdal Hızır'a desin ki
Anadolu'ya doğru gidiyorsan eğer sen ölümünü istiyorsun*

K 147/76-2493

صاحب دولت ار بود دین دار،
خصمش ار شاه روم و چین باشد

*Devlet sahibi eğer dindar olursa
Düşmanı da Anadolu ve Çin şahı olsa*

K 149/77-2507

منم مانند خاقانی و روم امروز شروانم
بتیریزم فگن یارب ز شروان بی نیازم کن

*Ben Hâkânî gibiyim ve Anadolu bugün Şîrvân'umdur
Tebriz'e at beni ya rabbi Şîrvân'a muhtaç etme beni*

K 150/78-2531

کندرين ایام ای خاقان کسری معدلت
ظلم حجاج است اندر روم نی عدل عمر

*Bu günlerde ey adaletin kirası olan hakan
Anadolu'da Haccâc'ın zulmü var Ömer'in adaleti değil*

K 154/81-2584

رومیان همچو گوسپند از گرگ
همه در زحمت از سگان تواند

*Andolulular koyun gibi kurttan sıkıntıda dırlar
Hepsi senin köpeklerinden dolayı sıkıntıda dırlar*

K 154/82-2630

9.4. Bedeşân

Bedeşân, Afganistan'ın vilayetlerinden birisidir, yakut madeniyle ünlüdür ve Seyf'in şiirinde yakut ile ilgili anılmaktadır.

بخندد بسی معدن لعل بر من
که خر مهره سوی بدخشان فرستم

*Yakut madeni bana çokça güler
Zira Bedeşân'a at boncuğu gönderirim*

K 110/51-1660

9.5. Buhara

Buhara, İslâm medeniyetinin önemli ilim merkezlerinden birisidir ancak Seyf'in şiirinde hükümet/taht ile ilgili olarak anılmaktadır.

کجا سریر بخارا رسد به ایلیک خان
سبکتکین چو زند بهر آل سامان تیغ

*Buhara tahtı İlek Han'a nasıl ulaşsın
Sebuktekîn Sâ mânîler için kılıç kuşanınca*

K 156/84-2687

9.6. Çin

Çin, Seyf-i Fergânî'nin şiirinde dört beyitte anılmaktadır. İlkinde *ilim Çin'de de olsa* hadis-i şerifine gönderme yapılarak *dini için evden camiye kadar gelmeyenin dünyalık için Anadolu'dan Çin'e kadar gittiği* ifadeyle eleştirilirken ikinci beyitte *Çin ceylanı* münasebetiyle anılmakta, üçüncü beyitte *Çinli güzeller* münasebetiyle anılmakta ve son beyitte ise *dindar olanın düşmanı Anadolu ve Çin olur* şeklinde bir ifadeyle mübalağalı olarak anılmaktadır.

ز خانه تا در مسجد نیامد از پی دین
ولیکن از پی دنیا ز روم تا چین رفت

*Din için evden caminin kapısına kadar gelmedi
Fakat dünya için Anadolu'dan Çin'e kadar gitti*

K 73/30-804

صبا ز خاک درت گر برو فشاند گرد
چو ناف آهوی چینی شود معطر سنگ

*Saba rüzgârı senin kapının toprağından eğer ona toz saçarsa
Çin ceylanının miski gibi koku saçır taş*

K 93/39-1262

تُرک تازی گو که پشت پا ز عشق او زدند
مشک‌مویان ختن بر روی بترویان چین

*Arapça konuşan Türk'ün arkasından aşkını konuştular
Hotenli misk saçlılar ile Çinli güzeller*

K 127/64-2042

صاحب دولت ار بود دین دار،
خصمش ار شاه روم و چین باشد

*Devlet sahibi eğer dindar olursa
Düşmanı da Anadolu ve Çin şahı olsa*

K 149/77-2507

9.7. Ermenistan (Ermen)

Ermenistan (Ermen), Seyf'in şiirinde bir beyitte Şîrîn münasebetiyle anılmaktadır.

گر چو خسرو چند روز از دست دادی ملک پارس
همچو شیرین شکرستانی ز ارمن می بری

*Eğer Husrev gibi birkaç gün kaybedersen Fars ülkesini
Tıpkı Şîrîn gibi bir şeker tarlasını Ermenistan'dan alırsın*

K 169/98-2958

9.8. İran / Acem Mülkü

Seyf-i Fergânî'nin şiirinde İran beş beyitte, *molk-i 'acem, devân, İrân, pârs* şeklinde anılmaktadır. İlkinde Hz. Ömer'in İran'ı feth etmesi bağlamında anılmakta ve ikinci beyitte İran'ın Fars ilinde bulunan Devân çölü münasebetiyle anılırken üçüncü beyitte ünlü kahraman Zal ile ilgili olarak kullanılırken son beyitte ise *İrân'a sefer yapacak olanın muzaffer olacağı* şeklindeki bir ifadede anılmaktadır. Üç beyitte *İrân* kelimesi ile anılırken birinde *'Acem mülkü* olarak anılmaktadır.

ز عشق تو هستی ما را فناست
ز والست ملک عجم را عمر

*Senin aşkından bizim varlığımıza yokluk vardır
Acem mülküne de Ömer çöktüştür*

K 124/62-1966

گرد میدان انفس و آفاق
همچو گویی بسر دوان برود

*Dünyanın etrafında dolanır
Dersin ki Devân çölüne doğru gider*

K 131/67-2126

چو زال زر برو ایران زمین نگه می دار
چو رستم ار نرنی در بلاد توران تیغ

*Zâl-i zer gibi git İnan ülkesini koru
Rustem gibi Turân ülkesinde kılıç sallamasan da*

K 157/84-2721

همچو رستم سهل گردد راه توران بر دلت
چون سوی ایران سپهداری چو بیژن می بری

*Tıpkı Rustem gibi Turân yolu gönlüne kolay olur
İnan yönüne doğru komutan olduğunda Bijen gibi kazanırsın*

K 170/98-2960

آفتاب روی تو چون در عرب پیدا شود
از حبش عاشق بلال از پارس سلمان آورد

*Senin yüzünün güneşi Arabistan'da ortaya çıksa
Habeş'ten Bilâl'i, Pârs'tan Selmân'ı getirir*

G 542/576-10152

9.9. İsfahan

İnan'ın ünlü şehri İsfahan, Seyf'in şiirinde üç beyitte anılmaktadır. İlk iki beyitte sürmesi münasebetiyle anılırken diğer beyitte de şairleri bağlamında zikredilmektedir.

آن نقد را کجا بقیامت بود رواج
وین سرمه کی شود بسپاهان فروخته

*O gümüşe kıyamet gününde nasıl ilgi gösterilir
Ve Bu sürme ne zaman İsfahan'da satılabilir*

K 43/5-166

بکوری کند حمل صاحب بصیرت
که سرمه بسوی سپاهان فرستم

*Basiret ehli benim körlüğüme yorar
İsfahan'a sürme göndermemi*

K 111/51-1661

سوی آن بحر شعر ار کش ازین جو قطره بی بردی

کجا آب سخن ماندی ورا در اصفهان روشن

O şiir denizine eğer bu ırmaktan bir damla götürseydin

Onun söz suyu İsfahan 'da nasıl parlak kalırdı

K 137/70-2249

9.10. Gazne

Gaznelilerin merkezi olan Gazne şehri, Seyf'in şiirinde bir kez, Gaznelilerin saltanatının çökmesi münasebetiyle geçmektedir.

سریر دولت سلجوقیان بمر و نماند

شکوه هیبت محمودیان ز غزنین رفت

Selçuklular devletinin tahtı Merv 'de kalmadı

Mahmudilerin heybeti ve şaşaası Gaznenyn 'den gitti

K 73/30-814

9.11. Gazneliler

Gazneliler, doğrudan Seyf'in şiirinde geçmezken sadece bir beyitte Mahmudiler şeklinde anılmaktadırlar.

سریر دولت سلجوقیان بمر و نماند

شکوه هیبت محمودیان ز غزنین رفت

Selçuklular devletinin tahtı Merv 'de kalmadı

Mahmudilerin heybeti ve şaşaası Gaznenyn 'den gitti

K 73/30-814

9.12. Hicâz

Günümüzde Suudi Arabistan'da bulunan ve bir bölge adı olan Hicaz, sadece bir beyitte o da Ka'be münasebetiyle anılmaktadır.

تا خود بیرون نیایی ره نیایی در حرم

ور چه همچو کعبه باشی سال و مه اندر حجاز

*Sen kendinden çıkmadıkça Harem 'e yol düşürmezsin
Kâbe gibi aylarca ve yıllarca Hicâz 'da olsan da*

K 152/80-2567

9.13. Horasan

Horasan, Seyf'in şiirinde tek beyitte o da Selçukluların hakimiyetine geçmesi münasebetiyle anılmaktadır.

چو بوسعيد خراسان بآل سلجق داد
نراند سلطان مسعود در خراسان تیغ

*Ebû Sa'îd Horasan 'ı Selçuklulara verince
Sultan Mesud Horasan 'da kılıç kullanmadı*

K 157/84-2727

9.14. Hoten

Hoten, Çin'in Uygur-Sincan bölgesinde ve ipek yolu güzergâhı üzerinde yer alan bir şehirdir. Güzelleri münasebetiyle anılmıştır.

ثُرکِ تازی گو که پشت پا ز عشق او زدند
مشکمویان ختن بر روی بترویان چین

*Arapça konuşan Türk'ün arkasından aşkını konuştular
Hotenli misk saçlılar ile Çinli güzeller*

K 127/64-2042

9.15. Kazvîn

İran'ın kuzeyinde yer alan Kazvin şehri, burayı üs olarak kullanan Hasan Sabbâh münasebetiyle anılmıştır.

هستی تو و عشق هر دو بهم
الموتی بود بقزوین در

*Senin varlığın ve aşk her ikisi beraber
Kazvîn'deki Alamûtlu gibidir*

K 133/68-2158

9.16. Ken'ân

Günümüzde İsrail, Filistin ve Lübnan toprakları ile Ürdün, Mısır ve Suriye'nin kıyı kesimlerini kapsayan bölgenin eski ismi olan Ken'ân, Hz. Yûsuf'un memleketidir. Seyf-i Fergâni'nin şiirinde de bu münasebetle anılmakta ve Hz. Yûsuf ile birlikte zikredilmektedir.

تو ای یوسف مصر دولت نگویی

بشیری بمحزون کنعان فرستم؟

Sen ki Mısır'ın devlet bulmuş Yûsuf'usun

Ken'ân mahzununa bir müjde göndereyim mi?

K 110/51-1672

بهر یعقوبان نابینای هجران چون بشیر

سوی کنعان بردم از یوسف خبر باز آمدم

Ayrılıktan kör olmuş Ya'küblara müjde gibi

Ken'ân'a Yûsuf'tan haber götürdüm geri geldim

K 135/69-2189

قناعت مصر ملک است و جهان مانند کنعانی

چو یوسف ملک مصرم ده ز کنعان بی نیازم کن

Kanaat saltanatın Mısır'ıdır ve dünya da Ken'ânlı gibi

Yûsuf gibi Mısır'ı bana mülk olarak ver Ken'ân'a muhtaç etme beni

K 150/78-2527

گر ز دنیا باز مانی ملک عقبی آن تست

شد عزیز مصر یوسف چون ز کنعان باز ماند

Eğer dünyadan geriye düşersen ahiret mülkü senindir

Mısır azizi oldu Yûsuf, Ken'ân'dan ayrı düşünce

K 187/116-3346

9.17. Kerbelâ

Hız. Hüseyin'in şehid edildiği mekan olan Kerbelâ, Seyf'in şiirinde de bu münasebetle anılmaktadır. Kerbelâ, Yezîd ve Hız. Hüseyin ile birlikte zikredilmektedir.

یزید عشق تو هر روز تشنه خون ریزد
حسین دل را در کربلای اندیشه

Senin aşkının Yezîd'i her gün susamış gibi kan döker

Gönül Hüseyin'inin kanını düşünce kerbelâsında

K 56/16-418

شمر تو چون یزید سمر شد بفعل بد
ای تو حسین و آقسرا کربلای تو

Senin Şimr'in Yezîd gibi kötü eylemiyle ünlendi

Ey kendisi Hüseyin ve Aksaray Kerbelâ'sı olan sen

K 105/46-1556

ای قوم درین عزا بگریید
بر کشته کربلا بگریید

Ey halk bu matemde ağlayınız

Kerbelâ'da öldürülmüşe ağlayınız

K 150/79-2534

9.18. Kirmân

İran coğrafyası şehirlerinden olan Kirmân, kimyonuyla ünlüdür ve Seyf'in şiirinde de bu münasebetle anılmaktadır.

بجای سخن گر بتو جان فرستم
چنان دان که زیره بکرمان فرستم

Söz yerine eğer sana can gönderirsem

Öyle bil ki Kirmân'a kimyon gönderirim

K 110/51-1651

9.19. Kudüs

Müslümanların ilk kıblesi olup Filistin’de bulunan Kudüs, iki beyitte anılmaktadır. ilkinde Hz. Meryem’in memleketi olarak anılırken ikincisinde bir benzetilen olarak kullanılmaktadır.

جانى كه بود مريم بكر حريم قدس

در مهد غم چو عيسى گویا در اوفتاد

Kudüs bölgesinin bakiresi Meryem gibi olan can

Gam ülkesinde İsa gibi konuşmaya başladı

K 117/56-1815

چون حرم قدس عشق ماست مقامت

ز مزم مکه است تشنه آبخورت را

Aşkımızın harem-i kudüsü olduğu için makamın

Mekke'nin zezemi senin içme suyuna teşnedir

K 174/102-3046

9.20. Medyen

Hz. Şuayb’in memleketi olan Medyen, Hz. Mûsâ münasebetiyle anılmaktadır.

هم عصایی هم صفورایی بدست آرد کلیم

ور بچوپانی ز مصرش سوی مدین می بری

Hem bir asâyı hem de bir Sefûrâ'yı kazanır Kelîm (Mûsâ)

Eğer çobanlık için onu Mısır'dan Medyen'e götürürsen

K 169/98-2957

9.21. Mekke

Müslümanlar için kutlu şehirlerin başında gelen Mekke-i mükerreme, Seyf'in şiirinde üç beyitte geçmektedir. İlk beyitte hac ibadeti ve hacılar münasebetiyle anılırken ikinci beyitte Semûd şehri tarif edilirken yön belirteci olarak kullanılmış ve son beyitte de zemzem kuyusu münasebetiyle anılmıştır.

سفر کعبه اگر از طرف شام کنند
در ره مکه یکی منزل حجاج علیست

*Eğer Şam tarafından Kâbe yolculuğuna çıksalar
Mekke yolunda ileri gelen hacıların konak yerlerinden biridir*

K 54/15-379

برو از شام سوی مکه ببین شهر ثمود
در بنا کردن خانه صفت عاد مگیر

*Git Şam'dan Mekke'ye doğru ve Semûd şehrini gör
Ev yapımında Âd kavmini örnek alma*

K 166/93-2878

چون حرم قدس عشق ماست مقامت
ز مزم مکه است تشنه آبخورت را

*Aşkımızın harem-i kudüsü olduğu için makamın
Mekke'nin zezemi senin içme suyuna teşnedir*

K 174/102-3046

9.22. Mısır

Seyf-i Fergânî'nin şiirinde adı en çok anılan ülke Mısır'dır. Biri hariç on beş beyitin tamamında da Hz. Yûsuf münasebetiyle anılırken bir beyitte de Hz. Mûsâ münasebetiyle anılmaktadır.

کز کید حاسدان بغلامی و بندگی
در مصر گشت یوسف کنعان فروخته

*Kıskançların hilesiyle köle ve hizmetçilikle
Mısır'da satıldı Ken'ânlı Yûsuf*

K 44/5-177

تو در مصر عرفان عزیزی شوی
چو یوسف بتعبیر سبع عجاف

*Sen Mısır'da bir azizin irfanı olursun
Yûsuf gibi yedi zayıfı yorumlayarak*

K 67/24-685

هم عصایی هم صفورایی بدست آرد کلیم
ور بچوپانی ز مصرش سوی مدین می بری

*Hem bir asâyı hem de bir Sefûrâ'yı kazanır Kelîm/Mûsâ
Eğer çobanlık için onu Mısır'dan Medyen'e götürürsen*

K 169/98-2957

عاقبت چون یوسف اندر ملک مصر و مصر ملک
عزتی یابی چو روزی چند در زندان شوی

*Sonuçta Yûsuf gibi Mısır mülkünde ve saltanat şehrinde
Bir değer bulursun birkaç gün zindanda kalırsan*

K 185/113-3288

گر ز دنیا باز مانی ملک عقبی آن تست
شد عزیز مصر یوسف چون ز کنعان باز ماند

*Eğer dünyadan geriye düşersen ahiret mülkü senindir
Mısır azizi oldu Yûsuf, Ken'ân'dan ayrı düşünce*

K 187/116-3346

9.23. Merv

Merv şehri, bir beyitte Selçukluların başkenti olması münasebetiyle anılmaktadır.

سریر دولت سلجوقیان بمر و نماند
شکوه هیبت محمودیان ز غزنین رفت

*Selçuklular devletinin tahtı Merv'de kalmadı
Mahmudîlerin heybeti ve şaşaaası Gaznenyn'den gitti*

K 73/30-814

9.24. Sâ mânîler

Orta Asya ve Doğu İnan bölgesinde kurulmuş Semerkant ve Buhara'nın başkentleri olduğu bir devlet olan Sâ mânîler, bir beyitte, ipek yolu güzergahı ve Buhara hükümeti/tahtı ve Gazenli hükümdarı Sebûktekîn'in saldırısı münasebetiyle anılmaktadır.

كجا سریر بخارا رسد به ایلک خان

سبکتکین چو زند بهر آل سامان تیغ

Buhara tahtı İlek Han'a nasıl ulaşsın

Sebûktekîn Sâ mânîler için kılıç kuşanınca

K 156/84-2687

9.25. Sâ sâ nîler

Sâ sâ nîler, sadece bir beyitte, Müslümanlara karşı yenilmeleri münasebetiyle nefisle mücadelede bir benzetilen olarak anılmaktadır.

بعشق قمع توان کرد نفس را، که زدند

عرب بقوت دین با ملوک ساسان تیغ

Nefis aşk ile boyun eğdirilebilir, zira

Araplar dinin kuvvetiyle Sâ sâ nî meliklerine kılıç vurdular

K 157/84-2722

9.26. Sebe

Hız. Süleyman'ın kıssasında dı geçen Belkıs'ın memleketidir. Belkıs Sebe ülkesinin melikesidir. Seyf'in şiirinde de Hız. Süleyman ve Belkıs münasebetiyle anılmaktadır.

بلقیس وار عدل سلیمان طلب مکن

کز ظلم هست سیل عرم در سبای خاک

Belkıs gibi Süleyman'ın adaletini talep etme

Zira toprağın Sebâsındaki bu şiddetli sel zulümdendir

K 126/63-1990

خط تو دیدم و از بنده دل برفت که هست
برای فتح سبا نامه سلیمان تیغ

Senin yüzünü gördüm benden gönül gitti
Zira Süleyman'ın mektubu Sebâ'nın fethi için kılıçtır

K 156/84-2681

نام او پیک صبا شاید که هست
گام او از کشوری تا کشوری

Onun adı Sebâ mektubudur
Onun adımı bir ülkeden bir ülkeye kadardır

K 191/123-3389

9.27. Selçuklular

Selçuklular, Seyf'in şiirinde iki beyitte anılmaktadır. İlkinde Merv'deki saltanatlarının yıkılması, ikincisinde ise Horasan'ı almaları münasebetiyle anılmaktadırlar.

سریر دولت سلجوقیان بمر و نماند
شکوه هیبت محمودیان ز غزنین رفت

Selçuklular devletinin tahtı Merv'de kalmadı
Mahmudîlerin heybeti ve şaşaaası Gaznenyn'den gitti

K 73/30-814

چو بوسعید خراسان بآل سلجق داد
نراند سلطان مسعود در خراسان تیغ

Ebû Sa'îd Horasan'ı Selçuklulara verince
Sultan Mesud Horasan'da kılıç kullanmadı

K 157/84-2727

9.28. Semûd

Semûd kavminin şehri olan Semûd, sadece bir yerde geçmektedir. Şam'dan Mekke'ye giderkenki güzergehta bulunan Semûd şehri-

nin harabelerinin ibret amaçlı görülmesi ve onlarınkine benzer evler yapılmaması tavsiyesi bağlamında anılmaktadır.

برو از شام سوی مکه ببین شهر ثمود
در بنا کردن خانه صفت عاد مگیر

*Git Şam'dan Mekke'ye doğru ve Semûd şehrini gör
Ev yapımında Âd kavmini örnek alma*

K 166/93-2878

9.29. Şam

Dönemin son derece önemli şehirlerinden olduğu anlaşılan Şam şehri, Seyf'in şiirinde iki beyitte anılmaktadır. Her iki beyitte de güzergah tarif edilirken belirleyici olarak kullanılmaktadır.

سفر کعبه اگر از طرف شام کنند
در ره مکه یکی منزل حجاج علیست

*Eğer Şam tarafından Kâbe yolculuğuna çıksalar
Mekke yolunda ileri gelen hacıların konak yerlerinden biridir*

K 54/15-379

برو از شام سوی مکه ببین شهر ثمود
در بنا کردن خانه صفت عاد مگیر

*Git Şam'dan Mekke'ye doğru ve Semûd şehrini gör
Ev yapımında Âd kavmini örnek alma*

K 166/93-2878

9.30. Şîrâz

Şîrâz şehri, sadece bir beyitte o da şairin Sa'dî ile yazışmaları münasebetiyle bir özlem ifadesi olarak anılmaktadır.

سعادت می کند سعیی که با شیرازم اندازد
ولکن خاک را نتوان بگردون بر فرستادن

*Saadet beni Şîrâz'a göndermek için çabalıyor
Lakin feleğin üstüne toprak gönderilemez*

K 109/49-1630

9.31. Şîrvân

Şîrvânşâhların merkezi olan Şîrvân şehri, Hâkânî-yi Şîrvânî münasebetiyle bir beyitte anılmaktadır.

منم مانند خاقانی و روم امروز شروانم

بتیریزم فگن یارب ز شروان بی نیازم کن

Ben Hâkânî gibiyim ve Anadolu bugün Şîrvân'umdur

Tebriz'e at beni ya rabbi Şîrvân'a muhtaç etme beni

K 150/78-2531

9.32. Tarâz (Talas)

Tarâz (Talas), Kazakistan'ın Jambıl Eyaletinin merkezi olan bir şehirdir. Güney Kazakistan'da, Kırgızistan sınırına yakın olup Talas Nehri üzerindedir. Seyf'in şiirinde Türkçe-Arapça münasebetiyle bir beyitte anılmaktadır.

چون تو دایم کار دین از بهر دنیا می کنی

در یمن ترکی همی گویی و تازی در طراز

Sen her zaman din işini dünya için yaptığından

Yemen'de Türkçe konuşursun, Tarâz'da Arapça

K 152/80-2566

9.33. Tebriz

Tebriz şehri, üç beyitte anılmaktadır. İlk beyitte Seyf-i Fergânî'nin bir süre Tebriz'de ikamet etmesi münasebetiyle anılırken ikincisinde bir özlem ifadesinde ve son beyitte de Gâzân Han münasebetiyle anılmaktadır.

ز بعد آنکه مرا مدتی قضای آله

میان خطه تبریز چون گهر در سنگ

Ondan sonra Allah'ın kaderi bir süreliğine beni

Tebriz şehrinin ortasına attı taşın ortasındaki cevher gibi

K 93/39-1270

منم مانند خاقانی و روم امروز شروانم
بتبریزم فگن یارب ز شروان بی نیازم کن

*Ben Hâkânî gibiyim ve Anadolu bugün Şîrvân'ımdır
Tebriz'e at beni ya rabbi Şîrvân'a muhtaç etme beni*

K 150/78-2531

ای صبا گر سوی تبریز افتدت روزی گذر
سوی درگاه شه عادل رسان از ما خیر

*Ey seba eğer bir gün Tebriz civarından geçersen
O adil şahın sarayına ulaştır bizden de haber*

K 152/81-2573

9.34. Turân

Turân ülkesi, iki beyitte anılmaktadır. Her iki beyitte de İran-Turân tezadıyla kullanılmaktadır.

چو زال زر برو ایران زمین نگه می دار
چو رستم ار نرنی در بلاد توران تیغ

Zâl-i zer gibi git İran ülkesini koru

Rustem gibi Turân ülkesinde kılıç sallamasan da

K 157/84-2721

همچو رستم سهل گردد راه توران بر دلت
چون سوی ایران سپهداری چو بیژن می بری

Tıpkı Rustem gibi Turân yolu gönlüne kolay olur

İran yönüne doğru komutan olduğunda Bîjen gibi kazanırsın

K 170/98-2960

9.35. Umman

Arap yarımadasının güneydoğusunda yer alan bir sahil şehri olan Umman, sadece bir beyitte o da denizi münasebetiyle anılmaktadır.

اگر چون بحر عمانند هریک معدن لولو
مرا لولو نمی باید ز عمان بی نیازم کن

*Gerçi Umman denizi gidibir her bir inci madeni
Bana inci gerekmez ummana muhtaç etme beni*

K 149/78-2518

9.36. Yemen

Yemen, sadece bir beyitte ve o da dönemin ticaret merkezi olması münasebetiyle anılmaktadır.

چون تو دایم کار دین از بهر دنیا می کنی
در یمن ترکی همی گویی و تازی در طراز

*Sen her zaman din işini dünya için yaptığın
Yemen 'de Türkçe konuşursun, Tarâz 'da Arapça*

K 152/80-2566

10. Divanda Sosyal Eleştiri

Seyf-i Fergânî, sosyal hicive ağırlık veren şairlerdendir. Divanında sosyal eleştiri içeren şiirleri çoğunluktadır. Şairin, ömrünü Anadolu'da geçirmiş olması da bizim için ayrı bir önemi haizdir. Anadolu'nun sosyal ve siyasal yapısını yansıtan şiirleri şairin yaşadığı dönem ışık tutmaktadır. Seyf-i Fergânî Divanı, XIV. asır başlarında Anadolu halkının ızdıraplarını cidden yüksek bir şiir ifadesiyle dile getirmesi bakımından da dikkate değerdir.¹¹³ Şair, çıkarı için kimseyi hicvetmediğini ifade etmektedir ancak halkın gördüğü zulümlere dayanamayıp, yapılan haksızlıklara karşı sesini yükseltmiş ve bu duruma sebep olanları yermekten çekinmemiştir. Şairin yaşadığı dönemde Anadolu'da zulüm hüküm sürmekte, toplumsal sıkıntılar yoğun bir şekilde yaşanmakta, ahlakî yozlaşma had safhaya çıkmış durumdadır. Bu durum şair tarafından ayrıntılı bir şekilde tasvir edilmiştir. Şairin, divanında zulüm yapanları, rüşvet alan kadılları, dindarlık taslayıp haram yiyen sofuları ve müderrisleri şiddetle tenkit etmesinden hareketle o dönemde Anadolu'da toplumsal yozlaşmanın ciddi boyutlara

¹¹³ Ahmed Ateş, "Anadolu'nun Unutulmuş Büyük Bir Şairi", s. 416.

ulaştığı, devlet kurumlarında büyük bir fesadın baş gösterdiği rahatlıkla anlaşılmaktadır. Şair, asıl hücumlarını devlet adamlarına ve iktidar sahiplerine yönelttiği halde bunların adlarını vermez, hatta bazen tenkitlerini de nasihat yolu ile yapar. Bununla da çoğunlukla Moğol hanını ve onun Anadolu'da hüküm süren temsilcilerini kasteder. Nitekim şair,

رومیان همچو گوسپند از گرگ

همه در زحمت از سگان تواند

Anadolu halkının koyunun kurttan sıkıntıda olduğu gibi

Hepsi senin köpeklerinden dolayı sıkıntıda

همچو سگ قصد نان ما دارند

گر بگانی که گرد خوان تواند

Köpek gibi bizim ekmeğimize kastederler

Senin sofranın etrafında dolanan kediler

K 154/82-2630-2631

derken artık iktidarı kalmamış Selçuklu sultanını değil, Moğol hanını düşündüğü âşikârdır. Memlekette yeni nizâm ve kanunlar koymak isteyen bir yetkiliyi tenkit ederken onun gayrı meşru icraatı ve zulümleri üzerine acı sözler söyler:

ای که اندر ملک گفتی می نهم قانون عدل

ظلم کردی ای اشارات همه بیرون عدل

Ey memlekette adalet kanunu koyuyorum diyen sen

Ey bütün emirleri adalet dışı olan zulmettin sen

این امیرانی که بیماران حرص اند و طمع

همچو صحت از مرض دورند از قانون عدل

Bu hırs ve tamah hastası olan emirler

Sağlığın sıhhatten uzaklığı gibi adalet kanunundan uzaktırlar

K 162/88-2804-2805

Şair, zulmün ortaya çıktığını, yaygınlaştığını, adaletin *Anka kuşu misali kayıplara karıştığını* anlatırken de şu çarpıcı ifadeleri kullanmaktadır.

سیف فرغانی جو پیدا گشت بوم شوم ظلم
راست چون عنقا نهان شد طایر میمون عدل

*Ey Seyf-i Fergânî, zulmün uğursuz baykuşu ortaya çıktığında
Hakikat adaletin uğurlu kuşu Anka gibi kayboldu*

K 162/88-2821

Şair, memleketteki yağmadan, felaketlerden artık usanmış, kul-landığı ifadelerden hem memleketin ağır bir buhran geçirmekte olduğu hem de kendisinin bundan derin bir üzüntü duymakta olduğu anlaşıl-maktadır. Nihâyet yeni tahta çıkmış ve Müslüman olmuş Gâzân Han'ın içtimâî nizamı kurmasını dileyerek ona şöyle hitap eder ve memleketin içler acısı durumunu arz eder:

کندریں ایام ای خاقان کسری معدلت
ظلم حجاج است اندر روم نی عدل عمر

*Ey adaletin kirsâsı olan hakan, bu günlerde
Anadolu'da Haccâc'ın zulmü var Ömer'in adaleti değil*

تو مسلمان گشته و از نامسلمان حاکمان
اندریں کشور نمانده از مسلمانی اثر

*Sen Müslüman oldun ve Müslüman olmayan egemenler yüzünden
Bu memlekette kalmamış Müslümanlıktan bir eser*

K 154/81-2585-2586

Şair, Anadolu'da ciddi bir buhran durumunun yaşanmakta ol-duğuna, yokluğun halkı kırıp geçirdiğini, imkânsızlığın haddi aştığını, ariflerin, alimlerin yersiz yurtsuz kaldığını, aç ve susuz kaldığını, ce-miyetteki fesad durumunun sonucu olarak zenginlerin dahi fakir-ler/dervişler gibi hırkaya büründüklerini, altın bekçileri olanların da dilenciler gibi lokma dilendiklerini da şu çarpıcı ifadelerle seslendir-mektedir:

عارفان بی جای و جامه عالمان بی نان و آب
خانقه بی فرش و سقف و مدرسه بی بام و در

*Arifler yersiz ve elbisesiz, âlimler ekmeksiz ve susuz
Hânkâh halısız ve çatısız, medrese çatısız ve kapısız*

K 154/81-2586

خرقه می پوشند چون مسکین خداوندان مال
لقمه می خواهند چون سایل نگهبانان زر

*Fakirler/dervişler gibi hırka giyiyorlar mal sahipleri
Dilenciler gibi lokma istiyorlar altın bekçileri*

قحط از آن سان گشته مستولی که بهر قوت روز
گشته خواهر را برادر خورده مادر را پسر

*Yokluk öyle bir boyuta ulaşmış ki iktidarı elde etmek için
Kardeş bacısını öldürmüş, oğul annesini yemiş*

K 154/81-2588 -2589

Şair, döneminde yaşanan sıkıntılardan kurtulmanın ancak ölümle mümkün olduğunu, ecelin mazlumlar için bir şifa hükmüne büründüğünü söyleyerek ifade etmektedir. Şair, dervişlerin de derin elem ve üzüntüyle olgunlaştığını da aynı beytinde dile getirmektedir.

هم شفای جان مظلومان شده زهر اجل
هم غذای روح درویشان شده خون جگر

*Hem mazlumların canının şifası olmuş ecel zehri
Hem dervişlerin ruhunun gıdası olmuş çiğer kanı*

K 154/81-2587

مردم تشنه جگر از زندگانی گشته سیر
چون سگان گرسنه افتاده اندر یکدگر

*Çiğerleri susamış halk hayattan bıkmış
Aç köpekler gibi birbirine düşmüş*

K 154/81-2590

Bir kasidesinde yaşadığı dönemde ve ikamet ettiği bölgede yaşanan katliamları anlatırken *değerli insanların kanının sular gibi aktığını hayretle ifade etmektedir.*

بر سر خاکی که پایگاه من و تست
خون عزیزان بسان آب روان بود

Bana ve sana mekân olan topraklarda

Değerlilerin kanları su gibi aktı

K 129/65-2057

Şiirlerinde genel olarak karamsar bir bakış açısı hâkim olmakla beraber, Fergânî yaşadığı dönemin âdeta bir manzarasını tasvir eder. Kullandığı tabir ve ifadeler son derece gerçekçi olup doğrudan hayatın içinden alınmıştır. Aşağıya bir kısmını alacağımız şiiri o dönemdeki Anadolu hakkında son derece net fikir vermesi açısından oldukça ilginçtir:

دنیا که من و ترا مکانست
بنگر که چه تیره خاکدانست

Bana ve sana mekân olan dünyaya

Bak hele ne karanlık bir mezbeleliktir

پرکژدم و پر ز مار گوری
از بهر عذاب زندگانست

Akreb ve yılan dolu bir kabirdir

Dirilere eziyet etmek içindir

هر زنده که اندروست امروز
در حسرت حال مردگانست

Bugün onda yaşayan her canlı

Ölülerin halini özlemektedir

K 172/101-2998-3000

Nitekim Ahmet Ateş'in Anadolu'daki zorlukları anlatan bu şiirin içeriğinden hareketle *Anadolu'nun Gözyaşları*¹¹⁴ nitelemesini yapmış olması da şairin duruşu, yaklaşımı ve şiir anlayışı hakkında net fikir vermektedir. Buradan hareketle sosyal gerçekçi bir üsluba sahip olduğu söylenebilir.

Şiirlerinde son derece yoğun bir sosyal eleştiri olduğu ifade edilen Fergânî'nin zaman zaman muhtemelen karşılaştığı eleştirilere karşılık *sadece gerçekleri dile getirdiğini* ifadeyle kendisini savunmak durumunda kaldığı görülmektedir.

من نیم شاعر که مدح کس کنم، مر شاه را
از برای حق نعمت پند دادم این قدر

Ben şah bile olsa kimseyi methedecek bir şair değilim

Ben nimetin hakkı için öğüt verdim o kadar

خیر و شر کس نگفتم از هوای طبع و نفس
مدح و ذم کس نکردم از برای سیم و زر

Kimşenin kötülüğünü ve iyiliğini söylemedim kendi hevâ ve hevesim için

Kimseyi de methetmedim ve kötülemedim gümüş ve altın için

K 154/81-2615-2616

Şiirlerinde halkın karşılaştığı felaketleri ve sıkıntıları konu edinmiştir. Zalim valileri, emirleri, maliye memurlarını, kadıları şiddetle eleştirmiştir. Seyf-i Fergânî, sosyal, siyasal ve ahlâkî sert eleştirilerde bulunmuş, zamanın yöneticilerini veya onların emrinde çalışanları, hatta onları öven şairleri, ciddi fakat ağır ifadelerle hicvetmiştir. Bu durum birçok şiirinde görülebilmektedir.¹¹⁵

ظلم بهر خانه لانه کرده چو خطاف

عدل چون عنقا ز چشم خلق نھان بود

Zulüm her evde şeytan gibi yuva yapmıştı

Adalet anka gibi halkın gözünden saklanmıştı

¹¹⁴ Ahmed Ateş, "Anadolu'nun Unutulmuş Büyük Bir Şairi", s. 417.

¹¹⁵ Hasan Çiftçi, *Klâsik Fars Edebiyatında Hiciv ve Sosyal Eleştiri*, s. 271; Pervîn-i Hidâyetî, *Naqd-i İctimâ'î-yi Eş'âr-i Seyf-i Fergânî*, Pâyânâme-yi Kârşinâsî-yi Erşed, Dânişgâh-i Zehrâ, Dânişkede-yi Edebiyât, Zebânâh ve Târîh, Tahran 1385, s. 7.

رایت اسلام سر شکسته ازیرا

دولت دین پیر و بخت کفر جوان بود

İslâm bayrağının boynu bükük, bu yüzden

Dinin bahtı yaşlı ve küfrün şansı genç idi

K 129/65-2061-2062

ایا مستوفی کافی که در دیوان سلطانان

بحل و عقد در کارست بخت کامکار تو

Ey defterdar sultanların divanında olman yeterlidir

İşlerin yürütülmesinde şansın yaver gidiyor

K 41/4-119

قلم چون زرده ماری شد به دست چون تو عقرب در

دواتت سله ماری کزو باشد دمار تو

Kalem senin gibi akrebin elinde sarı yılan gibi oldu

Divitin de yılançı sepeti oldu ki helakın da ondan olacak

خلایق از تو بگریزند همچون موش از گربه

چو در دیوان شه گردد سیه سر زرده مار تو

İnsanlar senden farenin kediden kaçtığı gibi kaçarlar

Şahın divanında kara başlı olunca senin sarı renkli yılanın

تو ای بیچاره آنگاهی به سختی در حساب افتی

کزین دفتر فرو شویند نقش چون نگار تو

Sen ey çaresiz zorlukla hesap verdiğin vakit

Bu defterden silerler senin yazıp çizdiğini

K 42/4-121-123

Seyf-i Fergânî, özellikle icra konumunda olan devlet memurlarının hak hukuk gözetmeksizin hüküm icra etmelerinden son derece rahatsızdır. Şiirlerindeki ifade yoğunluğundan ve sertliğinden dönemin helal haram gözetmeyen, rüşvete bulaşmış icracı memurlarının sebebiyet verdiği zulüm ve haksızlık net olarak anlaşılabilir. Bu oldukça sert ve net eleştirilerden nasibini alan önemli bir kesim de ada-

letle hükmetmesi gereken, halkın hakkı için sığındığı son sığınak olan kadılardır. Kadılar, şairin eleştiri oklarına hedef olan önemli bir meslek grubudur.

ایا قاضی حیلت گر، حرام آشام رشوت خور
که بی دینی است دین تو و بی شرعی شعار تو

Ey hilekâr, haram yiyici ve rüşvet alan kadı

Dinsizliktir senin dinin, kanunsuzluktur işin senin

دل بیچاره‌ای راضی نباشد از قضای تو
زن همسایه‌ای آمن نبوده در جوار تو

Bir çaresizin dahi senin hükmüne gönlü razı olmaz

Senin çevrende bir komşu kadın dahi güvende olmaz

ز بی‌دینی تو چون گبری و، زند تو سجد تو
ز بی‌علمی تو چون گاوی و، نطق تو خوار تو

Dinsizlikte sen Mecusi gibisin, Zen'din senin fetvandır

Bilgisizlikte sen öküz gibisin ve senin konuşman alçaklığındır

چو باطل را دهی قوت ز بهر ضعف دین حق
تو دجالی درین ایام و، جهل تو حمار تو

Hak din zarar görsün diye batıla destek verdiğin için

Sen bu zamandaki deccalsın ve cehaletin senin örtün

K 42/4-124-127

Tüccar sınıfı, çarşıdaki esnaf da Seyf'in o sert dilinden nasibini alır. Seyf, ticaret ehline de kendilerine çeki düzen vermeleri gerektiğini net bir şekilde âdeta haykırır.

ایا بازاری مسکین، نهاده در ترازو دین
چو سنگت را سبک کردی گران زان است بار تو

Ey miskin pazarıcı/tüccar koymuşsun teraziye dinini

Taşını hafiflettiğin için ağırdır yükün senin

تو گویی سودها کردم، ازین دکان چو برخیزی

ببازار قیامت در پدید آید خسار تو

Sen çokça kâr ettim diyorsun, bu dükkândan kalktığında

Kıyamet çarşısında meydana çıkar senin zararın

K 42/4-134-135

Dervişler, sufiler ve tarikat ehli de Seyf'in eleştirisi ve nasihatlerinden nasiplenirler. Seyf onlara yönelik olarak da toplumun geri kalanına karşı kullandığı dili kullanmaktan çekinmez. Onlara doğru yolu tutmaları ve konularının hakkını vermeleri halinde erişecekleri makam ve bulacakları değere dair tavsiyede bulunur.

ایا درویش رعناوش چو مطرب با سماعت خوش

بنزد ره روان بازیست رقص خرس وار تو

Ey kibirli derviş dinlemesi güzel çalgıcı gibi

Yolcular için senin ayı gibi oynaman bir oyundur

K 42/4-136

بدرویشی بکنجی در برو بنشین و پس بنگر

جهان داران غلام تو جهان ملک و عقار تو

Dervişlikle bir köşeye çekil ve otur sonra bak

Sultanlar senin kölen ve dünya da senin malın mülkün

K 42/4-140

SONUÇ

Anadolu edebiyatının önemli şairlerinden biri olduğu tespit edilen Seyf-i Fergânî, Fergana'da dünyaya gelmiş ancak hayatının uzun bir bölümünü Aksaray'da geçirmiştir. Henüz çok erken yaşlarda memleketini terk ederek seyahate başlayan Seyf-i Fergânî, Fergânâ'dan Aksaray'a uzanan uzun bir yolculuk yapmıştır. Hayatının geri kalan bölümüne ve şiirine derin etkilerde bulunan bu yolculuk sırasında kısa süreli bir Tebriz ikametinde de bulunmaktadır. Ömrünün baki kalan bölümünde Aksaray'da yaşamış, eğitim işleriyle meşgul olmuş ve Aksaray'da eser vermiş olan Seyf, yine Aksaray'da vefat etmiştir. Seyf'in mezar yerinin tespiti çalışmaları devam etmekte olup henüz bir neticeye ulaşılamamıştır.

Hayatı, ailesi ve eğitimi hakkında kayda değer bir bilgi edinemediğimiz şairin şiirlerinden edindiğimiz izlenime göre iyi eğitim aldığı görülmektedir. Yer yer mutasavvıf hassasiyeti olan birisi gibi görülse de şiirindeki vurgulardan hareketle kanaatimizce alimlik yönü daha baskındır. Şiirinde tasavvufi göndermelerle karşılaşmak mümkün olsa da bu fikirlerin derinlemesine işlendiğine rastlanmaz. Ehl-i sünnet ve'l-cemaat itikadına mensup Hanefi mezhebinin takipçisi olan Seyf-i Fergânî'nin din anlayışı Hanefi mezhebine mensup bir Müslümanın din anlayışıyla aynıdır, farklı tepkileri yahut hassasiyetleri yoktur. Bu anlamda oluşmuş tarihî gelenekle uyum içerisindedir, herhangi bir yerde gelenekten sapma şeklinde bir tavır görülmez. Kerbelâ faciası için ilk kaside yazan şairlerden birisi olması da onun sosyal duyarlılığını ve dinî hassasiyetini bir arada ele veren bir durumdur.

Şairin, her yönüyle sosyal hayatın temel bir parçası olduğundan hareketle tepkileri, tesbitleri ve temennileri üzerinden cemiyetin genel durumunu görmek mümkündür. Klasik şiir

geleneğinin estetik anlayışı çerçevesinde görülen, dikkat edilen ve farkındalık bilincine dönüştürülen bu malumat bir arada düşünüldüğünde dönemin sosyal görünümü rahatlıkla tesbit edilebilmektedir.

Seyf'in şiirlerinde isimleri anılan şairlerden hareketle dönemin edebî ortamı ve şairleri hakkında bilgilere ulaşmak mümkündür. Şairin şahsi iletişiminden dönemin edebî iletişimini ve ilişkilerini görmek mümkündür.

Fergânî'nin şiirlerinde şairin yaşadığı dönemde hem Anadolu coğrafyası, hem de Aksaray hakkında önemli bilgilere ulaşılabilmektedir. Dönemin sosyal hayatına dair önemli izlenimler ve tespitler bulunmaktadır.

Seyf'in şiirlerinden sosyolojik bilgilerin yanısıra tarîhi bilgilere de ulaşılabilmektedir. Seyf-i Fergânî Divanı'nda, şahıs kadrosu ve içtimai hayat yoğunlukludur ancak şahıslar büyük çoğunlukla isimlidir. Özel isimler âdeta isimleştirilerek genelleştirilmiştir. Tesbit edilen şahıslar Selçuklu, Moğol, İlhanlı dönem ve sahalarındaki devlet adamları, şairler, sanatkârlar ile efsanevi şahıslar şeklinde görülmektedir. Mitoloji kaynaklı hikâye kahramanları da sıklıkla anılmaktadır. Bu isimler bazen doğrudan kendi anlatıları bağlamında anılırken çoğunlukla da kıssalarına göndermeyle anılmaktadırlar.

Seyf-i Fergânî divanı, şairin iz bıraktığı ülkeler olan Türkiye, İran ve Tacikistan'da hakkettiği ilgiye modern dönemde mazhar olmuş ve Prof. Dr. Ahmet Ateş hocanın gayretleriyle gün yüzüne çıkarılarak okur dikkatine sunulduktan sonra anılan ülkelerde yeni basımları gerçekleştirilmiş ve hakkında çeşitli akademik ve kültürel çalışmalar kaleme alınmıştır.

KAYNAKÇA

- 'Affî, Raĥîm, *Esâtir u Ferheng-i Îrân*, İntişârât-i Tûs, Tahran, 1383.
- Ansor Afsahov va Usmon Karimov, *Saifi Fargoni: Devon.Tahiyai matn va muqaddimai* Dushanbe, Donish, 1978.
- Ansar Afsahov, *Seyf-i Fergânî*, Duşanbe.
- Anonim, *Târîh-i Âl-i Selçûk*, çev. Halil İbrahim Gök-Fahrettin Coşguner, Atıf Yay., Ankara, 2014.
- Ateş, Ahmed, "Anadolu'nun Unutulmuş Büyük Bir Şairi: Sayf al-Dîn Muhammed al Farġânî", *TTK Belleten*, XXIII/91 Ankara, 1959.
- Ateş, Ahmed, *İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler I*, MEB, İstanbul, 1968.
- Bâķırî, Mehdî, "Çegûnegî-yi Teşvîrsâzî bâ Ĥurûf-i Elifbâ der Şi'r-i Şâ'irân-i Sonnetî", *Kitâb-i Mâh-i Edebiyât*, Şomâre: 50 (peyâpey) Hordâd, Tahran, 1389.
- Baktır, Mustafa, "Hutbe", *DİA*, XVIII. Cilt, s. 425-428, İstanbul, 2003.
- Baykara, Tuncer, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1985.
- Besâķ, Hasan, Muĥsin Şerîfî-yi Sehî, "*İktibâsha ve Sirķât-i Dîġerân ez Enverî*", *Faślnâme-yi Pejuhişhâ-yi Edebî ve Belâġî*, Sâl-i Evvel, Şomâre-yi Sevvom, Tâbistân, Meşhed, 1392.
- Birişik, Abdulhamit, "İ'râbü'l-Kur'ân", *DİA*, XX.Cilt, s. 376-379, İstanbul, 2000.
- Cahen, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, e Yay., İstanbul, 1994.
- Cebecioġlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüġü*, Aġaç Kitabevi Yay., İstanbul, 2009.
- Muĥammed-i Cuveynî, *Târîĥ-i Cihângûşâ*, I. Cilt, İntişârât-i Erguvan, Tahran, 1370.
- Çetin, Osman, *Anadolu'da İslâmiyet'in Yayılışı*, Marifet Yay., İstanbul, 1990.

- Çiftçi, Hasan, '*Ubeyd-i Zâkânî: Toplumsal Görüşleri, Ahlâk ve Felsefesi*', Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Erzurum, 1996.
- Çiftçi, Hasan, *Klâsik Fars Edebiyatında Hiciv ve Sosyal Eleştiri*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2002.
- Darabi, Şokûfe, *Cilvehâ-yi 'İrfân ve Taşavvuf der Dîvân-i Seyf-i Ferğânî*, Pâyânnâme-yi Kârşinâsî-yi Erşed, Gorûh-i Zeban o Edebiyât-i Fârsî, Dânişkede-yi 'Ulûm-i İnsânî, Dânişgâh-i Peyâm-i Nûr, Ahvâz, 1385.
- Değirmençay, Veyis, *Farsça Şiir Söyleyen Osmanlı Şairleri*, Atatürk Üniversitesi Yay., No: 1023, Erzurum, 2013.
- Durmuş, İsmail - Öz, Mustafa, "Sahbân El-Vâilî", *DİA*, XXXV. Cilt, s.511-512, İstanbul, 2008.
- Enûşe, Hasan, ed. *Dânişnâme-yi Edeb-i Pârsî, C.VI, -Ânâtoli ve Bâlkân-*, İntişârât-i Tab' u Neşr, Tahran, 1384.
- Ferğânî, Seyf, *Dîvân*, İntişârât-i Firdevs, Tahran, 1392.
- Fûlâdî, Mehnâz, *Berresî-yi Te'sîrât-i Hâmlle ve Hükümet-i Moğolân ber Şîr-i Fârsî*, Pâyânnâme-yi Kârşinâsî-yi Erşed, Dânişkede-yi Edebiyât ve Zebânâ ve Târîh, Dânişgâh-i Zehrâ, Tahran, 1383.
- Furûzânfer, Bedî'uzzemân, *Sohen u Sohenverân*, Çâp-i Pencom, İntişârât-i Harezmi, Tahran, 1380.
- Hâlikî, Muhammedrîza Berzger-Çegînî, Vahîde Novruzzâde, "Berresî-yi Veche-yi Temâyuzât ve Teşâbuhât-i Sebkî der Kesyâid-i 'Asr-i Moğol", *Behâr-i Edeb*, Sâl-i Çehârom, Şomâre-yi Dovvom, Tâbistân, Tahran, 1390.
- Hâmîdiyân, Sa'îd, "Tefâvot-i Reh ez-Sa'dî tâ Seyf-i Ferğânî", *Faslnâme-yi Taħaşşosî-yi Zebân o Edebiyât-i Fârsî*, Sâl-i Evvel, Şomâre-yi Yek, Pejuhişgâh-i 'Ulûm-i İnsânî, Tahran, 1389.
- Hayyâmpûr, 'Abdurresûl, *Ferheng-i Sohenverân*, İntişârât-i Felâye, Tahran, 1393.
- Hemedânî, Reşîduddîn Fażlullâh, *Târîh-i Mubârek-i Ğâzânî, Dâstân-i Ğâzân Hân*, Neşr-i Evkâf-i Gib, Lenden, 1940.

- Hidâyetî, Pervîn, ***Nağd-i İctimâ'î-yi Eş'âr-i Seyf-i Fergânî***, Pâyânnâme-yi Kârşinâsî-yi Erşed, Dânişgâh-i Zehrâ, Dânişkede-yi Edebiyât, Zebânâ ve Târîh, Tahran, 1385.
- İbrâhîmpûr, 'Alî Honerî, ***Beresî ve Tahlîl-i 'İlm-i Beyân der Dîvân-i Seyf-i Fergânî***, Pâyânnâme-yi Kârşinâsî-yi Erşed, Dânişgâh-i İmâm Homeynî, Dânişkede-yi Ulûm-i İnsânî, Tahran, 1392.
- Kafesoğlu, İbrahim, "Selçuklular", ***İslâm Ansiklopedisi***, X. Cilt, s.353-373, MEB, Eskişehir, 1997.
- Karaismailoğlu, Adnan, "Anadolu Selçukluları ve Beylikler Döneminde Farsça ve Farsça Eserler", ***Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı, I-II***, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., I, 487-491, Ankara, 2006.
- Karaismailoğlu, Adnan, "Selçuklu Dönemi Şiiri ve Mevlânâ'nın Şiirinin Özellikleri", ***Türk Kültürü, Edebiyatı ve Sanatında Mevlâna ve Mevlevîlik Ulusal Sempozyumu (14-16 Aralık 2006) / Bildiriler***, Selçuk Üniversitesi Mevlâna Araştırma ve Uygulama Merkezi Yay., s. 1-9, Konya, 2007.
- Karaismailoğlu, Adnan, ***Klasik Dönem Türk Şiiri İncelemeleri***, Akçağ Yay., 2011, Ankara.
- Kezâyî, Hâdî, ***Zindegînâme-yi Nivîsendegân ve Şâ'irân ez Rûdekî tâ Dovletâbâdî***, İntişârât-i Behzâd, Tahran, 1386.
- Köprülü, Fuad, "Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları", ***TTK Belleten***, VII. Cilt, S. 27, Ankara, 1943.
- Kurnaz, Cemal, ***Hayâlî Bey Divânı'nın Tahlîli***, MEB Yay., İstanbul, 1996.
- Mahînfâr, Sayyâra, "***Fargânî, Sayf-Al-Dîn Mohammad***", Encyclopaedia Iranica, December 15, 1999 (Erişim) <http://www.iranicaonline.org/articles/persian-authors-2>, 03.06.2016.
- Mevlânâ, ***Dîvân-ı Kebîr***, çev. Abdülbaki Gölpınarlı, İş Bankası Yay., İstanbul, 2007.
- Nîkmenîş, Mehdî, "Nigâhî be Şi'r-i Âftâbî-yi Hâkânî", Şişomîn Hemâyiş-i Pejuhişhâ-yi Edebî, Dânişgâh-i Behiştî, Tahran, 1391.

- Oral, M. Zeki, “Aksaray’ın Tarihî Önemi ve Vakıfları” **Mütefekkir**, Yıl:1, Sayı:2, Aksaray, 2004.
- Özgüdenli, Osman Gazi, “Moğollar”, **DİA**, XXX. Cilt, s. 225-229, İstanbul, 2005.
- Pala, İskender, **Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü**, Kapı Yayınları, İstanbul, 2016.
- Râzî, Necmeddîn, **Mirsâdu'l-İbâd**, Matba'a-yi Meclis, Tahran, 1302.
- Riyâhî, Muhammed Emîn, **Zebân o Edeb-i Farsî der Qalemrov-i 'Osmânî**, Tahran 1369.
- Şafâ, Zebîhullâh, **Dîvân-i Seyf-i Ferğânî**, Bâ taşhîh ve muqaddime-yi Zebîhullâh-i Şafâ, İntişârât-i Firdevs, Tahran, 1392.
- Şafâ, Zebîhullâh, **Târîh-i Edebiyât der İrân**, C.I ve C.III/I, İntişârât-i Firdevs, Tahran, 1390.
- Sarâyî, Seyf, **Gülistân Tercümesi**, Haz. Ali Fehmi Karamanlıoğlu, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1989.
- Sümer, Faruk, “Selçuklular”, **DİA**, XXXVI. Cilt, s. 365-387, İstanbul, 2009.
- Şîrâzî, Sa'dî, **Gülistan**, çev. Adnan Karaismailoğlu, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004.
- Turan, Osman, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti**, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1993.
- Turan, Osman, **Selçuklular ve İslâmiyet**, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1993.
- Turan, Osman, **Selçuklular ve İslâmiyet**, Ötüken Yay., Altıncı Basım, İstanbul, 2005.
- Turan, Osman, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, Ötüken Yay., İstanbul, 2014.
- Ulu, Mahmut, **Osmanlı Toplumunda Halvetilik ve Halvetiler IX/XV. Asır**, Berikan Yay., Ankara, 2021.
- Uludağ, Süleyman, “Hallâc-ı Mansûr”, **DİA**, XV. Cilt, s. 377-381, İstanbul, 1997.
- Yazıcı, Tahsin, “Cuveynî”, **DİA**, VIII. Cilt, s. 144-146, İstanbul, 1993.

- Yazıcı, Tahsin, “Fergana”, *DİA*, XII. Cilt, s. 375-377, İstanbul, 1995.
- Yıldırım, Nimet, “Seyf-i Fergânî”, *DİA*, XXXVII. Cilt, s. 27, İstanbul, 2009.
- Yılmaz, Ozan, *Gülistân Şerhi (Sûdî-yi Bosnevî)*, Çamlıca Yay., İstanbul, 2012.
- Yuvalı, Abdulkadir, “Ebû Sa’îd Bahâdır Han”, *DİA*, X. Cilt, s.218-219, İstanbul, 1994.
- Zerrînkûb, ‘Abdulhuseyin, *Ez Gozeşte-yi Edebî-yi İrân*, İntişârât-i Sohen, Tahran, 1385.
- Zeynîvend, Muhammed Sâdıq, *Bâztâb-i Mesâ’il-i İctimâ’î ve Bâverhâ-yi Mezhebî der Dîvân-i Seyf-i Fergânî*, Pejuhişgâh-i ‘Ulûm-i İnsânî ve Mutâla’ât-i Ferhengî, Tahran, 1387.
- Ziyâuddîn-i Seccâdî, “Şi’rhâ-yi Âftâbî”, *Mecelle-yi Dânişkede-yi Edebiyât ve ‘Ulûm-i İnsânî*, Sâl-i Pânzdehom, Şomâre-yi Pencom ve Şişom, Tahran, 1143.

EKLER

- Divanın Yazma Nüshasından Yazı Örnekleri???
- Seçme Şiir Metinleri ve Çevirileri???
- Kasideler???
- Gazeller???
- Rubailer???

....

Moğollar Hakkındaki Kasidesi ve Çevirisi???

Aksaray Hakkındaki Beyitleri ve Çevirisi???

Anadolu Coğrafyası Hakkındaki Beyitleri ve Çevirisi???